

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

62. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING
1997

UGIVET MED TILSKUD FRA:

Alm. Brand af 1792

Dansk lokalhistorisk Forening

Hadsten Kommune

Hinnerup Kommune

Hørning Kommune

Odder Kommune

Ry Kommune

Sparekassen Hinnerup

Unibank

Århus Kommune

Sats, repro og tryk:

Ry Bogtrykkeri A/S, 8680 Ry

Omslagsbillede:

Maleri af herregården Ristrup ved Århus, malet 1773 af Peder Wormskiold.
Originalen ejes af Henrik Rosenørn-Lehn, Skotland.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

Forord

Det har glædet redaktionen at modtage de mange bidrag, både i form af skrevne ord og af billeder, som hver for sig fastholder et lille stykke af områdets historie, belyser dets natur, kultur og menneskeliv igennem det sidste par hundrede år. Desværre har vi ikke fået plads til alle bidrag i år, nogle må udskydes til næste årbog.

Naturligvis er også Østjysk Hjemstavnsforening fulgt med i den tekniske udvikling. Således er det manuskript, vi afleverer til trykkeriet, lavet på computer, hvilket bl.a. rummer den fordel, at foreningens udgifter til trykningen bliver lavere. Derfor er det en lettelse for os, hvis de bidragydere, der alligevel benytter computer, sender os en diskette med teksten på.

Men det skal understreges, at både håndskrevne og maskinskrivne artikler er lige så velkomne. Hvis farvebåndet er frisk, er det i øvrigt forholdsvis nemt for os at scanne artikler, der er skrevet på skrivemaskine, ind på computeren.

De, der har fået deres computer sluttet til Internet, kan nu følge med i foreningens liv på en særlig præsentationsside, som vi har fået indrettet på adressen »<http://www.net-up.dk/hjem/hjem.html>«

Den nemmeste og hurtigste måde at sende artikler til redaktionen på er forresten netop via Internet, hvor man kan benytte email-adressen »pvdk@post4.te-

le.dk«, så går det direkte ind på redaktørens computer.

Årbogens hovedindhold er de 10 artikler, som gengives i det følgende. Emnerne spænder geografisk over et område fra Lyngsbækgård på Mols i øst til Silkeborg i vest og Horsens-egnen i syd, et par af artiklerne har hele Østjylland som emne. Tidsmæssigt spænder artiklerne over ca. 335 år, fra svenskekrigenes tid i 1650'erne og op til nutiden.

I de fire første artikler kan læseren gøre sammenlignende studier i menneskers levevilkår i Østjylland i vort eget århundrede. På den ene side har vi Trine Nielsens bidrag om »en arbejderfamilie i efterkrigstidens Århus« og Poul Westergaards om sin elevtid i 1945-46 på herregården Ristrup i Sabro. På den anden side Jørgen Pontoppidans erindringsbillede af Petra Hvalsø på Lyngsbækgård, udformet som et »brev til mormor«, og på en måde også Peter Neergaard Jessens skildring af Jessen-slægten på Silkeborg Hovedgaard.

I årbogen 1996 kunne man læse om gymnastikforeningsliv på Silkeborg-egnen ca. 1868-1930, i år udvider Niels Kayser Nielsen og Troels Kayser Nielsen emnet med en artikel om idrætsforeningsliv på Horsens-egnen op igennem vort århundrede lige indtil i dag.

Børge L.Barløse har med udgangspunkt

i en sølvbryllupshilsen fra 1883 på sand detektivisk vis samlet brikker til et billede af »de relationer, der i sin tid knyttede bønder, lærere og højskolefolk sammen omkring højskolen i Testrup og valgmenigheden i Bering«.

Viggo Lovdals artikel handler om »orglet i Them kirke« 1922-74, men giver desuden det pågældende gamle orgels hele 120 år lange historie.

Emnet for Gerda Reppkes artikel er fra 1700-tallet, et interessant forsøg på at afdække realiteterne bag de tætte forbindelser mellem præstefamilien i Astrup og godsejer Rantzau på herregården Kanne (Rantzausgave).

Den ovenfor nævnte selvbiografiske skildring af en elevtid på Ristrup var affødt af Østjysk Hjemstavnsforenings bog om »Ristrup - en østjysk herregård«, som udkom i efteråret 1995.

Blandt de andre interessante ting med relation til Ristrup, som dukkede op efter denne udgivelse, var et hidtil ukendt maleri fra 1773, som har netop denne herregård og dens omgivelser som motiv. Undertegnede har prøvet at identificere kunstneren og ud fra billedet at drage nogle slutninger om områdets udseende for godt 200 år siden.

Hvilken betydning fik det for den almindelige befolkning i Østjylland, at svenskerne holdt området besat gennem flere år i slutningen af 1650'erne - dengang de var nær ved at lægge hele Danmark under sig, men kom til at nøjes med

at tage Skåne? Det ved man forbløffende lidt om. Jan Vindberg-Larsen har systematisk gennemgået samtlige kirkebøger fra tidsrummet for at fravryste dem nogle oplysninger. Hans forsigtige konklusioner er et godt udgangspunkt for videre undersøgelser, som bl.a. må inddrage tingbøgerne fra den tid.

Lars Otto Kristensen har samlet og kommenteret nye udgivelser om Østjylland.

Af årsberetninger fra museer og lokalhistoriske foreninger er der i denne årbog kun to, nemlig fra de lokalhistoriske arkiver i Silkeborg og Nørhald. Disse to havde vi modtaget, inden vi efter en drøftelse i bestyrelsen var blevet enige om at ændre denne del af årbogens indhold. Vi har måttet erkende, at hvis vi skulle dække hele det østjyske område med årsberetninger fra museer og lokalhistoriske foreninger, ville de helt sprænge årbogens rammer. Derfor har vi besluttet, at for fremtiden skal årbogen i stedet for årsberetningerne bringe en ajourført fortegnelse over foreningerne med oplysninger om adresser og kontaktpersoner.

Vi håber, at denne fortegnelse vil blive til gavn og glæde for årbogens læsere.

Poul Verner Christiansen

I redaktionsudvalget endvidere:
Jens Jeppesen, Lars Otto Kristensen,
Anders Nørsgaard og Herman Rasmussen

Indholdsfortegnelse

Forord.....	3	<i>Hanne Arent:</i> Nyt fra Lokalhistorisk Arkiv, Silkeborg	109
Indholdsfortegnelse.....	5	<i>Peter Østergaard:</i> Nyt fra Nørhalds Egnsarkiv.....	111
Østjysk Hjemstavnsforenings bestyrelse	6	<i>Karen Margrethe Sørensen:</i> Østjysk Hjemstavnsforening 1996-97	113
Præsentation af forfatterne.....	7	<i>Lokalhistoriske arkiver og samlinger</i> i Østjysk Hjemstavns område	115
<i>Trine Nielsen:</i> En arbejderfamilie i mellemkrigstidens Århus.....	9	Personregister.....	122
<i>Poul Lehmann Westergaard:</i> Min elevtid på en herregård.....	17	Stedregister	125
<i>Jørgen Pontoppidan:</i> Et mindebrev	21		
<i>Peter Neergaard Jessen:</i> Silkeborg Hovedgaard og Jessen-slægten	31		
<i>Gerda Reppke:</i> Familien i Astrup præstegård og herremanden på Rantzausgave	42		
<i>Niels Kayser Nielsen og Troels Kayser Nielsen:</i> Idrætsforeningsliv på Horsens-egnen i 1900-tallet - fra landsbyklub til business.....	50		
<i>Poul Verner Christiansen:</i> Et maleri af Ristrup 1773	64		
<i>Jan Vindberg-Larsen:</i> Karl Gustav-krigenes følger for befolkningen i Århus stift	74		
<i>Børge L.Barløse:</i> Det grundtvigske netværk på Århus-egnen - belyst gennem en søvbryllupshilsen fra 1883.....	86		
<i>Viggo Lovdal:</i> Hvordan Them kirke fik sit første orgel.....	99		
<i>Lars Otto Kristensen:</i> Nyt om Østjylland 1997	103		

Østjysk Hjemstavnsforenings bestyrelse

Formand: Karen Margrethe Sørensen (1996)
Ormslevvej 432, 8260 Viby J., 8628 3371.

Næstformand: Niels P. Boye-Nielsen (1995)
Sandbygård, 8382 Hinnerup, 8698 2077.

Kasserer: A.H. Schau (1995)
Vestervang 10, L.1063, 8000 Århus C, 8618 8877

Jonna Abild Nielsen (1995)
Rønbjergvej 6, 8240 Risskov, 8621 4532.

Ove Kjær (1996)
Hørgårdsvej 31, 8240 Risskov, 8617 9230.

Herman Rasmussen (1996)
Sabro Skovvej 1, 8471 Sabro, 8694 8757.

Jørn Kirkegaard (1995)
Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg, 8657 2007.

Lars Otto Kristensen (1995)
Marselis Boulevard 36, V.th., 8000 Århus C, 8613 8715.

Søren Chr. Sørensen (1995)
Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 8689 1976.

P.V. Christiansen (1995)
Rungstedvej 4, lejl. 17, 2970 Hørsholm, 4576 4643.

Jens Jeppesen (1995)
Skovmøllevvej 43, 8270 Højbjerg, 8627 7159.

Jørgen Møller Bitsch (1996)
Skovbyparken 11, Skovby, 8464 Galten, 8694 3936.

Anders Nørgaard (1996)
Rønvangen 52, 8382 Hinnerup, 8698 5193.

Lars Holleufer (1996)
Dalgas Avenue 19, 8000 Århus C, 8613 3640

Æresmedlemmer:

Museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.

Godsejer Erik Kjær, Ristrup Hovedgaard.

Overlærer J.S. Thomsen, Viby J.

FORFATTERNE

Trine Nielsen, født på Fur i 1950 og nu bosat i Skive. Uddannet fysioterapeut i Århus. Har været ansat ved Gigtsanatoriet Hans Jansens Hjem i Højbjerg samt Skive Sygehus.

Poul Lehmann Westergaard, født 1928 og nu bosat i Tversted i Vendsyssel. Landbrugsuddannelse på større gårde, 9 måneder på Dalum Landbrugsskole. Korporal i Århus 1950-51. Forvalter på større gårde. Øldepotindehaver for Urban, Ålborg, i 30 år, til Urban lukkede i 1986.

Jørgen Pontoppidan, født 1932 på Constantinsborg og opvokset sammesteds. Uddannet som landmand. Gift med Bente Drescher i 1959. Overtaget Constantinsborg i 1968. Drevet denne til 1991, hvor en søn forpagtede ejendommen.

Peter Neergaard Jessen, født 1926 i Grønbæk, nu bosat i Vesterlund (Give). Student Th.Langs Skole 1945, cand.theol. Århus Universitet 1951. Sognepræst i Skrave i Sønderjylland 1955-66, i Thyregod og Vester 1966-95.

Gerda Reppke (f. Sunesen), født den 1909 i Tulstrup skole. Uddannet bibliotekar fra 1942 til 1976 i Solbjerg. Undervist i klaverspil 1945-1970. Arkivleder og medarbejder fra 1966.

Troels Kayser Nielsen, født 1977. Student fra Horsens Amtsgymnasium 1996.

Niels Kayser Nielsen, født 1949. Ph.D. Lektor ved Center for Kulturstudier, Medier og Formidling og Inst. for Idræt, Odense Universitet.

Poul Verner Christiansen, født 1928 i Hjørring. I 1994 pensioneret fra stillingen som rektor for Langkær Gymnasium i Tilst. Har skrevet *En østjysk landsbys rødder*, bind 1 (1992) og bind 2 (1996), samt *Ristrup - en østjysk herregård* (1995). Siden 1996 redaktør for *Østjysk Hjemstavn*.

Jan Vindberg-Larsen, født 1975 i Randers. Student fra Randers Statsskole 1994, stud.mag. ved Århus Universitet (historie/statskundskab). Har tidligere studeret i Norge ved universitetet i Bergen.

Børge L. Barløse, født 1914, skoleinspektør i Åbyhøj indtil 1976, siden beskæftiget med slægts- og lokalhistorie. Har udgivet »Lærerstanden i Sydslesvig til 1864« og desuden udarbejdet register til *Sønderjyske Årbøger 1889-1988*. Nu bosat i Silkeborg.

Viggo Lovdal, født i Them sogn 1935. Pensioneret fra DSB. Har siden drengene haft skribentvirksomhed som hobby. Skriver kronikker og artikler til såvel fagsom dagspressen. Især har *Midtjyllands Avis* været aftager af mange lokalhistoriske artikler.

En arbejderfamilie i mellemkrigstidens Århus

Af Trine Nielsen

Når ældre mennesker ser tilbage på tilværelsen og fortæller beretninger fra deres liv, bliver historierne som regel kun husket af de nærmeste pårørende. Interessante fortællinger om levevilkår, som er meget forskellige fra nutidens, kan derfor hurtigt gå i glemmebogen. Sådan gik det imidlertid ikke, da ægteparret Helga Laura og Kaj Adolf Nielsen fra Højbjerg i 1977 fortalte historien om deres ægteskab, der på det tidspunkt havde været i 58 år. Beretningen blev nemlig optaget på bånd.

Kaj Adolf var født i 1898 og Helga Laura i år 1900. De blev gift den 22. februar 1919, og i løbet af ægteskabets første 16 år fik de 11 børn, hvoraf en søn som toårig døde af lungebetændelse. Nedenstående er en let redigeret udskrift af båndoptagelsen fra 1977.

Om sin barndom fortæller Helga:

Vi havde et roligt, stille hjem. Vi manglede ikke noget, men der var ingen luksus i hverdagen. Det var kun til jul, at vi mærkede, vi fik lidt ekstra. Min far arbejdede da på banen (DSB, Århus). Mor syede alt til os, og far lavede selv det legetøj, vi havde. Den slags ting blev aldrig købt.

Når jeg derfor tænker tilbage, synes jeg ikke, vi manglede noget. Vi havde en stil-

Helga og Kaj Nielsen fotograferet 1969, da de holdt guldbryllop.

le, rolig mor og en far, som gjorde meget for at samle os børn. Så sang vi, og far spillede på citar (strenginstrument, der under spillet ligger på et bord). På den måde havde vi en dejlig barndom.

Om ungdommen beretter hun følgende:

Når jeg tænker tilbage på vores ungdom, så var det hårdt, og vi havde det meget småt. Jeg tror ikke, vi dengang tænkte på, det var hårdt. Kaj var soldat, da vi blev gift, og vi boede hjemme hos mine forældre. Min far ejede ejendommen, som lå i Ole Rømersgade 112. Mine forældre boede i underste etage, og vi fik ovenpå en lille stue med et køkken. Vi havde en puf

(trækasse med polstret låg til at sidde på), en spiralseng og et lille bord. Det var hele møblementet.

Da Kaj kom hjem fra soldatertjenesten, fik han arbejde. Det havde han i ca. otte måneder, så blev han arbejdsløs og var det i en periode på to år. Vi var heldige, at vi havde mine forældre. Vi boede gratis, men hjælp var der ikke meget at få af.

Mens Kaj var soldat, fik vi ca. 20 kr. om måneden fra noget, som hed hjælpekasen. Det rakte ikke langt. Jeg kunne i hvert fald ikke leve for 20 kroner om måneden til maden alene. Af børn var der dengang kun Grethe.

Kaj fortsætter:

Da jeg kom hjem fra soldatertjenesten, fik jeg straks arbejde på Oliemøllen. Herefter fik jeg arbejde på Frichs fabrikker. Det var mens jeg arbejdede her, Knud blev født. Han blev født på Fødselsstiftelsen, og vi

boede da stadig på kvisten i Ole Rømersgade.

Så gik tiden så langt som frem til ca. 1920, hvor der kom lockout. Jeg husker, det var om foråret, jeg blev arbejdsløs, og tilstanden varede til efteråret 1922. Efter megen søgen fik jeg arbejde hos entreprenørfirmaet Monberg og Thorsen. Det var ved dobbeltsporet (jernbanen fra Hovedgård til Skanderborg).

Jeg blev fyret herfra, da jeg havde udtalt mig om, at jeg nærmest var ligeglad med, om jeg havde arbejdet eller ej. Rent økonomisk havde jeg kun fem kroner mere i løn, end jeg kunne have i understøttelse. Så snart jeg havde fået arbejde, kom skatten nemlig.

Om økonomien fortæller Helga:

Med hensyn til maden fik vi dengang kun én ret. Der var altid kartofler, måske med brasede løg på. Af og til fik vi lidt for-

Ole Rømersgade i Århus omkring 1905. Her boede familien Nielsen fra 1919 til 1924.

ærende, vi kunne tage som tilbehør. Man skulle være lidt af en god kokkepige for at få forandring i kosten.

Det var lige efter Første Verdenskrig. Alt var rationeret, og vi havde en kamp for at skaffe noget i de første år. Et æg kostede f.eks. 57 øre, så det var luksus. Et par støvler kostede 30 kr. En ugeløn lå i 1921-1922 på omkring 67 kroner, så det var en halv ugeløn til et par støvler. Derfor var der ikke råd til støvler til børnene. Det billigste fodtøj, man kunne give børn, var træsko, bl.a. fordi man selv kunne reparere dem ved at sætte noget under, de kunne slide på.

I de første år havde vi problemer med sygdom tæt inde på livet. Ikke just tuberkulose, men vi havde meget med lungebetændelse. Det havde Knud, og det havde Laurits, foruden engelsk syge. Han fik lungehindebetændelse, så han var på sanatoriet i tre måneder for at blive rekreatet.

Her tilføjer Kaj:

I den forbindelse vil jeg gerne fortælle, at Laurits, mens han havde lungebetændelse, lå i en slags »kuvøse«. Det brugte man dengang, fordi man ikke havde penicillin. Han var da omkring et år gammel, og vi havde læge til ham. Han lå med tæt ved 41 graders feber, og lægen mente, kuvøsen var hans eneste chance.

Han lå i vuggen, og vi lavede en overdækning til vuggen og førte damp ind til ham, så han hele tiden havde fugtig damp at indånde. Sådan skulle han ligge i et døgn. Næste morgen kom lægen for at tilse ham. Han fortalte senere, at han faktisk havde dødsattesten i lommen, men drenge var på det tidspunkt så kvik, at han kunne sidde op i vuggen.

Videre om sundhedstilstanden siger Helga:

Vores universalmiddel var levertran. Det var vældig godt, og Laurits blev så glad for det, at han selv bad om det.

Mange af de sygdomme, man havde dengang, skyldtes vitaminmangel, i hvert fald blandt folk i små kår. Vi havde ikke råd til selv at drikke mælk, og grønsager var for dyre, så dem fik vi for lidt af.

Nu kom børnene også lige efter hinanden, og der var ingen tilskud til moderen bagefter, hverken mælk eller vitaminer.

Arbejdsløsheden gjorde vores kost meget spartansk. Tit sad vi om morgenen med kun en rugbrødsskorpe og en kop te. Ikke fordi vi tog nogen skade af det, men der var ikke noget med en god franskbrøds-mad med ost eller andet.

Om dagligdagen beretter Kaj:

Der var en bedre samhørighed i familierne dengang. Man var meget mere sammen. Enten sad vi og talte sammen, eller vi sang. I dag er det sådan, at mange sidder hver for sig i sin lejlighed og ser TV.

Da vi boede i samme ejendom som mine svigerforældre, mødtes vi mange gange i deres hjem. Svigerfar havde en citar og elskede at synge, så både børn og svigerbørn samledes om ham.

Vi gik tidligere i seng om aftenen, end man gør nu. Klokkeren 22 var sent. Der blev sludret lidt til kaffen, og så var det sengetid. Man skulle måske møde på arbejde allerede kl. seks, så vi måtte se at få noget nattesøvn. Da vi heller ikke havde TV, var der ikke så meget at blive siddende oppe efter.

Man diskuterede ikke problemer på arbejdspladsen eller politik i den grad,

som man gør i dag. Jeg husker ganske tydeligt, at der i mine unge dage opstod noget, som hed syndikalisme (revolutionær arbejderbevægelse, baseret på fagforeningerne og deres kampmidler). Men det var ikke noget, som gav anledning til stormøder, som vi oplever i dag med kommunister, SF og VS. I dag er der meget mere splittelse indenfor arbejderbevægelsen og det politiske liv, end der var dengang. I den tid levede vi i uvidenhed om, hvad vi som arbejdere kunne forvente at få i et forenet arbejderparti, hvor vi alle var enige og stod sammen.

At vi som arbejdere i dag er kommet dertil, hvor vi nu er, mener jeg ikke er godt, fordi mere kræver mere. Det har faktisk gjort sig gældende siden den tid, vi

Familien på skovtur i 1922. Forrest står Kaj med de to første børn. Bagest ses Helga midt i gruppen omgivet af sine nærmeste slægtninge.

taler om, og helt til nu. Jeg ved ikke, om jeg forstår at udtrykke det rigtigt, men dengang var man lykkelig for det, man havde. I dag er der uro over det hele, og det kommer af den velstand, vi har erhvervet os.

Helga tilføjer:

Selv om vi havde det småt i min familie, så samledes vi søskende og havde det hyggeligt. Der blev trakteret med, hvad vi havde, og det var måske bare franskbrød og en kop kaffe. Vi kunne sidde en hel aften og bare snakke og synge, og havde ikke besvær med at få aftenen til at gå, selv uden radio. Hvis vi havde en halv flaske snaps til jul, så var det flot. Ellers havde vi aldrig den slags på bordet, men vi var altid glade og i godt humør. Nu véd jeg ikke, om vores familie var lidt ud over det almindelige på det punkt; at vi bare kunne samles om samtale, musik, sang og almindeligt samvær. Man var tilfreds, selv om der var små kår. Alligevel ønsker jeg mig ikke tiden fra 1922-1924 tilbage, tiden indtil Kaj blev ansat hos DSB.

Om ægteskabets første år fortæller Kaj:

Vi boede som før nævnt i Ole Rømersgade hos mine svigerforældre, men da min svigerfar omkring 1924 blev forfremmet til togfører og forflyttet til Fredericia, blev ejendommen solgt. Den nye ejer ville ikke have lejere med børn, og vi blev sagt op. Vi måtte på boligkontoret, men de kunne ikke anvise os nogen lejligheder. Vi havde da seks børn, men ingen ville have lejere med så mange børn. Selv ikke kommunens ejendomme ville have nogen, så vi blev henvist til et gammelt nedlagt skibs-

værft på havnen. Der var husvildeboliger, men i betragtning af at vi havde en dreng, som trængte til at komme på sanatoriet, sagde vi nej tak. Vi blev dernæst anvist et rum i Valdemarsgades Skole, Frederiksal-lé Skole, som det hed dengang. Der var indrettet plads til boligløse i en gym-nastiksal.

Imidlertid fik vi på min fars og mors foranledning lejlighed i deres ejendom i Holbergsgade nr. 20. Her boede vi to voksne og seks børn i en stue og et køkken på kvisten. Kort efter sagde mine forældre lejerne i stueetagen op, og vi flyttede der-ned. Nu havde vi en toværelses lejlighed til otte mennesker.

Senere solgte min far ejendommen og flyttede til Saralyst i Højbjerg. Her havde vi også set på hus, men turde ikke binde an med det, da vi for at klare det økonomisk ville være nødt til at have en lejer i huset. Det endte nok engang med, at vi blev sagt op. Også denne gang fordi vi havde man-ge børn.

I mellemtiden havde vi fået oplyst, at der var et ledigt hus i Saralyst (på Wil-lumsensvej i Højbjerg). Huset var sat til tvangsauktion, og vi købte det gennem kreditforeningen. Vi kunne få det med en udbetaling på 500 kr. og hente nøglen hos naboen.

Vi havde ingen penge til udbetalingen, men var så heldige at have en rig onkelovre i Glostrup. Af ham lånte vi de 500 kr. til udbetalingen. Hele huset kostede 7000 kr.; men 500 kr. var meget, da min løn da var 4000 kr om året. Huset var ikke muret op men støbt i slagger, cement og sand. Det var af de tidligere ejere døbt »Knuds-minde« og bærer stadig dette navn.

Familien Nielsen fotograferet ved huset i Højbjerg i 1930. Børneflokken var da vokset til syv.

Om tilværelsen i Højbjerg beretter Helga:

Saralyst lå dengang helt ude på landet. Det var nærmest en stor mark med kun få huse. Der var ikke anlagt vej derop, og huset, vi købte, var uden elektricitet, indlagt vand og kloak, men jeg var ikke ked af at flytte derud. Vi havde gode naboer. Der var Boserups og Jacobsens. Især Jacobsens havde vi god kontakt med. Familien havde en ged, og hver gang jeg havde født, kom Signe Jacobsen over med gedemælk til barnet. Jeg kunne ikke selv blive ved med at give mælk. Hun havde ofte en godbid til os. Det kunne være en kartoffel og et stykke stegt flæsk, og det gjorde godt dengang. Vi var ikke forvante med luksus af nogen som helst art.

Det var almindeligt, at en familie havde otte, ti eller tolv børn. Årsag til de mange børn var dels manglende oplysning, dels at vi var for fattige til at købe prævention. Mens vi boede i Århus, var der en del syg-

dom blandt børnene, men da vi flyttede til Saralyst, blev de raske allesammen. Vi flyttede den 30. april 1928, og fra den dag kendte vi ikke til sygdom. Det var helt sikkert, fordi børnene kom meget ud i den friske luft.

Inden vi flyttede til Saralyst, var jeg langt nede. Langt nede vil sige, at jeg havde det rigtig dårligt. I vore dage ville man nok kalde det »dårlige nerver«. Jeg besvime- mede bl.a. tit, men vi kendte jo ikke til, hvad det var dengang.

Jeg glædede mig til, at vi skulle bo i vores eget, hvor vi kunne blive, og hvor der var bedre plads. Jeg var ikke fysisk dårlig, men jeg var hele tiden bange for, at børnene skulle lave noget og komme til skade, mens vi boede inde i byen.

Den lejlighed, vi havde i Holbergsgade, var så usund at bo i, som den kunne være for en familie med børn. Soveværelset var fugtigt, og det resulterede i, at børnene blev syge.

Når man havde fået så mange børn i sine helt unge år og så hurtigt efter hinanden, gik det også ud over helbredet. Der var ingen midler til at hjælpe én op igen. Intet at styrke sig på, men det tænkte man ikke på dengang.

Vi havde også et dødsfald blandt børnene, mens vi boede der. Lille Verner døde, og det var naturligvis et hårdt pres for en ung kone, når man også samtidig skulle bo under så dårlige forhold.

Det var en sand lykke, da vi kom til Saralyst. Vi sled og slæbte hele tiden, mens vi var derude. Vi havde det småt, for der skulle ofres på huset ustandselt. Der skulle males, tapetseres og mures. Der boede en købmand for enden af vejen. Ham er vi stor tak skyldig. Her hentede vi,

hvad vi havde brug for af de mest nødvendige dagligvarer. Han var meget forstående og lod os betale, når vi kunne. I mange år havde vi den ordning, at vi betalte omkring to kroner om ugen.

Kaj tilføjer:

Der var en ret stor grund til huset på Willumsensvej, og her blev dyrket alt, hvad der var plads til af grønsager, som kunne bruges i den daglige husholdning. Da vi flyttede derud, var der for enden af vores have en stor dam. Resten af haven var faktisk noget, som ikke egnede sig til dyrkning. Jeg forsøgte mig med mange ting, både gulerødder, ærter og meget andet, men intet ville lykkes. Det eneste, som det lykkedes at få til at gro der, var kartofler, men de blev utroligt store og smagte forfærdeligt.

Efterhånden fik vi dammen lukket til og fyldt op og fik den herligste køkkenhave her. Den gav os en masse fødevarer til hjemmebrug. Der var både jordbær, kartofler og gulerødder; faktisk alt, man kan have i en køkkenhave. Det var en meget god hjælp til den daglige mad.

Huset »Knudsminde« på Willumsensvej i Højbjerg, fotograferet i 1996. Hertil flyttede familien Nielsen i 1928.

Priserne på grønsager stod ikke i relation til lønnen, som de gør i dag. Man gik på med krum hals, og man fik et godt udbytte af sin jord dengang.

Helga om børneopdragelse:

Det gik på den måde, at de stod op om morgenen, vaskede sig ved håndvasken og gik i skole. Når de kom hjem fra skole, stod der mad, mælk eller kaffe. Så var det ud med aviser og hjem igen. De fik noget at spise og kom i seng kl. otte. Alt gik som efter en snor, til de blev 14-15 år. Vi tænkte aldrig på, om vi gjorde det rigtige med hensyn til opdragelse. Det var der ikke tid til.

Kaj supplerer:

Jeg tror, at børnene har opdraget hinanden i forhold til forældrene. De har sikkert tænkt, at dét der vil far og mor ikke tolerere, og så skal vi heller ikke gøre det. Den opdragelse, de har fået, følger dem og gør sig igen gældende overfor deres egne børn.

Helga:

Jeg tror, det har meget at sige for børn, at forældrene har haft et godt liv sammen, som vi har haft. Det er noget børn lægger mærke til, når forældrene er glade for hinanden, og der er kærlighed og forståelse mellem dem. Det mener jeg, har meget, meget stor betydning for børn - også i dag.

Helgas syn på tiden omkring Anden Verdenskrig:

De fem år var den værste tid i vort ægteskab. Der var ingen ægteskabelige kriser, men der var kriser på anden måde, med

smalhans og dårlige tider.

Der var sommetider gråd, i hvert fald fra min side, når jeg ikke kunne sende børnene i skole med helt tøj. Jeg kunne ikke skaffe det, og Kaj kunne heller ikke.

Så var der arbejdsløsheden. Vi havde sommetider to eller tre voksne børn, som sad hjemme om vinteren uden arbejde. Det var vanskeligt at skaffe mad til dem, men der havde vi, som før nævnt, en god købmand. Så var det med at få en masse kærnemælk og havregryn. Det var der også rationeringsmærker på, men købmanden var god til at hjælpe os.

Om familiesammenkomst under krigen:

Selv om det var et slæb, var det skønt at samles med sin familie. Der kunne komme en tre-fire familier inde fra byen. Så slæbte vi borde og stole ud i gården og sad der og nød vores mad sammen. Vi fik måske taffeløl, og en enkelt gang en pilsner, hvis det var til at skaffe. Det sammenhold, vi havde dengang, var meget værd.

Helga:

Når vi ser tilbage på vort liv, har vi intet ønske om at leve det om. Vi er i høj grad tilfredse med det, som det var. Det skyldes nok især, at vi har haft så godt et samliv, som vi har. Det er det, som har hjulpet os over al den kamp, vi har haft.

Afslutning:

I tiden omkring midten af halvtredserne, da børnene var blevet voksne, og alle var flyttet hjemmefra, følte huset for stort til kun to mennesker. Desuden var der alt for meget arbejde med at holde haven og ved-

ligeholde huset med reparationer. Helga og Kaj havde gennem nogle år haft en drøm om at flytte tilbage til det område i Århus, hvor de havde boet i de unge år, nemlig Frederiksberg, og nu følte de, tiden var kommet til at realisere den. De solgte huset og flyttede til en lejlighed på

Frederiksallé, hvor de boede i en periode. Efter endnu en flytning endte de i Frederiksparken i Højbjerg. Her tilbragte de deres sidste år.

Helga døde i oktober 1980. Kaj døde i august 1981.

Min elevtid på en herregård

Af Poul Lehmann Westergaard

Jeg var elev på Ristrup fra den 1. november 1945 til den 1. november 1946.

Det er 50 år siden, og meget er sket siden dengang, også med hensyn til arbejdsforhold.

Jeg har med stor interesse læst bogen om Ristrups historie, men uddragene af J.P. Wetches dagbog har skuffet mig meget. Vi var der samtidig, men han fortæller ikke om det daglige liv og arbejde på godset. Det vil jeg hermed gøre.

Vi var 8 elever, der ankom i november 1945 - underforvalter Jørgen Maarup og syv andre. Vi blev fint indkvarteret af forvalter Anton Andersen i elevfløjen.

Den 2. november 1945 mødte vi op i hestestalden kl. 5.55. Der blev vi sat i nummerorden.

Jeg fik nr. 7. Resten af tiden blev vi sat i arbejde. Som nr.7 fik jeg en belgierhest og en luderhoppe, som hingsten afladede på.

Efter morgenmaden kl. 6.30 mødte vi i stalden kl. 6.55. Her kom forvalter Andersen og satte os i arbejde. Kl. 7.00 red vi ud gennem porten i laden. Vi skulle i gang med at pløje. Godsejer P.V. Henriksen løftede sin hat for hver enkelt, og vi gjorde det samme. Det regnede, og vi havde ikke regntøj.

Midt formiddag var vi alle gennem-

blødte. En af eleverne spændte fra og tog tilbage til stalden. Han kom tilbage i samme tøj lidt efter, og så var det problem løst.

Ingen gjorde det siden.

Kl. 18.00 var der fyraften i marken, og så red vi hjemad på den nærmeste hest, til fodbad for hestene i mergelgraven ved smedjen, satte hestene ind, rettede seletøj op og vaskede bringe og evt. gnavesår. Derefter kunne vi selv gå i bad, hænge det våde tøj op i tørrerummet og spise fra kl. 18.30 til 19.00.

Samme melodi hver dag, selvfølgelig med årstidernes forskelligartede arbejde, 11½ time hver dag, 6 dage om ugen.

Skov-Peter og de andre

Der var ca. 200 malkekøer, foruden dyr til opdræt. De blev passet af en overfodermester i hvid kittel og 3 røgtgere. Grise-Ole passede grisene (han lignede dem meget, deraf navnet). Desuden var der Skov-Peter og fire »husmænd«, der boede i elendige rønner. De fik pr. uge 60 kr. i løn om sommeren og 54 kr. om vinteren, desuden 1 liter mælk om dagen, så mange kartofler de kunne bruge, og brændsel at afhente i skoven om søndagen, dog kun vindfældet træ og sankekvas.

Derforuden var der staldkarlen. Han

passede hestene, sørgede for brænde til husholdningen og godsets store fyr, der kunne tage meterbrænde. Han gjorde det godt. Hestene var hans liv, han boede ved dem i stalden.

Der var en husjomfru, en stuepige samt en alt-mulig-pige. De gjorde også deres arbejde godt. Vi fik veltillavet mad. Desværre mest spædekalve, så et par timer efter at vi havde spist til aften, gik turen til det lokale brødudsalg en kilometer fra gården. Penge havde vi ikke mange af, 1450 kr. for hele året. En kanelstang kostede 70 øre. Den mættede godt.

Efterår og vinter

Om efteråret kørte vi mødding ud. Der var fire mand til at læsse, 6 spand heste til at køre ud og sprede fra vognene. Om eftermiddagen pløjede vi gødningen ned. Der var enkelte spædekalve, som fodermesteren havde smidt i møddingen. Dem åd rævene om natten.

Så var der juleferie en uge.

Første hverdag i januar startede vi på tærskearbejder. Negene blev brækket op fra gulvene og kørt til tærskværket, der var fast placeret i tærskeloen. Halmen blev presset op på kostaldloftet. Kornet blev i 100 kg sække båret op på magasinet eller kørt til Mundelstrup station. Jeg tvivler meget på de foldudbytter, der er opgivet af Wetche (fra forvalteren). Vi mente, 20 fold var mere passende. Stalddørssalg fandtes også den gang.

Jeg fik en rygskade en dag, hvor jeg blev sat til at køre sædekorn fra tærskværket med et spand heste, over gården og til en udendørs trappe til magasinet over hestestalden, op ad ca. 15 trin, hvor jeg skulle tømme sækkene, notere antal og

tage de tomme sække med tilbage. Den dag blev det til 212 tønder. Jeg var kun sytten et halvt år gammel.

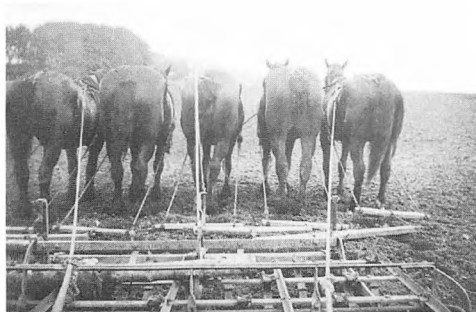
Efter en uge i sengen fik jeg »skånejob« i kostalden. En røgter var forsvundet. Vi malkede med 7 Alfa Laval (fald-af) maskiner. Meget strøelse kom med i mælken, og andre urenheder sad i mælkesien. Jeg lærte at slagte nyfødte spædekalve. Det var ikke rart, det var dem, vi fik at spise.

Da tærskningen var ovre, blev vi sendt i skoven. Skov-Peter og 3 husmænd fældede bøgetræer. Elevstaben fældede udtynningsgraner, 5-6000 stk., som var afmærkede af en skovfoged fra »Frisenborg«. Det foregik med en rammesav, og afkvistningen skete med en håndøkse. Det var ikke særlig rart. Grannåle og sne kom ned mellem tøj og ryg, men sådan var det bare. Vi havde desværre ikke tøj eller handsker, der passede til jobbet. Jørgen, nr.5, kørte træet ud til fast vej. Han kørte mod en træstub, hestene stak af, og det var ikke rart at se det ske. Han selv slap med skrækken, men heste, læs og vogn havde det ikke godt. Jeg fik hestene, »Søren og »Frits«, og hans job.

At køre lige var sagen

Så kom endelig foråret. Vi gik ca. 40 km bag efter harver og tromler hver dag. Vi blev hudløse i bagdelen af jord og lerstøv, men fandt ud af at sætte en flad sten imellem ballerne, og det tog det værste. Hver elev fik lov til at styre den 35 rækkers såmaskine på de ca. 25 tdr. land store marker. Der var 4 heste for maskinen, underforvalteren kørte den. Hestene løb i lunte-trav. Eleven løb ved det ene forhjul og styrede efter bedste evne. Skov-Peter stod på et brædt og passede maskinen.

Ikke alle var lige gode til at køre lige ud. Jeg fik æren af at så de sidste marker til. Jeg kunne så lige. De ca. 50 tønder land roer blev sået af underforvalteren, 23 rækker maskine 4 rækker ad gangen. De var lige.

Under forårsarbejdet blev også denne kultivator sat ind, trukket af 5 heste.

Trivsel

Alt trivedes. Vi havde en dygtig forvalter, der kunne sit arbejde og forstod at finde dem, der var bedst til det, han satte igang. Hans evne til at tilrettelægge var formidabel. Ham kunne vi lære meget af.

Det var økologisk landbrug, før sprøjtemidler var opfundet.

Ristrup var som så mange andre steder plaget af tidsler. At se 12-14 mand gå med tidseljern på række og stikke tidsler er ukendt i dag, heldigvis.

Sommertiden

Så hakkede vi alle roer på akkord, 100 øre pr. 100 favne. Vi blev trukket for 500 øre pr. dag for løn og kost.

Rækkerne var nummererede. Vi fik de samme rækker 2. gang. Det var en god idé. Mange fik besvær med daglønnen 2. gang. Jeg blev sat til at radrense, før roerne kom op, og hver dag, til roerne lukkede ræk-

kerne. Når hesten var udslidt, hentede vi en ny på »Hanghedegården«. Der gik de ca. 40 heste hele sommeren. I bedækningstiden for hopper havde jeg belgieringsten til rådighed. Jeg fik 2 kr. pr. hoppe efter fyraften. Var der ingen, fik ludderhoppen en tur gratis.

Vi fik en uges ferie. Så høstede vi frøgræs med selvbinder. Rajgræs med sneglebælg. Negene blev bundet 3 i hob med et bånd af frøgræs, kørt ind og tærsket. Halmen blev kørt over på hestestaldloftet, frøet til Mundelstrup station, til renseriet i Århus eller Randers. Kornhøsten blev klarret med en traktorbinder og 2 hestetruckne bindere. De sidstnævnte lavede de pæneste neg. Så blev negene sat sammen, 6 i hob. Ved fire-tiden fik vi snitter og saftvand ud, hvor vi arbejdede. Fyraften kl. 19,00.

I høsten havde vi herregårdsbørster til hjælp. Når de havde fået den første løn, så vi dem ikke mere. De var ellers meget spændende. De kunne berette om mange oplevelser.

»Så blev negene sat sammen, 6 i hob«.

Efterårets arbejde

Da høsten var i hus, skulle der skrælpløjes. Jeg fik til opgave at fure og fure af, 5 landmålerstokke og et spand køreheste, godsejerens private. Det var en stor ære, men ikke særlig rart over for arbejdskammeraterne. Furerne skulle være lige, og det blev de. Arbejdskammeraterne følte sig vraget. Derefter blev der tromlet og harvet, så alt frø-ukrudt kunne spire. Sådan gik et par måneder.

Senere kom kartoffel- og roehøsten. Et knokkelslæb med mange læs at køre sammen. Vore husmænd var meget gæstfrie. Vi blev inviteret på erstatningskaffe og hjemmebag i de fattige hjem. Vi passede på ikke at sige nej til nogen. Det ville have været en fornærmelse. Eleverne havde søndagsvagt hver 4. uge, en eller to ad gangen. Så blev der malet en sæk hvede på

kværnen, og de hentede en slat mel til brødbagning. Det var det, der i dag kaldes grovbrød. Det var et godt kosttilskud til dem og os.

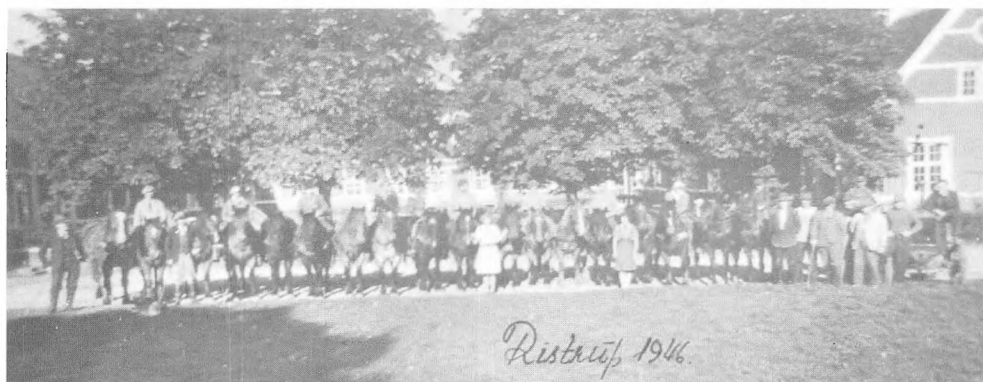
En tak

Det var i korte træk livet dengang på »Ristrup«, såvel som på andre godser.

Da jeg senere blev soldat i Århus, følte jeg soldaterlivet, som om jeg var kommet på et hvilehjem. Andre syntes, det var helt umenneskeligt. De havde haft det for godt, hvor de kom fra.

Jeg blev senere forvalter på store gårde og glædede mig over de hårde vilkår, jeg havde været elev under. Jeg havde lært, at tilrettelæggelse er det halve af et stykke arbejde.

Tak til forvalter A. Andersen og underforvalter J. Maarup.

Ristrups folkehold 1946

Et mindebrev

Af Jørgen Pontoppidan

Mindebrevet er stilet til forfatterens mormor, Petra Hvalsø, født Mønsted, som døde den 31. december 1948. Hun var stærkt knyttet til Lyngsbækgård.

Kære mormor!

I denne tid, hvor jeg har været beskæftiget med at ordne mors papirer og billeder efter hendes død i november, har jeg fun-

Mormor som vi kendte hende, ca. 1946.

det billeder og breve, som har bragt dig så klart i erindringen, at jeg fik lyst til at skrive dette brev til dig.

Jeg har igennem årene haft i tanke at skrive lidt om dig, men tiden er gået, og nu er det måske for sent!

Du har jo haft umådelig indflydelse på mig og min indstilling til livet; jeg plejer at sige, at du »er et lag af min sjæl« - et udtryk, jeg læste i »Breve fra landet« i Jyllandsposten engang, og selv om jeg naturligvis ikke tænker på dig hver dag, så bærer jeg dig i mig til stadighed.

Der er ting, som jeg i dag har meget svært ved at forstå: at du i år ville være blevet 125 år, at det snart er 50 år siden, at du døde, og at du er vore børnebørns *tipoldemor*. Navnlig det sidste undrer mig, for du står så klart for mig, og tipoldemor er dog noget meget fortidigt; det passer ikke rigtigt sammen.

Dit liv var i høj grad knyttet til Lyngsbækgård, hvor du blev født den 16. august 1871, og hvor du blev begravet i familiegravstedet i skoven den 6. januar 1949.

Du var nr. 4 af en søskendeflok på 8 og den første pige, så det har nok været med særlig glæde, at du blev modtaget af familien.

Denne var altid talstærk på Lyngsbækgård, begge dine bedsteførelde leve-

de endnu i din barndom, og du oplevede, at din farfar, Niels Mønsted, der sad i rullestol til sidst, med utrolig sorg mistede din farmor, og at din far, gennem sin bror, Otto Mønsted, fik udvirket, at der kunne blive indviet et stykke jord i skoven til gravsted for hende, således at din farfar kunne rulle ud og sidde ved hendes grav hver dag, for senere selv at blive begravet der. 67 år senere skulle du blive den sidste, der blev begravet på dette sted.

Lyngsbækgaard i begyndelsen af 1900-tallet.

Dine bedsteforældre Zacho på Pederstrup levede også, og der havde du mange (11) fætre og kusiner, hvoraf du havde forbindelse med mange gennem hele dit liv.

Jeg har indtrykket af, at din barndom og ungdom var nok så livlig, du fortæller i al fald din kusine »Søster«, Dorthea Rauche, f. Zacho, som jeg også husker fra dine fødselsdage, i et brev, som mor har fået kopi af (du ser, vi interesserer os stadig for dig og dit!) om, hvordan I drog fra det ene jule- og nytårsselskab til det andet, med store kjoler og festlige middage.

Jeg ved ikke af, at du nogensinde fik en uddannelse, det gjorde piger af det bedre selskab jo ikke, de skulle uddannes til at blive gift og føre hus.

Du kom i al fald på et tidspunkt til Mid-

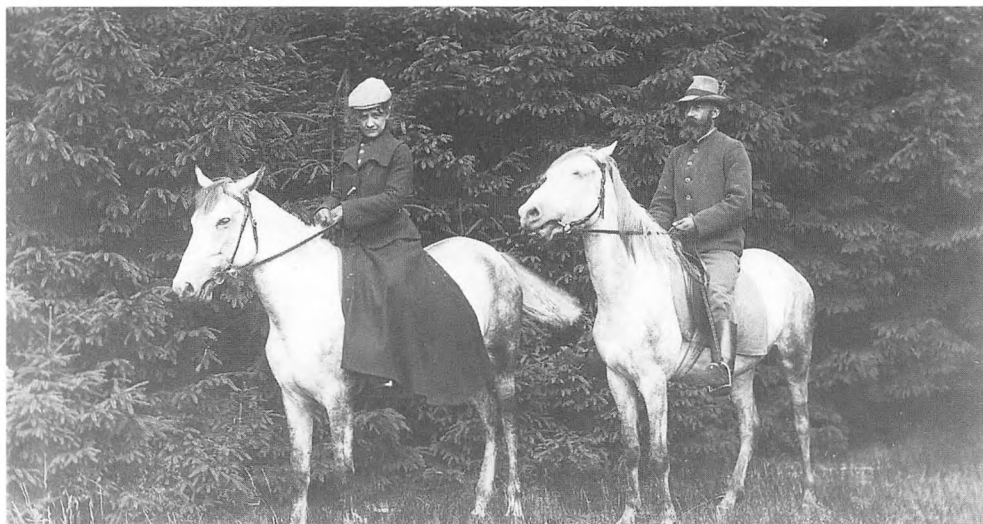
delfart, hvor du skulle føre hus for din onkel, assessor Møller; om han var enke-mand eller ugift, ved jeg ikke. Du arvede i al fald senere en del effekter fra ham, bl.a. en stol, der hed assessorstolen, men blev kaldt »Væltepeter«, da dens ben sad så tæt i forhold til dens omkreds, at den let tip-pede over. Den ejes i dag af Alfred.

Medens du opholdt dig i Middelfart, traf du sønnen af skovrideren på Hinds-gavl, Lauritz Hvalsøe, der boede ved Lillebælt på »Kongebrogården«, der da var skovriderbolig. Senere blev den lavet til traktørsted, for endelig at blive helt ombygget til den restaurant, der er der i dag. Axel Hvalsøe og du forelskede jer, blev forlovede og senere gift i Dråby Kirke, i 1898, og flyttede så til Silkeborg skovdistrikt, hvor morfar blev plantør, derfra til St. Restrup, hvor han var forstassistent, for endelig med jeres førstefødte, moster Ingeborg, at flytte til Oxholm på Øland i Limfjorden, hvor morfar var blevet skovri-der.

I flyttede ind i »Bjørnebo«, der da var skovriderbolig, senere blev det skovfoged-bolig (vi havde en årrække en skovfoged her, Janus Nielsen, hvis kone, Anna, var født i samme hus som mor), for endelig at blive udlejet. Da vi besøgte det sammen med moster Gerda og Jette i 1987, var det udlejet til en tandlægeenke.

Her blev mor og moster Gerda født, men desværre fik I kun få år sammen, før katastrofen indtrådte, da morfar efter 10 års ægteskab døde i 1908 og blev begravet på Oxholm Kirkegård. Mor havde kun en svag erindring om sin far, og moster Gerda slet ingen, så det er utroligt lidt, vi har hørt om morfar. Det eneste, jeg rigtigt ved om ham, er, at han var ivrig jæger, og bl.a.

Mormor og morfar som skovriderpar på Oxholm ca. 1905.

ledede jagten på Lyngsbækgård, da han kom ind i familien.

Sin unge alder til trods havde han nedlagt 113 bukke og nogle dåhjorte før sin død, og det så godt ud, at du havde opsatserne hængende som en frise i 3 rækker rundt på spisestuevæggen. Jeg havde den glæde at arve hans jagtudstyr efter dig, men far måtte have det hængende, så længe han lystede, så det er først nu for et par år siden, da han kom på plejehjem, at jeg fik det »for mig selv«.

Én ting fik jeg allerede, medens du levede, nemlig hans jagtkniv, der var en springkniv med lås til at holde den åben med og med hjortetakskæfte. Du gav mig den vel omkring konfirmationsalderen mod, at jeg skulle love ikke at tabe den! Jeg havde den da også i mange år, også med ude som elev, men på et tidspunkt, efter at jeg var kommet hjem, tabte jeg den alligevel. Jeg har stadig dårlig samvittighed, når jeg tænker på det.

Far og jeg taler nu om, at det ville have været dejligt at kende den mand. Far og han havde skov og jagt tilfælles, og jeg synes, at han ser så ualmindelig hjertevarm ud på billederne. Når vi ved så lidt, skyldes det vel, at da vi kom til, var der gået så mange år, siden han døde, at dine tanker beskæftigede sig med andre ting, og vi var ikke gamle nok til at interessere os for en mand, vi aldrig havde kendt.

Når det er trist for os, hvor forfødeligt har det så ikke været for dig pludselig at stå uden forsørger og far til dine børn.

I var jo endnu i opbygningens tid og havde ikke nået at lægge noget til side endnu, så man kan forstå, at du har haft store problemer at slås med, udover sorgen ved at miste din elskede.

Heldigvis fungerede netværket omkring dig perfekt, jeg kender ikke de nærmere diskussioner, men resultatet blev, at du flyttede hjem til Lyngsbækgård, hvor du fik den ene sidefløj stillet til rådighed. Det

blev nu en form for et familiekollektiv, længe før noget sådant eksisterede, med dine forældres lejlighed, din bror Rasmus med families lejlighed, og endelig de to fastres lejlighed! Det var også et held for dig, at du havde din farbror, margarinefabrikant Otto Mønsted, i »baghånden«. Han var en meget velhavende mand og havde ingen børn. Han forærede dine 3 døtre en kapital hver, hvoraf du skulle

have renterne, så længe du levede. Hvor meget det beløb sig til, og hvor hårdt du sad i det, ved jeg ikke, men vi har aldrig haft indtryk af, at du manglede noget.

Det var endda sådan, at da far skulle overtage Constantinsborg i 1938, og det kneb med at rejse det krævede beløb, forærede du ham de manglende 10.000 kr! I dag har far dårlig samvittighed over, at han ikke betalte dem tilbage, da han sene-

Mormor med døtre på Lyngsbækgård ca. 1910.

re fik råd til det. Når jeg så siger, at jeg ikke tror, at du forventede dette, og tilsyneladende ikke manglede de penge, ja, så siger han, at han kunne da have tilbudt det! Men dengang tænkte han aldrig den tanke!

Du boede nu 10 år på Lyngsbækgård, år, hvor dine børn voksede op og blev præget af omgivelserne, ligesom du blev det i din barndom.

Hvor morsomt det har været for dig »at spise nådsens brød« på din fødegård, ved jeg ikke, det har nok ikke altid været lige nemt. Der skal megen takt og diplomati til at leve dør om dør med sine forældre og sin bror og svigerinde. Men for pigerne var det pragtfuldt, ikke mindst fordi de havde 4 fætre i hovedbygningen, og der kom masser af familie på besøg hele tiden, da »de gamle« jo var et samlingspunkt, som på alle familiegårde.

Jeg ved, at du var nært knyttet til din yngre søster, Martha, der forblev ugift og boede hos forældrene. Hun blev dog alligevel uddannet til noget så moderne som fotograf, men var også 10 år yngre end du! Og jeg ved også, at du fik en egen omgangskreds på Mols, så du ikke var afhængig af familien hele tiden.

Angående netværket, så var dine kusiner på Lyngdal og Høegholm så hjælpsomme over for dig, at de hver sommer tog pigerne på ferie for at lette dig lidt. Det nød de meget, og skabte derved livslange venskaber med børnene, hvad der også bevirker, at vi kommer sammen med deres børn igen, og qua tante Eva Blach også på Lykkesholm, både til jagt og selskabeligt, og det er usædvanligt, at familieforbindelser holder så længe.

Da du så tidligt fik det ansvar både at

skulle være mor og far for dine børn, blev du til en kvinde med en meget moderne indstilling, hvad vi tydeligt kunne mærke her på stedet, hvor vi havde farmor, der var af den gamle skole og meget konservativt indstillet; men allerede på Lyngsbækgård ved jeg, at mor og hendes søstre fik en meget friere opdragelse, end f.eks. fætrene i hovedbygningen fik. Og kusinerne havde ofte ondt af dem, over den hårde behandling, drengene fik.

Det med interessen for at læse har vel ligget til dig i forvejen, men er nok ikke blevet mindre af, at du fik megen tid for dig selv. Du blev utrolig velorienteret i litteraturen og gav den interesse videre til pigerne, og selv jeg siger altid, at min interesse for bøger og kunst har jeg arvet, eller fået indprentet, fra dig. Du var jo aldrig ledig, enten sad du med en bog eller et håndarbejde, og det er meget, du gennem årene fik produceret. I min tid lavede du, udover broderier, orkerede og filerede gardiner og sengetæpper, og begyndte sågar at væve, bl.a. løbere og stof til at betække dine stole med.

Under krigen klippede du gamle tekstiler op og vævede sengeforligger af dem, og jeg husker, at du med megen besvær og tålmodighed trævlede mors bryllupsstrømper op og strikkede strømper af garnet til mine søstre.

Da dine døtre kom i skolealderen, begyndte de i Handrup Skole, hvortil de vandrede ad de sandede hulveje, og havde kvaler med bønderbørnene over, at de var »så fine«. De tiggede og bad om at måtte gå i træsko som de andre, og de stod og gned håndfladerne på stenmurene, for at hænderne kunne blive lidt grove som de andres.

Mærkeligt er det at tænke på, at når I gik ned over bakkerne til stranden ved Femmøller, så var der lyng, hvor der ikke var opdyrket mark, og der var ikke et hus, så langt øjet strakte. Det vil sige, der var ét, nemlig »Nordmanshuset«, der ligger der endnu, og som var arbejderbolig for Lyngsbækgård.

Da pigerne efterhånden kom i mellem-skolealderen, opstod der et problem, men atter trådte netværket i funktion, og denne gang fra den anden familie: din svoger, Carl Emil Hvalsøe, dommer i Hillerød, tilbød sammen med sin kone, tante Wilma, at have niecerne boende, så de kunne gå på en af landets mest velrenommerede skoler, frk. Mørks Skole, og tage mellem-skole- og studentereksamen derfra. De havde selv 3 børn, Karen Margrethe, Arne og Herman Hvalsøe, så det var et ret flot tilbud, og du tog imod det.

Først moster Ingeborg, og senere mor, kom nu til at bo langt fra hjemmet, og det var under stærkt ændrede vilkår. Tante Wilma var de vist ikke så glade for - det er også svært at skulle være reservemor i det daglige - og de »ægte« børn følte de vist blev foretrukket.

Desuden havde de i skolen nu de omvendte problemer i forhold til Handrup Skole, de blev drillet med, at de var for bondske, selv af lærerinderne.

Vi har hørt om, hvor meget de glædede sig til at komme hjem på ferier, og hvor utrolig lang en sådan rejse var, eller i al fald føltes.

Først skulle de med tog til København og derfra med skib til Århus, hvor de kom om morgenen eller formiddagen. Der skulle de så gå op til dine fastre, der boede på Fattiggårdsbakken, hvor de opholdt

sig, til færgen til Nappedam gik om eftermiddagen. Herfra var der køreturen til Lyngsbækgård, men heldigvis var »Gamle Niels« der med hestevognen og tog imod dem, og først da var de endelig hjemme.

Det har jo også været svært for dig at skulle sende dine børn så langt væk, selv om det blev gjort i den bedste mening. Allerede da blev den brevtradition lagt, der skulle vare livet ud og fortsætte i næste generation: at der blev skrevet brev en gang om ugen, hvad enten der var noget at skrive om eller ej.

Det med at sende børn tidligt hjemmefra gentog sig også i næste generation, da moster Ingeborg og onkel Kai tilbød at have Alfred boende, for at han kunne komme i privat døveskole hos »Thes«, frk. Henriette Thestrup i København. Også han, ligesom mor og søstrene, skrev brev engang om ugen, ja far og han gør det endnu, hvor far er blevet 97 år!

Nu skete et nyt skift i dit liv, idet Lyngsbækgård blev solgt ud af familien, og du måtte finde et nyt sted at bo.

Det var for familien en meget sørgelig hændelse, og din bror Rasmus' svigerfamilie, Sass, fik skyld for at have lokket ham til at sælge den lidet ydende gård. Jeg har flere gange hørt den ældste af sønnerne, Kaj Mønsted, give udtryk for sin sorg over, at de måtte derfra, og at det var hans drøm engang at kunne købe den tilbage.

Du valgte nu at købe hus i Silkeborg, så pigerne kunne bo hjemme og gå i skole på Th.Langs Skole. Din mor og søster Martha købte hus i Ebeltoft, hvor din mor døde året efter, og moster Martha efter nogle år valgte at flytte til Silkeborg og købte hus lige over for jer på Ågade. Moster Ingeborg havde taget mellemsko-

leeksamen og ville ikke begynde på ny skole og kom i huset, medens både mor og moster Gerda tog studentereksamen fra Th.Lang.

I Silkeborg boede du i 16 år og fik de to ældste døtre gift. Først moster Ingeborg, der blev gift med Kai Waage Jensen i 1926, og jeg mindes hans historie om sit første besøg hos svigermor. Du havde lavet fin middag, bl.a. med rabarber- eller rødgrød. Han blev budt først, og han så godt, at der fulgte noget mørkt med på skeen, men troede, at det var en stang vanilje. Det viste sig at være en lille frø, der var sprunget ned i skålen, da du havde sat den til køling i kælderen! Onkel Kai havde svære kvaler med, hvordan han skulle få det fortalt!

De gav dig dit første barnebarn, Frits, og senere kom også Bodil til.

Da far skulle komme på besøg hos dig for første gang, er det noget helt andet, han husker. Da I havde hilst på hinanden og skulle til at gå ind, spærrede du ligesom for døren for ham, for, inden han kom indenfor, at give udtryk for, »at han måtte vide, at det var en god lille pige, han havde fundet«, underforstået, at han skulle passe godt på hende. Derefter var der fri adgang, og I fik et vældig godt forhold til hinanden, som far stadig taler med glæde om, og vi diskuterer af og til, hvem der har haft den bedste svigermor!

Her fik du os fire børnebørn: Alfred, Lise, Hanne og mig, som nr 2.

I 1934 flyttede moster Gerda til København, hvor hun kom på kontor, og du opgav at have eget hus og flyttede i lejlighed på Ringkøbingvej i Århus. Da var jeg 2½ år, og det er først efter den tid, at jeg mindes dig. Jeg husker intet fra Silkeborg,

selv om vi ofte var på besøg, og der er mange billeder derfra.

I København traf moster Gerda Otto Gerhardt, der var ansat i Privatbanken, og de blev gift i 1935, hvor deres bryllup blev holdt på Hedehusgården hos moster Ingeborg og onkel Kai. De gav dig de resterende 2 børnebørn, Ele og Jette, der i dag begge bor i udlandet, men har stærke familiefølelser begge to.

Da du kom til Århus, kom du oftere hos os, det var nemt med Hammeltoget, hvor du gerne kom med »kaffetoget«, der var ved os ved 3-tiden, og blev i nogle dage. Du boede da i »Det lille Bibliotek«, der i din tid hed »Mormors værelse«. Jeg mindes endnu, hvilken fryd det var, når du skulle komme, og hvor spændte vi var på, om du havde noget med i tasken? Der var selvfølgelig altid et stykke chokolade, og det var pragtfuldt. Der var også den forskel, at du kom udefra på besøg som en festlig afbrydelse af dagligdagen, medens farmor og farfar jo var der til daglig og til dels deltog i opdragelsen. Det var knap så festligt! Og det ser jeg nu gentaget, først med vore egne børn, og nu med vores børnebørn, hvor det er os, der er blevet de »kedelige«.

I sommerferierne var du her i lange perioder, bl.a. sammen med familien Gerhardt, der i mere end 25 år tilbragte deres 3 ugers sommerferie hos os. Da var der i høj grad fest, og spisestuebordet var trukket helt ud.

Til gengæld var du flink til at tage dig af os, først på små ferier, senere til overnatning i forbindelse med danseskole og sel-skabelighed, og for Alfreds vedkommende når han skulle på aftenskole i sin lærlingetid hos Hingelberg.

Jeg mindes fra jeg var ganske lille, at det bedste ved at besøge dig, var dels at komme i rigtigt karbad med masser af vand og mulighed for at fylde op med mere varmt vand (vi var vant til en zinkbalje i soveværelset en gang om ugen), dels at få lov til at »hjælpe« med madlavningen! Jeg husker kun én ret, som var ret enkel, saftsuppe, der var lavet af forsukret marmelade, som skulle opløses i kogende vand!

Ligeledes hørte det til de gode oplevelser, når vi var på Den gamle By's legeplads med spændende redskaber og en legetante til at se efter os. Og måske endnu bedre, når vi gik tur i Botanisk Haves stenbede, med de snoede spadserstier igennem, hvor det var en sport at skulle tage hver sin sti og se, hvem der kom først frem. Af en eller anden grund var du ikke særlig god til det, så jeg nåede altid først! Spændende var det også, når du stjal stiklinger til at tage med hjem, det var meget forbudt og farligt, men du sagde, at de groede bedre, når de var hugget!

Ellers var du utrolig til at underholde os, navnlig med kortspil, kabaler og bezique. Og du har været god til at lege viden ind i os. Vi sad ikke meget ned, når vi spiste, for hele tiden var der noget, du skulle slå op og finde ud af. Når vi sagde, at det da kunne vente til bagefter, var dit svar, at så havde vi glemt, hvad vi talte om, og fik det ikke gjort, hvad jo er så sandt, som det er sagt. Det har jeg også taget op, dog ikke i så udpræget grad som du. Men når vi har gæster og taler om det ene eller det andet, er jeg gerne på farten for at finde baggrundsmateriale. Du var også god til at finde lekture til os, og jeg mindes stadig min første »rigtige« bog,

»Hulen i Skoven«, som du forærede mig, og som jeg læste masser af gange. Somme tider var du nu også for hurtig. Jeg mindes en gang, hvor jeg blev syg inde ved dig, hvor du kom med Vilh. Bergsøes »Fra Piazza del Popolo«, det var en bog, man »skulle have læst!« Jeg kæmpede bravt, men den var for kedelig. Senere prøvede jeg flere gange, da man jo skulle have læst den, men det varede flere år, før jeg fik hul på den og kom til at elske den højt, vil jeg bare sige dig.

Du glædede mig også utroligt, da du i anledning af min realeksamen forærede mig Alba Schwartz' »Skagen Før og Nu«, den havde jeg ofte glædet mig over at kigge i uden at ane, at jeg senere i livet ville få så meget tilknytning til Skagen og til Skagenkunsten.

Da jeg gik til dans hos Sara og Aage Flatau på de større hold, og det blev om aftenen, overnattede jeg gerne hos dig. Du fulgte mig så om morgenen til Vesterbro Torv, hvorfra jeg tog rutebilen til Brabrand, hvor jeg skulle i skole, medens jeg cyklede, når det blev sommerdage. Navnlig husker jeg de nætter, hvor der blev luftalarm, og vi egentlig skulle gå i kælderen. Det var du imod, og vi sad ude i din entré, hvor der ingen vinduer var, men jeg gruer ved tanken om, hvad der var sket på 3.sal i tilfælde af brand ell.lign.!

En morgen, der skulle blive legendarisk i familien, efter en nat, hvor vi havde været oppe 2 gange, vækkede du mig pludselig med ordene om, at du havde sovet over dig, og vi kun havde tid til meget lidt morgenmad, da vi skulle skynde os at gå.

Da vi kom ned på gaden, var der helt øde, og vi mødte først liv, da vi i nærheden

af Ceres passerede nogle mennesker i selkskabstøj på vej hjem. Vi ventede så et stykke tid ved stoppestedet, indtil en enlig herre kom forbi, og jeg kan stadig høre dit: »Undskyld, hr., De kunne vel ikke være så god at sige mig, hvad klokken er?«, og stor var vores forbløffelse, da han svarede, at den var omkring 4! Du havde set forkert på viserne på dit vækkeur, hvad jeg kan forstå, men at ingen af os reagerede på de tomme gader, er mig uforståeligt.

Vi gik så hjem og fik et par timers søvn, inden vi spiste ordentlig morgenmad og kom afsted i rette tid.

Senere, da jeg kom til at gå på Katedralskolen, blev det jo nemmere, når jeg skulle i skole, til gengæld skete det jo lidt oftere, at jeg boede hos dig, da der kom aftenarrangementer og ungdomsgilder, der skulle deltages i. Da var det typisk, at i det øjeblik, man kom ind ad døren sent på aftenen - eller natten - vendte du dig i sengen og kunne nu slappe af. Du ville nu aldrig indrømme, at du ikke sov, når jeg kom.

Det var også dejligt, at når jeg sådan sent kom hjem, stod der altid et glas mælk og et stykke kage parat, og du kommenterede aldrig tidspunktet.

Alle dage var dit hjerte på Lyngsbækgård, og det var en selvfølge, at vi mindst én gang om sommeren var en tur derovre, enten i bil eller, som under krigen, med rutebil.

Vi havde naturligvis mad med, som vi spiste på stranden efter at have været i vandet, så gik vi op gennem skoven til gravstedet og hen forbi gården. Vi hørte jo alle de gamle historier om og om igen, og senere, da vi næsten kunne dem udenad, ville mor slet ikke fortælle dem mere, da

hun syntes, at vi gjorde sjov ud af det. Vi sluttede så gerne med kaffe på »Molskroen«, før det gik hjemad igen.

Et år, det var da jeg var 2, lejede du et sommerhus nede ved stranden, hvor du opholdt dig i en uge med dine døtre og børnebørn, og en senere gang, da Hanne var ganske lille, spenderede du et par dages ophold på »Hotel Mols«, det nuværende »Hotel Vægtergården«, for os allesammen. Da du fyldte 75 den 16. august 1946, blev der gjort særlig meget ud af turen, og flere af dine nevøer, Kaj og Svend fra Lyngsbækgårdkullet og din bror Ottos søn Ove, var med foruden børn og børnebørn, selvfølgelig. Jeg husker, du holdt en bevægende tale på »Udsigten« oppe i skoven, hvor træerne nu var vokset op, og selve udsigten var forsvundet.

Efter din død har der omkring 1970 været et familiemøde, som onkel Kaj, Vejballegård, var initiativtager til. Til stede var desværre flest Vejballer og Pontoppidan'er i 3 generationer, men der var da også mostrene Ingeborg og Gerda, tante Høne, Otto Mønsted, Sivested, en af Oves sønner, Kaj, og din afdøde niece Karins datter Eva, f. Jørgensen, og dennes datter fra Risskov. Vi spiste på »Vægtergården«, var på gravstedet og sluttede på Lyngsbækgård, hvor Skeels havde åbnet dørene for os. Det var morsomt for os at se stedet, men var naturligvis mest spændende for dem, der havde haft deres barndom der og havde mange minder, der blev genopfrisket.

Jeg må også nævne dit hjem, der udelukkende bestod af gode antikviteter, som du dels havde arvet, og dels købt. Du havde en fin sans for, hvad der var smukt, og du havde forståelse for, at man skulle flytte på tingene, for at de blev set. Derfor

oplevede vi også, at du sommetider byttede om på møbler og billeder, ja sågar på dine stuer.

Efter din død sagde flyttemanden til dine døtre, om de var klare over, hvor kostbart et hjem du havde! Det var de nok, og dine ting er nu for manges vedkommende kommet til børnebørnene, der også sætter pris på dem.

I løbet af 1948 mistede du gåpåmodet og endte med at blive rigtig syg, så du blev indlagt i begyndelsen af oktober, hvor de konstaterede lungebetændelse. Det lavede dig helt op, da du havde frygtet, at det var tuberkulosen, som du havde været angrebet af i dine yngre dage, der var brudt op igen. Men desværre var det endnu værre, du havde lungekræft og kom aldrig hjem mere. I næsten 3 måneder lå du på Amtssygehuset, og det blev mors job at besøge dig næsten dagligt, da de andre jo boede så langt væk. Hun tog gerne ind med rutebil fra Brabrand og hjem med toget. Hjemme lå der så små sedler til os børn om, hvad der skulle gøres hvor, når vi kom fra skole.

Du beklagede dig, mig bekendt, kun én gang, nemlig da du en dag sagde til mig, at her lå du, og så sprang min farmor rundt derhjemme, og hun var 12 år ældre! At hun så levede yderligere 8 år, nåede du ikke at opleve.

Du blev nu gradvis svagere, og da vi kom til fars fødselsdag den 20. december, der også ville have været morfars fødselsdag, og de hed begge Axel, prøvede mor forgæves at søge ind til dig med disse oplysninger. Endelig nytårsaften døde du ved 5-tiden, og netop da begyndte sygeplejerskerne at synge »Velkommen igen Guds engle små« ude på gangen.

Din begravelse skete en kold januardag fra kapellet på Amtssygehuset, hvorfra vi kørte i biler til Lyngsbækgård Skov, hvor en landbrugsvogn fra gården var stillet til rådighed af familien Skeel, og på den blev du kørt op til gravstedet.

I begyndelsen kom vi der jævnligt, men efterhånden, som vi »kom ud i livet«, blev det sjældnere og til sidst sjældent, at vi kom der.

Mor og far, ligesom »Kaj-Vejballerne«, blev ved med at komme til fødselsdage og skiftedes vist til juleudsmykningen, men til sidst kunne de heller ikke klare det mere. Til gengæld var dit oldebarn, Iben, flyttet til Mols, og blev kurer for mor.

Forrige sommer var Inge, Alfred, Bente og jeg derovre sammen med vores ældste børnebørn, Martin og Christina. På vejen op gennem skoven sagde jeg til dem, at de kunne løbe i forvejen og se, hvem der først fandt gravstedet. Da vi nærmede os, stod de deroppe, og Martin råbte respektløst af sine lungers fulde kraft: »Hva' hedder hun?«, jeg svarede tilbage: »Petra!«, og så kunne de begynde at lede på gravstenene.

Ved nærmere eftertanke blev det mig klart, at du jo ikke sagde dem spor, men kun var et navn på en sten, og det er vel dybest set for dem og alle dine andre efterkommere, at dette brev er skrevet!

I al fald har det været hyggeligt at have haft dig så nær i mine tanker, og jeg takker dig, hvad jeg ikke mindes at have gjort, medens du levede, for hvad du var og betød for hele din familie og omgangskreds, og ikke mindst for mig selv.

I kærlighed - Jørgen.

Constantinsborg, den 27. februar 1996.

Silkeborg Hovedgaard og Jessen-slægten

Af Peter Neergaard Jessen

Uanset om det fryser 15 grader eller det er 30 graders varme, så står Michael Drewsen på soklen foran Silkeborg rådhus, iført sit solide kostume, næsten som en borgerlighedens guddommeliggørelse, i solid overfrakke, filthat på hovedet og med handsken stikkende op af den ene lomme. Med en vis selvfølelse stikker han den ene hånd indenfor frakkelinningen og står og spejder ud over torvet med et blik, der synes fyldt både af ro og myndighed. Et vartegn for byen Silkeborg og den betydning, som byen nu har haft i 150 år. Og hver gang jeg ser ham, må jeg tænke tilbage på et af de mest opløftende øjeblikke, jeg har haft. Den sommerdag i juni 1945, da vi som nyudsprungne studenter fra Th. Langs skole - traditionen tro - i åbne hestetovne kørte rundt i Silkeborgs gader og gjorde holdt på torvet for at danse omkring Drewsens statue.

Så langt tilbage som jeg overhovedet kan huske, har Silkeborg stået for mig i en særlig glans. For dér lå jo Hovedgården, og den var i ca. 40 år et naturligt samlingspunkt for den Jessenske slægt, og dér boede mine to farbrødre, Peter Jessen indtil sin død i 1938 og Johannes Neergaard Jessen, som døde i 1951. Det var to dygtige og særprægede mænd, som hver på sin måde har været med til at sætte deres præg

på Silkeborg, Peter Jessen som manufakturhandler og Johannes Jessen som landsretssagfører. Og der er da stadig en del mennesker i Silkeborg, som husker dem. Og for mit eget vedkommende bliver de da også begge ved med at stå for mig i lyslevende og taknemmelig erindring.

Brødrene er af gammel præsteslægt, idet både deres far, farfar og oldefar var præster. Deres forældre Doris og Christian Jessen var præstefolk i Grønbæk 14 km nord for Silkeborg fra 1885 til 1907, og hele deres barndom har de haft i Grønbæk præstegård, hvor der i alt var fem drenge og én pige, der voksede op. Om livet, som det levedes i Grønbæk præstegård dengang, har min far Olaf Jessen, der selv var præst i Grønbæk fra 1926 til 1952, fortalt i sin bog »Fra Grønbæk Præstegaard« (udgivet 1920).

»Den bette provst«

Men det er Peter Jessen og Johannes Jessen, vi nu vil samle os om. Peter er født den 11. februar 1886, kort efter at familien var kommet til Grønbæk. Derfor skulle han kaldes op efter sin farfar Peter Neergaard Jessen, som også havde været præst og provst i Grønbæk. Som lille dreng gik han derfor under navnet »den bette provst«. Det har nok ikke været så mor-

somt for Peter at skulle høre på det. Drengene fik hjemmeundervisning, men det var ikke i skolen, at Peter i særlig grad kom til at udmærke sig. Der var ikke noget i vejen med evner og begavelse, men han led af ordblindhed, noget som man dengang ikke forstod at gøre noget ved. Da han ikke var egnet til studeringerne, blev han straks efter konfirmationen sendt i manufakturhandlerlære hos købmand Peter Kok i Randers. Det blev en streng tid for Peter, han led frygteligt af hjemvé og gik rundt og var så underlig åndsfraværende og drømmende. Hvad skulle der dog blive af ham? Men så greb købmand Kok ind. En dag hentede han Peter ind på sit kontor og gav ham en omgang efter alle kunstens regler. Chefen havde åbenbart en instinktiv fornemmelse af, at der kunne komme noget ud af drengen. Nok var det strengt, men virkningen blev, at Peter fra

den dag virkelig vågnede op og tog sig sammen. Og efter at have gjort uddannelsen færdig i Randers blev Peter ekspedient i Dalgaard's store manufakturforretning i Herning. Det var her, han mødte den pige, som senere skulle blive hans hustru, Inger Edinger Jensen, datter af bankdirektør Edinger Jensen i Herning. Allerede som 24-årig holdt Peter bryllup med Inger, og så begyndte tingene at tage fart, ja, man fristes næsten til at sige, at eventyret begyndte.

Peter Jessens manufakturforretning

Endnu før Peter og Inger blev gift - det var i 1910 - startede han sin egen manufakturforretning på hjørnet af Tværgade og Vestergade i Silkeborg. Var det ikke noget af et vovestykke? Kun 24 år og så sandelig ikke med nogen stor startkapital i baghånden, for i banken havde han blot den

Fra åbningen af Peter Jessens manufakturforretning i Silkeborg 1910. Længst til venstre står Peter Jessen selv.

Silkeborgs damer ser på metervarer i Peter Jessens manufakturforretning, 1910.

beskedne sum på 250 kr. Med gaver og lån fra bl.a. sin svigermor og sin far fik han det op på den samlede sum af 3750 kr.

Et morsomt billede, taget på selve åbningsdagen, af den nye manufakturforretning viser 8 mand i alt stående bag disken, parate til at tage imod kunderne, alle 8 ulasteligt klædte, efter den tids mode i mørke jakkesæt og med stiv knækflip om halsen. På billedet er det Peter Jessen, som står længst til venstre, og nr. 4 i rækken er Aage Lyhne Nielsen, som senere skulle starte en stor manufakturforretning på Søndergade i Århus.

Der er også et andet billede fra selve åbningsåret, der viser, hvordan ekspeditionen gik for sig dengang. Ekspedienterne tog metervarerne ned fra hylderne og bredte dem ud og præsenterede dem for damerne, som skulle have stof til at sy kjoler af. Tøj til en kjole til vinterbrug, når en dame virkelig skulle være i stadsen, kunne

dengang fås for 1 kr. eller højst 1,50 kr. pr. meter. Den unge mand længst til højre i billedet er Peters yngste bror Harald, der startede som ekspedient hos sin bror, for siden at ende som præst og provst i Skælskør.

Hvordan kom det nu til at gå med denne nystartede forretning, hvor alt var lagt så stort an fra starten? Tiden var nok den gunstigste, som tænkes kunne. For det var just lige på den tid, at man begyndte at sælge færdigsyede manufakturvarer såsom kjoler og frakker, og det var faktisk en hel revolution. Før den tid skulle damerne til syerske for at få kjolen syet. Og Peter Jessen var den første i Silkeborg, der begyndte at sælge færdigsyede manufakturvarer. Og ved de tre indkørselsveje til byen lod han opstille tre skilte, hvorpå der stod med store bogstaver: »Køb Deres Manufakturvarer hos Peter Jessen, Silkeborg kontante Manufakturforretning.« Det

kunne folk ikke undgå at lægge mærke til, når de kom agende til Silkeborg for at gøre indkøb. De skulle sandelig hen og se, hvad den manufakturforretning var for noget. Kunderne strømmede til, og Peter måtte bogstaveligt talt udvide forretningen år for år. Engang i begyndelsen af 30'erne blev den store pragtfulde facadebygning ud mod Vestergade taget i brug.

I breve fra familiemedlemmerne fra startåret 1910 er det spændende at læse om, hvordan omsætningen måned for måned er gået i vejret. Den første dags forretning gav mellem 600 og 700 kr. i kassen, og siden gik det langt over forventning. Peter Jessens bror Harald skriver dog den 6.april 1910: »På grund af regnvejret har vi ikke haft ret meget i dag, ca. 115 kr.« Og i et brev til sin gamle mormor skriver Peter således: »Vi havde meget travlt i går (1000 kr.), så jeg er lidt mat i dag, jeg solgte for mellem 4-5 hundrede.«

Peters bror Olaf skriver den 9.juni 1910: »Per er jo snart ved at være en af byens matadorer.«

Og Peters far Chr. Jessen skriver den 10.oktober 1910 således: »Det går fremdeles meget strygende med Pers forretning. Han har solgt for ca. 10.000 kr. i september måned 1910.«

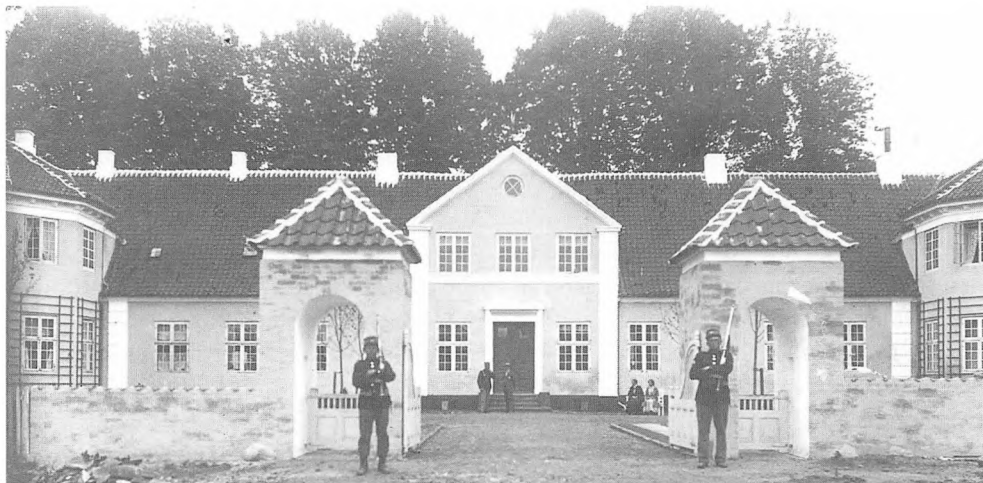
Og endelig skriver Olaf Jessen til sin bror Ejnar, der i de år opholdt sig i England: »Forretningen går jo stadig strygende, han når ganske sikkert en omsætning på 100.000 det første år.« Ikke underligt, at Peter med tiden blev Silkeborgs højeste skatteyder.

Jessens og Hovedgaarden

I 1907 var Doris og Christian Jessen flyttet fra Grønbæk til den nyopførte Vor Frel-

sers kirke i Vejle. Mellem Vejle og Silkeborg er der en afstand af ca. 65 km. Men turen fra Vejle til Silkeborg blev som regel tilbagelagt med hestekøretøj, i en char à banc, som min farfar selv havde konstrueret og tegnet, og som blev trukket af et par islændere. De kørte fra Vejle tidligt om morgenen, nåede Nørre Snede ved middagstid, hvor de hvilede ud i kroen et par timer for så at nå til Silkeborg ved aftenstid. Mærkeligt er det i dag at tænke på, at der for kun 80-90 år siden var så fredeligt på den nu så stærkt trafikerede Hovedvej 13. Men Christian Jessen holdt ikke til at være præst i et stort bysogn ret længe. I en alder af kun 56 år måtte han søge sin afsked med pension. Fra Vejle gik turen til Silkeborg. For her havde Peter den 16. december samme år, som han havde startet sin forretning, lejet den del af Hovedgaarden, som vender ned mod åen, for en årlig leje af 650 kr. Hovedgaarden er den ældste bygning i Silkeborg og ligger på det sted, hvor ladegården til det forlængst nedrevne Silkeborg Slot har ligget, ligesom mange af stenene fra det nedbrudte slot er anvendt ved opførelsen af Hovedgaarden i 17-tallets sidste halvdel. Men Peter gik med en drøm om at komme til at eje slottet, og kun et år efter at han og familien havde lejet sig ind på stedet, gik drømmen i opfyldelse. Peter købte Hovedgaarden, med et areal på 10.000 kvadratmeter, for 32.500 kr.

I de første år efter overtagelsen af Hovedgaarden lå de lange gamle udlænger mellem selve hovedbygningen og Østergade der endnu, og stadig er der bevaret en lille rest af den oprindelige udlænge ud mod Christian d. 8.'s vej. Før nedrivningen blev udlængerne brugt som boliger for

I 1911 købte Peter Jessen Silkeborg Hovedgaard. De to porttårne er opført af ham. Billedet er fra sommeren 1917, hvor der var indkvartering i hovedbygningen

arbejderne ved papirfabrikken. De to nydelige små porttårne, som i dag fører direkte ind til hovedbygningen, er opført af Peter.

Et fotografi fra 1917, på en tid hvor der har været indkvartering i Hovedgaarden, viser to elegante soldater med bajonetten over skulderen, en for hvert porttårn. Det ser helt kongeligt ud! I Hovedgaarden var der god plads, så Peters forældre kom efter afskeden i Vejle til at bo i den vestlige del omkring det vestre hjørnetårn. Her tilbragte de deres sidste år, men døde begge i en forholdsvis tidlig alder. Men endnu mens forældrene levede, slog Johannes Jessen sig ned i Silkeborg som sagfører. Og da han var ugift og heller ikke senere blev gift, kom han til at bo hos forældrene i vestenden af Hovedgaarden, hvor han forresten blev boende lige til sin død. Farbror Jonas kaldte vi ham. Vi holdt meget af at komme hos ham, for alting i hans stue blev næsten ved med at stå, sådan som

det havde gjort, mens hans forældre endnu levede (det er nok kun hos ungarle, det sker), og derved fornemmede vi noget af den atmosfære, som havde været i farfars og farmors hjem, dem som vi aldrig havde kendt i levende live. Inden forældrene døde, var ikke mindre end fire af deres fem sønner bosiddende i Silkeborg. Den yngste søn Harald er allerede nævnt. Men også min far Olaf Jessen boede på den tid i Silkeborg, hvor han var KFUM-sekretær i fem år og var en af hovedmændene bag opførelsen af KFUMs bygning i Nygade.

Et kig ind i Hovedgaarden

Lad os lige for et kort øjeblik kigge indenfor i Hovedgaarden, mens Inger og Peter Jessen boede dér. Når man kom ind ad den svære fløjdør under frontespicen og kom ind i entreen, der var forsynet med gipsrelieffer på væggene, så var Johannes Jessens lejlighed til højre side, og Peter Jessens til venstre. Hos Peter Jessens kom

man først igennem et kabinet og derfra ind i den store dagligstue, som vendte ud mod haven til syd. Her stod der et stort flygel midt på gulvet, for sangen og musikken havde en stor plads hos begge brødrene. Peter havde en dejlig sangstemme, og Johannes var en fremragende klaverspiller. Fra dagligstuen gik man videre ind i den store pejsestue, som måske var lidt mørk, men overmåde hyggelig. Ved en tapetdør var den skilt fra Johannes' lejlighed. Pejsestuen var forsynet med malerier med motiver fra Grønbæk, også malerier af P.Mønsted, og over pejsen portrætrelieffer i bronze af Doris og Christian Jessen. Over bogreolen en lille portrætbuste af Dante, der med sit strenge og alvorlige blik skuede ud over stuen. Og her stod juletræet, når det blev jul. Aldrig har jeg

set et juletræ så tæt besat med marcipan-grise og chokoladefigurer, hvad vi rigtig nød godt af, når vi fra Grønbæk hvert år kom på julebesøg 2. juledag. Der var ingen, der som vores tante Inger altid tænkte på os børn både til jul og fødselsdag med flotte gaver. Hvor har hun i det hele taget glædet mange mennesker, og i Hovedgaarden var der en gæstfrihed uden lige. Der var næsten altid gæster på besøg. Fire børn fik Inger og Peter sammen. Den ældste, en dejlig dreng, Erik, mistede de, da han kun var tre år. Men de andre tre, en datter og to sønner, levede. Det var spændende for os børn fra Grønbæk at komme på besøg og få lov at lege med alt deres legetøj. Alle tre børn er nu døde.

I Hovedgaarden havde de altid tre tjene-stepiger, og stuepigen vartede hver dag op

Peter Jessen har nok været en af de første i Silkeborg, som har anskaffet bil til eget privat brug. På dette billede fra tiden omkring 1915 ses fra venstre Peter Jessen (ved rattet), Johs. Neergaard Jessen, Olaf Jessen samt (formodentlig) fabrikant W.Darr; Silkeborg.

Chauffør Aage Nielsen fra Illerhuse var en institution i Silkeborg.

ved det lange bord i spisestuen med stuepige kappe om håret.

Og så havde de Nielsen, eller rettere Aage Nielsen fra Illerhuse, han blev med tiden næsten en hel institution både i Hovedgaarden og i Silkeborg i øvrigt. Han var chauffør, passede haven og de to rideheste, for både Peter og Johannes holdt ridehest og red gerne en tur om morgenen, inden dagens arbejde skulle begynde. I mange år havde Peter Jessen en stor mørkeblå bil med plads til syv i alt, en Horch, som i dag ville være en sand guldgrube i et automobilmuseum. Og minsandten, om ikke Nielsen som chauffør var udstyret med et chaufførdress, der grangivelig passede til Horch'ens fornemme udseende. Med en jakke, der sad stramt knappet op i halsen, dansk automobilklubs medalje på

brystet og tilsvarende armbind om venstre ærme, lange skafstøvler og kasket med blank skygge og kokarde. Jo, stilig skulle det rigtignok være! Men vi elskede Nielsen, ikke mindst når han kom og hentede hele familien i Grønbæk for at køre os til Pers og Ingers sommerhus i Juelsminde, hvor vi holdt sommerferie flere år i træk.

Peter Jessens livsværk

Forretningen på strøget i Vestergade voksede stadig fra år til år, også da landbrugs-krisen sidst i tyverne og først i trediverne slog igennem. Og min farbror lå aldrig på den lade side, hele tiden var han fuld af planer og ideer, som skulle realiseres. For selv at kunne fremstille de færdige manufakturvarer, som solgtes i detailhandelen, startede han engang i tyverne en kjoleindustriovre på den anden side af Vestergade ned mod Søgade. Her var der ansat mange syersker med Balle og frk. Nielsen som ledere af foretagendet. Og sammen med disse to rejste min farbror jævnlig til udlandet, til Hamburg og Berlin, for at studere moderne for den kommende sæson, så der kunne foretages de rette investeringer. Og midt i trediverne fik min farbror også startet en konfektionsindustri, hvor der blev syet dameovertøj, med Aksel Hansen, og siden med Tang, som leder. Ovre i detailforretningen syntes jeg altid det vrिमlede med ekspedienter. Hvor mange der har været i alt på alle tre arbejdspladser, ved jeg ikke, men jeg gætter på, at det må have været et sted mellem 50 og 100. Som forretningsfører i detailhandelen ansatte min farbror Mads Toustrup, som også førte forretningen videre efter min farbrors alt for tidlige død i 1938. Peter Jessen lagde stor vægt på, at

virksomheden blev drevet i kristen ånd. Hver morgen blev begyndt med morgensang og morgenandagt for det samlede personale, som regel holdt af ham selv eller en af personalet, f.eks. Maaetoft. Maaetoft var en nydelig ældre herre med hvidt hår og hvidt overskæg, han stod i metervareafdelingen lige inden for indgangen. Min mor sagde altid, at han var en pryd for forretningen. Før i tiden havde han haft manufakturforretning i Ejstrupholm, men var som ældre blevet ansat hos

Peter Jessen. I mit første gymnasieår i Silkeborg havde jeg et rart hjem hos ham, hans kone og datter på Åhavevej.

Mens vi er ved Peter Jessens forretning, er der endnu en begivenhed, som skal omtales. Hver sommer lod min farbror arrangere en heldagsudflugt for hele sit personale. Så mange ansatte var der, at der blev lejet et ekstratog, som kørte dem til Juelsminde, hvor der arrangeredes håndboldkamp og sækkevæddeløb. Det var mens privatbanerne Silkeborg-Bryrup-

Inger og Peter Jessen i Juelsminde midt i 1930'erne.

Horsens og Horsens-Juelsminde stadig gik for fuld damp. Et år var min søster og jeg sammen med vores forældre inviteret til at være med i Hovedgaarden ved den tid ud på aftenen, da ekstratoget med personalet skulle komme tilbage. Toget kom da kørende direkte hen til østsiden af Hovedgaarden ad det sidespor, som fra banegården førte hen til papirfabrikken og Reimar Niensens trælashandel. Men sikken modtagelse personalet fik, da de steg ud af toget. De blev modtaget med et vældigt festfyrværkeri med raketter, kanonslag og sole og med et sådant knald, så der sprang fem ruder i Hovedgaarden, og hvad der næsten var det mest fascinerende: Hovedgaarden skiftede farver, så den sås i forskellig belysning, fra lyserødt skiftede den til gult og derfra til lysegrønt osv. Derefter blev hele det store personale inviteret ind i Hovedgaardens stuer og blev beværtet. Klokkeren var henad ét, før min far kunne slutte dagen af med en kort andagt.

At personalet holdt af chefen og hans kone, blev bekræftet ved forskellige lejligheder. Et år til jul havde man således fra personalets side fået den originale idé at lade konditor Langhoff fremstille Hovedgaarden i marcipan som julegave til chefens. Helt fantastisk. Selve Hovedgaarden var af det fineste marcipan, taget var af konfekt, og gruset på gårdspladsen var pebermyntekugler.

Min farbror og min tante nåede i 1935 både at holde 25-års forretningsjubilæum og sølvbryllup, men samme år blev min tante alvorligt syg, og siden viste det sig, at det var kræft. Hun døde i august 1938, lige kort efter at hun var fyldt de 50. Det tog selvfølgelig på min farbror, og det i forbindelse med, at han havde levet under

et alt for stort arbejdspress, gjorde, at hjertet ikke kunne klare det længere. Den 28. oktober 1938, kun godt 2 måneder efter hustruens død, døde han pludselig af et hjerteanfald, kun 52 år gammel. Et forfærdeligt tab, ikke mindst for de tre børn, som dengang var 25, 20 og 18 år.

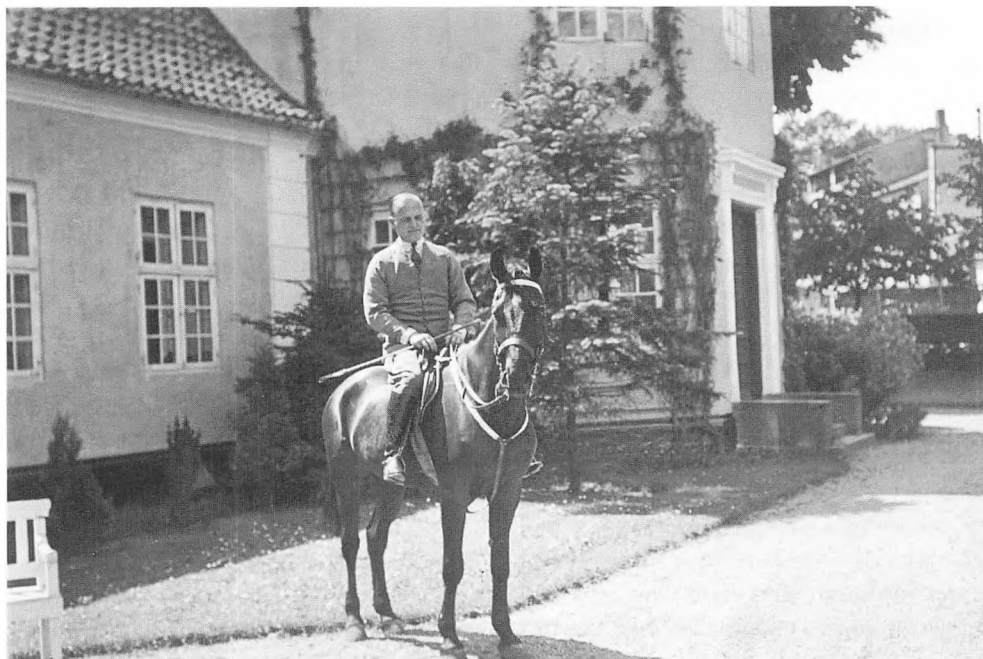
Lrs. Johannes Jessen

Johannes Neergaard Jessen er født i Grønbæk præstegård den 9. februar 1889 som dreng nr. 4 i børneflokket. Forældrene havde ønsket, at det skulle blive en lille pige, men det blev altså en dreng, hvorfor min farfar gerne sagde, når talen blev om drenge: »Det skidt har jeg nok af!« Og det siges, at drengens gamle farmor i Skive græd i hele 4 dage over, at det ikke blev en pige. Men Johannes var i besiddelse af et charmerende væsen, og ligesom sin bror Peter forstod han altid at bringe noget festligt med sig, hvor han kom. Som ung sværmede pigerne om ham, de kunne simpelt hen ikke stå for ham. Ikke desto mindre forblev han ugift hele sit liv. Efter studentereksamen fra Viborg latinske skole besluttede han sig først til at læse medicin og gik igang med de kemiske prøver på det medicinske laboratorium. Men dér gik han i en evig angst for, at det hele en skønne dag skulle eksplodere. Han sprang fra og kastede sig i stedet over juraen, og har siden fortalt mig, at han følte det særlig spændende at læse Romerretten på latin. Og efter et par år som fuldmægtig hos sagsfører Zethner-Møller i Århus åbnede han sin forretning som landsretssagsfører forrest i Vestergade. Hans styrke som sagsfører bestod i, at han var god til at tale med folk om deres økonomiske og menneskelige problemer, mennesker fik tillid til ham,

så de frit turde tale ud med ham. Derimod gav han sig ikke så meget af med at møde op i retten som forsvarer eller anklager. Det overlod han gerne til sin fuldmægtig. Ganske naturligt fik han mange klienter fra sit hjemsovn Grønbæk, hvor de havde kendt ham fra dreng. En dag kom der således en djærv husmand fra Grønbæk sogn ind på sagførerens kontor, hvor der sad tre kontordamer i det forreste lokale. »Godaw, er Johannes hjemm',« spurgte vedkommende. En sådan forespørgsel var kontordamerne ikke vant til, for man skulle sige De og ikke kalde folk ved fornavn, så det gav nok et lille gib i dem, men min farbror, som sad inde i det tilstødende lokale og kunne høre, hvad der blev sagt, har nydt, at der blev spurgt efter ham på denne bramfri og uhøjtidelig måde.

En sommer fik hurtigt ende

Børsspekulationer har alle dage været en fristelse for dem, som har interesseret sig for pengenes hurtige forøgelse. Og sidst i tyverne gav Johannes sig til at spille på børsen med det resultat, at han satte en masse penge til på det og ville være gået konkurs, hvis ikke hans bror Peter havde hjulpet ham op af suppedasen. Og ved Peters gode hjælp kom Johannes da også ovenpå igen, og han blev efterhånden en mand, omgivet af megen tillid, hvilket bl.a. viste sig deri, at han efter sin bror Peters død blev formand for A/S Peter Jessen og formand for Silkeborg bank, ligesom han også sad i bestyrelsen for Hjejleselskabet. Han kunne godt lide at tage til Grønbæk og gå i kirke der om søndagen. Han stod min far meget nær og holdt af

Johs. Neergaard Jessen til hest.

hans ligefremme forkyndelse. En ting var der dog, som ikke huede ham, når han var i kirke i Grønbæk, og det var orgelspillet. Det generede hans udprægede musikalske sans. Og derfor besluttede han sig til at skænke Grønbæk kirke et nyt orgel til minde om sin bror Peter Neergaard Jessen og hustru Inger Edinger f. Jensen, som der stadig den dag i dag står at læse på orglets facade.

En af de store oplevelser for ham i hans senere år blev, at han lejede aftægtshuset til Kongensgaard i Grønbæk og indrettede det som weekendhus. Han fik også anskaffet en lille båd, som han sejlede i på den nærliggende Allingsø, og nød godt af venskabet med brødrene Anton og Johannes Kongensgaard, som han lige fra barneårene havde været gode venner med. Det kom som et chok, da der den 15. juni 1951 kom bud fra Silkeborg om, at sagføreren tidligt om morgenen samme dag var blevet fundet død uden for Hovedgaarden, hvor han var styrtet med sin cykel, rimeligvis aftenen forinden. Ikke mindst for min far blev det et hårdt slag, det var

midt i den skønne forsommertid, at hans bror var død, og jeg husker, at min far nogen tid efter sagde: »Jeg synes, at sommeren har fået så hurtigt ende i år, fordi Jonas er død.« Der gik da også kun ti måneder, inden min far døde. Den dag, da min farbrors kiste blev ført ud af Hovedgaarden og stillet på plænen i den smukke have med de store lindetræer, markerede for os afslutningen på den forbindelse med Hovedgaarden, som havde bestået i så mange år. Mange mennesker samledes på plænen, hvor pastor Svend Bøgh, en af Johannes' venner, talte over ordet fra Ordsprogenes bog: »Vogt dit hjerte mer end alt andet, thi derfra udspringer livet.« Og på hans gravsten på Grønbæk kirkegård, hvor en stor del af Jessen-slægten hviler, også hans bror og svigerinde, lod min far sætte de ord, som forresten også står på forfatteren Edvard Egebergs gravsten på Linaa kirkegård (han som har skrevet Silkeborg slots og Hovedgaardens historie): »Kirken nær, hvor Daaben blev mig givet, jeg venter trygt Opstandelsen og Livet.«

Familien i Astrup præstegård og herremanden på Rantzausgave

Af Gerda Reppke

Det følgende drejer sig om nogle sælsomme forbindelser mellem præstefamilien i Astrup (Ning herred) og Franz Rantzau på adelsgården Kanne (også skrevet Canne eller Cane) i Hvilsted sogn (Hads herred). Tidsrummet er ca. 1750-70.

Kanne hedder i dag Rantzausgave, med kongelig bevilling af 1768 opkaldt efter netop den nævnte Franz Rantzau.

Man kan ikke lade være med at stille spørgsmål som disse: hvad lå der bag nogle påfaldende navneopkald på den ene side, og nogle særdeles rundhåndede testamentariske bestemmelser på den anden side? Sandheden kan nok aldrig findes, men her skal gives et bud.

Først en præsentation af præsten og hans familie.

Han stammede fra Fyn, var født den 6. oktober 1720 i Sdr. Næraa, hvor hans far, Jacob Thøgersen Møller var sognedegn, gift 1° med Mette Herlovsdatter, som døde i 1751, og 2° med Inger Margrethe Carstensdatter. Men farfaderen, Thøger Jacobsen Møller, var østjyde, borger og bedemand i Randers, død 1711.

Der var foruden Thøger to sønner i degnens ægteskab, nemlig Arent, som blev guldsmed i Aarhus, og Herlov, der blev sognedegn i Balslev.

Hvor blev Thøger gift med Øllegaard Sophia?

Thøger Jacobsen Møller blev student fra Odense, men det kan ikke ses nogen steder, hvor han opholdt sig, før han kom til Østjylland som kapellan i 1747. Det ser ud, som om han har boet i Hvilsted i hvert fald efter sit giftermål, idet de to ældste børn er døbt i Hvilsted kirke. Men det har været umuligt at finde, hvor og hvornår han er blevet viet til den purunge Øllegaard Sophia Jensdatter, som skal være født i Jelling.

Som hendes forældre er opgivet Jens Pedersen, antagelig en fæstebonde, og Maren Christensdatter. Kirkebogen fra Jelling findes først fra 1751, og heri findes vielsen ikke. Øllegaard Sophia var født i 1733, og hun var altså højst 18 år. Men Øllegaard Sophia havde en forbindelse med egnen her, idet hendes mors broder opholdt sig på Kanne, det nuværende Rantzausgave. Han hed Peder Christensen, og han var som forvalter og ven med løjtnant Franz Rantzau fulgt med denne, da han i 1736 overtog Kanne efter sin mor, Øllegaard Rodsteen til Rodsteenseje.

Franz Rantzau havde i en halv snes år haft en herregård i Jelling sogn, Faarupgaard, hvor Peder Christensen havde været ansat og var bleven løjtnantens betroede ven.

Men den unge præst og hans hustru er ikke viet i Hvilsted kirke eller i sognene her omkring.

Mange børnefødsler 1753-62

De må imidlertid være blevet gift i begyndelsen af året 1752, for det ældste barn er født i Hvilsted den 23.2.1753. Den 20.9. samme år døde den gamle pastor Holmboe, men det unge præstepar boede endnu i Hvilsted, da det næste barn blev født den 27.2.1754. Efter den tid er de flyttet til Astrup, hvor de øvrige børn er døbt.

Det ældste barn levede kun få måneder. Han hed Peder, vel opkaldt efter Peder Christensen på Kanne. Den pige, der blev født 1754, kom til at hedde Øllegaard efter sin moder. Men hvordan kan det være, at en datter af en fæstebonde i Jelling får et navn, som absolut ikke bruges på den egn, og som ellers på Odder-egnen kun kendes i adels- og embedsfamilier?

Året efter fødtes der igen en dreng i Astrup præstegård. Han var født den 9.5.1755 og fik navnet Peder. Et barn om året, den næste var Mette Marie, født den 15.6.1756, opkaldt efter præstens moder, Mette Herlovsdatter. Måske er navnet Marie efter Maren Christensdatter i Jelling. Denne lille pige døde få måneder gammel og erstattedes af en ny, der også fik navnet Mette Marie, født den 12.7.1757.

Så kommer der en Franz, tydeligt opkaldt efter godsejeren!

Endnu er Jens Pedersen i Jelling ikke opkaldt, men det er madam Møllers morbroder og godsejeren på Kanne. Disse to enlige mænd var faddere mange gange til præstens børn, Peder Christensen 3 gange og Rantzau hele syv gange! Ellers var

fadderne præster i nabosognene og deres koner. Det næste barn var en lille pige, som fik navnet Inger Kirstine. Hun blev kun 3 år gammel. Hun kan være opkaldt efter Jacob Møllers søster, og det samme gælder den næste pige, født den 27.4.1761, som kom til at hedde Catharine. Den yngste dreng var født den 11.5.1762. To af disse ni børn var døde, før de fyldte et år. Øllegaard Sophia havde født alle disse børn, før hun blev 29 år.

I gamle Niels Holmboes tid var der ingen børn i præstegården, men nu vrimlede det med småbørn. Mange små fødder trippede om i stuerne og i gård og have. Også hos naboen, sognedegnen Hans Holmboe, var der jævnaldrende børn.

Astrup præstegård er opført af Thøger Møllers efterfølger, Chr.Begtrup. I midten den gamle forpagterbolig.

De sad vist godt i det

De unge præstefolk levede vist i jævn velstand, de havde fint og kostbart indbo, uld og linned i kister og skabe. Præsten havde en stor bogsamling, og madammen kunne pynte sig med udsøgt tøj, kjoler og kåber. Ved de mange barselsgilder kom nabopræsterne og embedsmænd fra Odder og Aarhus. Præsten havde jo en bror, der var borger og guldsmed i købstaden, og som måske også af og til har været gæst.

En bror til Øllegaard Sophia, Christen Jensen, kom til egnen omkring 1760. Det år var han fadder til et barn i Hvilsted, så måske har han opholdt sig på Kanne. Han var fadder til præstens 3 yngste børn. Han blev kaldt seigneur i lighed med præstesønner, studerende og degne, og han førte navnet Jellinge hele sit liv. Han blev møller i Ingerslev mølle, gift med en provstedatter fra Vithen-Haldum, med hvem han fik 6 børn, alle døbt i Tiset kirke. Senere flyttede familien til Aarhus, hvor han blev gæstgiver i Fiskergade.

Det ser ikke ud, som om præstekonen ellers har haft megen forbindelse med sin familie. Hendes mor levede endnu 1787 som 83-årig på aftægt hos sin ældste søn, Peder Jensen. Karen Marie Jensdatter Jellinge, som var husjomfru hos Franz Rantzau i hans sidste år i Holstebro, var ganske sikkert en søster, men ingen af dem har været faddere til præstens børn.

Præsten Thøger Møller synes at have været en belæst mand, når man tager hans store bogsamling i betragtning, men vi kan intet vide om, hvordan han har været som sognepræst i de tre sogne, om han var en dygtig prædikant og afholdt af menigheden. Vi ved heller ikke, om han var en dygtig landmand, der kunne være til eksempel for sognebørnene, der jo endnu var fæstere under herregårdene, Østergaard eller Kanne. Men måske kunne han få råd og vejledning om landbruget af sin kones morbroder og hans herskab, godsejeren løjtnant Rantzau, som må have besøgt præstegården jævnligt.

En nådig herremand

Der var en mærkelig forbindelse mellem disse mennesker. Peder Christensen, som

har været en bondesøn fra Jelling, havde en speciel stilling hos løjtnant Rantzau. Han nævnes som både ven og forvalter, endda som forpagter, hvad der ikke kan bevises at han var.

Det er kun lidt, man ved om Rantzau, men indtrykket er, at han var en nådig herremand, der behandlede sine fæstebønder godt.

Hvor meget han har opholdt sig på Kanne, ved vi ikke. Der var vist ikke nogen herskabelig bolig på den tid, men han har sikkert af og til redet rundt på sine besiddelser i sognene.

Mellem godsejeren og Peder Christensen blev der i 1749 oprettet et gensidigt testamente, hvori der stod den bestemmelse, at de hver for sig arvede den anden. Vistnok skulle selve godset overgå til den adelige del af Rantzaus familie - det fremgik tydeligt af et senere testamente, men hvad Rantzau ellers ejede, skulle Peder Christensen arve, og det var ikke så lidt.

Nu gik det sådan, at Peder Christensen døde først. Dette dødsfald blev indført i kirkebogen således: »Monsieur Peder Christensen af Cane begravet 17 Februar 1762. Aar gl.« Hans alder er udeladt og kendes altså ikke. Rantzau arvede ham - hvor meget han ejede og efterlod sig, kan ikke ses. Men nu ændrede Franz Rantzau sit testamente, eller rettere, han oprettede et nyt, der blev afsluttet og tinglyst i slutningen af året 1762, et halvt år efter Peder Christensens død.

Og ved samme tid køber han en gård i Holstebro.

Det nye testamente siger, at selve godset skal overgå til Rantzaus søsterdatter, jomfru Øllegaard Rodsteen Sehested, men alt udover dette og de papirer, der angår

godset, skal Peder Christensens søsterdatter, Øllegaard Sophia Møller i Astrup præstegård arve.

Rantzau gør meget ud af at begrunde dette noget mærkelige testamente. For eksempel testamenterer han gården i Holstebro til præstekonen på denne måde:

»Siden jeg haver bekommet alt hvad salig Peder Christensen var ejende, saa i Henseende jeg paa nogen Maade ville erlægge al den Troeskab, Omhyggelighed og Forsorg for min Velfærds Befordring med utrettelig Fliid udi hans Livs Tiid .... besørget paa nogen af hans Paarørende, skienke og give jeg til et slags For... paa samme til hans Systerdatter, Mad. Øllegaard Sophia Jellinge, Hr. Thøger Møllers Kiæreste i Astrup Præstegard, den mig udi Kjøbstaden Holstebro tilhørende Gaard med sine tilliggende Eiendom det efter Skøde som jeg om Gud forunder mig Liv og Helsen antager og tiltræder denne Beboelse næstkommende Philippe Jacobii 1763, hvilken Gaard efter min dødelige Afgang allene skal tilhøre Mad. Øllegaard Sophia Jellinge uden mindste Maade at be.... eller komme hendes Børn og Medarvinger til Deel, men allene i Fald (som Gud forbyde) skulde blive Enke at være, og blive Enkebolig og imidlertid efter min Død at gjøre sig samme .... som .... best veed og kand, skulde hun ved Døden afgaae tilhøre bemeldte Gaard hendes mand, Børn og Arvinger. Efter Loven«.

Men Rantzau testamenterer endvidere til præstekonen i Astrup en meget stor arv. Udtrykkelig opremser han, hvad han ønsker, hun skal modtage efter ham:

»...saa ville jeg desuden at mit indvendig på Cane, om jeg ved Døden skulle afgaae ... efter min Død af reede Penge, Sølv, Guld, Kaaber, Tin, Messing, Senge og Sengeklæder, Linnet og Uldent, Trævarer og Boeskab med hvad Navn nævnes kand, allene skal tilhøre Hr. Thøger Møllers Kiæreste Mad. Øllegaard Sophia Jellinge og hendes Arvinger, som af dennem strax efter min dødelige (Afgang) tiltræde Arven .... og modtage uden nogen anden skulle have eller tage Deel ... .. gjøre mindste Forfang derpaa i Nogen Tilfælde.«

Thøger Møllers ældste datter, Øllegaard, blev særskilt betænkt i Rantzaus testamente, udfærdiget i efteråret 1762. Hun er ni år gammel, men allerede nu har hun udsigt til at arve »Tulstrup kirke og kirketiende med tilhørende Boel, beliggende i Ning Herred, Thulstrup Sogn og Bye, hvilken hun efter min Dødelige Afgang med ald Herlighed Ret og Rettighed, ... tiltræde og gjør sig nøttig som hun best kand og vil.« Det pålægges hendes far at hjælpe og administrere kirkens indkomst.

Desuden skulle denne Øllegaard, som kun var et barn, arve en kiste og et egeskab med indhold. Endvidere en rød egekiste med hr. løjtnant Rantzaus forældres våben og navnetræk. I kisterne fandtes en meget stor beholdning af tekstiler i ruller, og det må alene have udgjort en formue. Der var ni ruller med bleget blågarnsdrejl, ialt over 400 alen. Desuden syv ruller bleget hørgarns drejl, ca. 300 alen, og ca. 200 alen bleget hørlærred.

Et gæt

Men hvorfor var Øllegaard Sophia og hen-

des datter Øllegaard foretrukket af løjtnant Rantzau til at være hans arvinger?

Præstekonen havde ved dåben - vel i Jelling - fået et usædvanligt navn. Det var på dette tidspunkt ikke i brug på Jellingegnen, bortset fra de adelige kredse på herregårdene omkring Odder. Løjtnant Rantzau opholdt sig omkring Øllegaard Sophias fødsel på Faarupgaard i Jelling. Hans mor hed Øllegaard og hans mormor Sophia. Hvorfor blev en lille pige døbt med disse usædvanlige navne for egnen? Og hvorfor knyttede godsejeren på Kanne sig så meget til præstefamilien, at han var fadder til syv af deres børn? Det er ganske nærliggende at tænke, at Rantzau har været far til præstekonen. Og det tjener til hans ære, at han sørgede så godt for hende og hendes familie. Han havde også kaldsretten til embederne i sognene, og han kan meget vel have været medvirkende til, at Øllegaard blev præstekone i Astrup, men intet kan bevises! Selv om den gamle løjtnant i sit sidste testamente henviser til Peder Christensens fortjenester, er det vist ikke grund nok til, at Øllegaard Sophia og hendes datter med samme navn skulle være hans eneste arvinger. Ikke andre af Peder Christensens slægt, hverken Chr. Jellinge, mølleren, eller den søster, som passede ham i hans sidste tid, Karen Jensdatter Jellinge, blev tilgodeset på nogen måde.

Tre dødsfald på fem år

Men madam Øllegaard Sophia Møller, der var så rigt betænkt i Rantzaus testamente, kom aldrig til at nyde arven.

Hun døde den 24.3.1763, og hendes mand opgav hendes nøjagtige alder i kirkebogen, 29 år og 5 måneder. Kun 14 dage

før hendes død havde de mistet Inger Kirstine, som blev knap 3 år. De øvrige børn var små, Øllegaard, den ældste levende, var knap 10 år, og den yngste dreng, Jacob, var ikke fyldt et år.

Thøger Møller fik lov af kongen til at sidde i uskiftet bo med sine børn, så længe han var i enlig stand, og han fik tilladelse til at lave samfrændeskifte, hvis han skulle gifte sig igen, - og det gjorde han. Den 18.11.1763 blev han viet til Anne Marie Henriksdatter Drejer. Datoen for vielsen kendes, men det er ikke nogen steder oplyst, hvor vielsen fandt sted, eller hvor den nye præstekone var fra. Om hun er kommet i huset for at hjælpe præsten med børnene og husholdningen, eller hun var et bekendtskab i en anden sammenhæng, har ikke været til at finde. Hun havde en broder i København, som var renteskriver, og han er den eneste slægtning, der optræder, da hun fire år efter bliver enke.

Ved skiftet efter Øllegaard Sophia, som jo skulle foretages før det andet giftermål, ses det, at præsten var en holden mand, der havde ikke så lidt på rente hos forskellige mennesker, penge, som han nu måtte dele med sine børn. Opgørelsen viste, at børnene fik ialt 1800 rdl. efter deres mor, fordelt således, at sønnerne fik en broderpart på hver 400 rdl. og døtrene en søsterpart på hver 200 rdl. Arven blev i boet under faderens tilsyn og forvaltning. Børnene arvede også den salig kones klæder. Efter lodkastning mellem de bedste klæder fik døtrene hver noget af deres moders tøj. Øllegaard fik »en sort Gros de Thour Klædning, en rød og hvid Zirtses Kjole og Skørt, og en rød Gros de Thour Kaabe med hvid Multum under«. Catrine, der var

3 år, fik i arv »en rød Damaskes Kiol, en hvid Cannifas Adrienne og en rød Damaskes Kaabe med hvid Multum under«. Mette Marie er nævnt sidst, skønt hun var ældre end Catrine, hun var 6 år og kaldes forøvrigt her Mette Mariane. Hun fik efter moderen »en rød og hvid Trufantes Kiol og Skiørt, en Zintz Chatrors Skiørt rød og hvidt et Florettes Skiørt og 1 blaa og hvid Damasches Kaabe med..... under«. Endvidere står der fornuftige ord om, at Kaaberne kan gives til pigerne, »naar de dertil voxer«, og klædningerne skal overlades dem, »naar de bliver deres egen værge.«

De øvrige »Lin og Gangklæder bliver nu straxen Tiid efter anden anvendt til brug til Klæder til Børnene - ligeledes nogle stykker Uldt og Linnethøj, Hjemgiorte, som fandtes i Boen«.

Dernæst nævnes særskilt de kister og det skab, som løjtnant Rantzau »til ældste Datter, Øllegaard Møller, er skiænket især og er staaende i Boen«. Disse møbler blev forseglede med tre segl og kom under faderens opsyn og »belovet Forvaring, bemeldte sin ældste datter til Bæste og Overlevering, i sin Tid naar hun bliver sin egen værge, aldeles efter Høybemelte Hr. Løjtnant Rantzaus Villie«.

Skiftet efter præstekonen blev endelig afsluttet den 14.11.1763, fire dage før brylluppet med Anne Marie Drejer.

Det var en stor børneflokk, hun fik at opdrage, men hun fik ingen børn selv. Hun har været omtrent jævnaldrende med præsten, måske lidt ældre. Ægteskabet varede kun 4 år, så var hun alene med sine stedbørn. Præsten Thøger Møller døde den 23.11.1767, og kort efter tog hun dem alle med »til sin Gaard i Aarhus«.

Nu forestod en omfattende boopgørelse

efter den afdøde præst, der kun blev 47 år gammel. Hans arvinger var jo hans anden hustru og hans seks børn. Skiftet fylder 106 sider i skifteprotokollen. Yderligere kompliceret blev skifteforhandlingen derved, at den gamle løjtnant Rantzau døde knap et år efter, den 18.9.1768.

I løbet af de ti måneder mellem Thøger Møllers og Fr. Rantzaus død, var mølleren Chr. Jellinge tre gange i Holstebro for at forhandle med Rantzau vedrørende skiftet efter præsten.

Rantzau havde på det tidspunkt boet i Holstebro fra sommeren 1763. Hans husstand bestod af en tjener, Niels Sørensen, en husjomfru, Karen Marie Jensdatter Jelling, og en kokkepige, Johanne Jørgensdatter. Hans gård var stor og i alle måder velforsynet, men nu skulle alt indbo, porcelænen og linnedtøj overgå til Øllegaard Sophias børn.

Der var nu på samme tid to uafsluttede skifteforretninger, der angik børnene, som var i Århus hos deres stedmoder. Der blev søgt om, at de to skifter kunne behandles under ét, og det blev vist bevilget, men afslutningen af begge varede helt til 1770.

Hjemmet i Astrup præstegård blev opløst, en ny sognepræst kom til, længe før den omstændelige skiftesag var afsluttet. Det fremgår af Rantzaus skifte, at børnene fik ialt 3500 rdl. i rede penge. Det var jo skik, at sønner arvede dobbelt så meget som døtre, men i dette tilfælde var det jo ikke arv fra forældre til børn, så alle børn fik lige meget, 694 rdl. hver. Foruden den store arv i form af vævede stoffer fik Øllegaard, som Rantzau havde ønsket, Tullstrup kirke med tilliggende.

Efter faderen fik børnene også en betragtelig sum penge. 757 rdl. til hver af

sønnerne og 378 rdl. til døtrene. Marie Drejer fik 449 rdl. efter manden. Antagelig fik enken en stor del af indboet og den store bogsamling på flere hundrede bind.

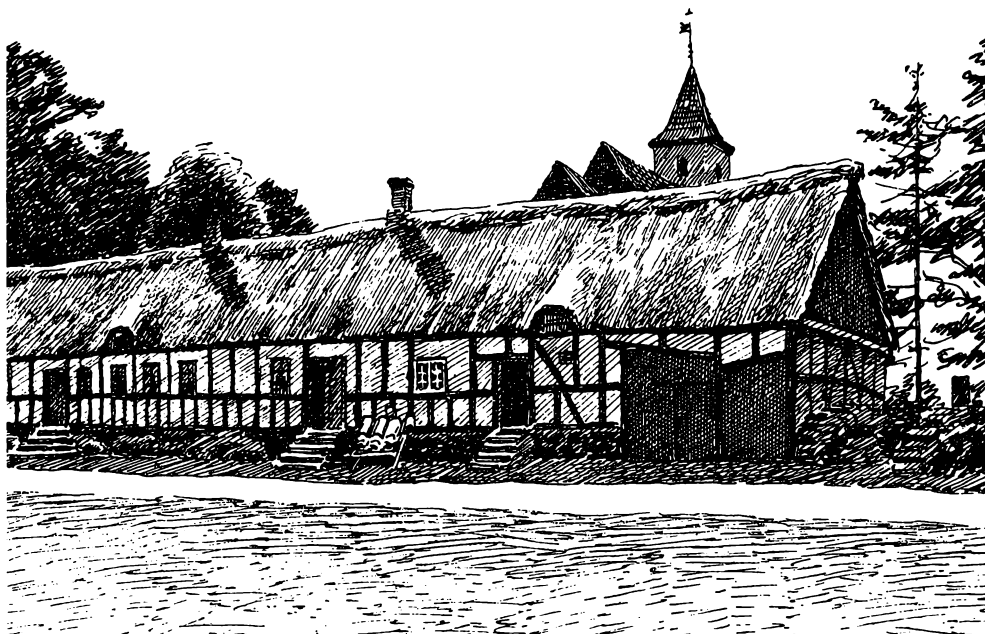
Af opgørelsen fremgår, hvor mange rum der var i præstegården. Der nævnes: dagligstuen, sovekammeret, det andet kammer, den store stue, gæstekammeret til haven, gæstekammeret til gården, gangen, barnestuen, køkkenet, bryggerst, spisekammer, skolen, saltkælder, kammeret ved den daglige stue, det lidet kammer næstved, herberget, rullestuen, loftet, studerekammeret. Også den gang var præstegården en rummelig bygning, selv om den nok har virket gammel og nedslidt. Thøger Møller ejede selve gården, hvortil der også hørte udhuse med kreatu-

rer, sæd, redskaber og tømmer. Der var 4 vogne og 8 heste, 9 køer, 8 får og 4 lam, 1 so og 4 grise. Gården blev solgt til eftermanden Chr. Begtrup for 372 rdl., dvs. ikke mere end hver af døtrene fik i arv efter deres far!

Med hensyn til Tulstrup kirke, som den ældste datter arvede efter Rantzau, er det ikke fundet, hvornår den er blevet overdraget til anden side, men det kan nok findes.

Børnenes videre skæbne

Der findes nogle oplysninger om Thøger Møllers børns videre liv og ophold i Århus, hvortil de flyttede med deres stedmoder kort efter, at deres far var død. Om hun ved den lejlighed anskaffede sig den

En af H.E.Jensens tegninger i Østjysk Hjemstavn 1946: den gamle forpagterbolig øst for kirken.

gård i Århus, eller om hun har ejet den allerede før hun blev enke, kan ikke findes. Adressen er ikke fundet, men de hørte til Domsognet, hvor alle 6 børn er konfirmerede.

Drengene, Peder, Frantz og Jacob, kom til at gå i skole i Katedralskolen, og Peder blev student i 1777, men han døde et par år efter. Der er ikke fundet noget om børnenes videre skæbner udover Øllegaards.

Hun blev konfirmeret i 1769, og 5 år efter blev hun viet i domkirken til Melchior Frederik Leschley. Han var født 1739 i Næstved, var exam.jur. og gjorde tjeneste på rådstuen. Han var prokurator for alle over-og underretter. Borgmester Gleerup var forlover for bruden, og vielsen foregik uden foregående trolovelse den 30.10. 1774.

Jomfru Øllegaard Møller blev viet til priv.gæstgiver, Sr. M.F.Leschley. Foruden sine andre hverv havde brudgommen bevilling til at drive gæstgiveri i en af byens største gårde, der var indrettet til at huse fremmede og rejsende. Den lå på hjørnet af Vestergade, Det lille Torv og Tangen, og gården bestod af 44 fag hus.

Her boede de ved folketællingen 1787. Øllegaard fødte 4 børn, der blev rigtigt opkaldt efter alle 4 bedsteforældre. Alle børnenes faddere var af de bedste slægter i Århus på den tid. Den yngste datter, født 1782, blev gift med en præst Hans Søren Sørensen i Vindinge, og her døde Øllegaard Leschley, født Thøgersdatter Møller, den 21.11.1831. Hun havde da været enke i godt 40 år.

Litteraturhenvisninger:

I Østjysk Hjemstavn 1946 (side 9-30) skrev H.Birch Andersen om Astrup Præstegaard og Præstegaards-have samt lidt om Kirken og Præsterne. Artiklen var rigt illustreret med tegninger af H.E.Jensen.

I Østjysk Hjemstavn 1955 skrev Ejnar Jørgensen Glimt af Cannegaards (Rantzausgaves) Historie (side 152-53). Heri er bl.a.gengivet ordlyden af Chr. VII's bevilling til den daværende ejer af Kannegård, kammerjunker Detlef von Pentz, at den hans hustru, fru Øllegaard Rodsteen Sehested, af løjtnant Franz Rantzau testamenterede Kannegård herefter må kaldes Rantzausgave.

Gerda Reppke har skrevet en beretning om præsterne ved Astrup kirke fra reformationstiden op til 1851.Et eksemplar findes i Solbjerg og Omegns Lokalhistoriske Arkiv.

Idrætsforeningsliv på Horsensegnen i 1900-tallet

- fra landsbyklub til business

Af Niels Kayser Nielsen og Troels Kayser Nielsen

Fra midten af 1800-tallet har vi i Danmark brugt foreningslivet, når vi skulle løse politiske, sociale, økonomiske og kulturelle opgaver. Foreningerne kom til at udfylde det hul, der opstod, da landsbyfællesskabet og laugssystemet forsvandt midt i 1800-tallet. De politiske partier er blevet udformet som parti- og vælgerforeninger. Syge- og sparekasser såvel som fagforeninger er også opbygget på den måde. Det samme gælder landbrugs- og brugsforeninger, og på det kulturelle område findes der jagtforeninger, forsamlingshusforeninger, teaterforeninger etc.

Disse foreninger har været en støtte, når »almindelige mennesker« skulle have noget gennemført, som hverken statsmagten eller erhvervslivet var særligt interesseret i eller havde mulighed for at tage sig af. Men foreningslivet har også været med til at bygge samfundet op, dels ved at man fandt lokale løsninger og derved lagde vægt på selvbestemmelse, dels ved at befolkningen her lærte sig respekt for demokratiet. Foreningerne var nemlig opbygget efter et demokratisk princip, baseret på frivillighed og selvorganisering: man valgte frivilligt en bestyrelse af ens egne rækker, som man så gav ansvaret for ledelse af foreningen i en vis periode efter nærmere fastlagte regler, samtidig

med foreningens medlemmer så skulle respektere den.

Foreningerne var også med til at skabe en fælles kultur. De var bygget op efter en fælles grundmodel, med medlemmer og bestyrelse som det bærende princip, hvor bestyrelsen også blev konstitueret efter ensartede regler med formand, kasserer og sekretær. Det gjaldt, stort set, uanset hvilken type opgave foreningen skulle løse og uanset politisk og kulturelt tilhørsforhold. Det fælles foreningsliv i Danmark har styrket samfundsmæssigheden.

Også idrætslivet i Danmark er blevet opbygget på denne måde. Det vil vi se nærmere på, idet vi koncentrerer os om et lokalområde i udkanten af Horsens, nemlig den tidligere Tyrsted-Uth kommune. Her fokuserer vi på det lokale idrætsforeningsliv og dets baggrund samt på den funktion, som en idrætsforening havde i lokalområdet - for til slut at sætte dette foreningslivs historie i relation til fritidslivets udvikling og dets betydning for dagens foreningsarbejde.

Idrættens begyndelse i Danmark

Der har eksisteret idræt i Danmark allerede i vikingetiden¹, og den brede befolkning har altid haft en eller anden form for idræt, i form af lege og styrkeprøver i kap-

pestrid. Men den organiserede idræt begyndte ikke før i slutningen af 1800-tallet, da nogle fremskridtsvenlige godsejere ville organisere legemsøvelser for de flittigste af deres bønders børn og bruge lege og idræt til at gøre de dovne flittige. Det skete som led i afviklingen af det gamle godssystem, da bønderne selv skulle overtage deres gårde. Hovedmændene bag disse tanker var de to brødre Reventlow på Sydfyn og Lolland². Omkr. 1800 satte V.F. Nachtegall yderligere idrætten i system, da han oprettede et privat gymnastikinstitut og fik kronprins Frederik (senere Fr. d. 6) med på tanken om, at soldaterne i hæren og flåden skulle lave gymnastik og trænes i svømning³. Disse to initiativer var stærkt medvirkende til, at der blev indført gymnastik i folkeskolen i 1814 - for drenge, og hvis læreren var i stand til at undervise heri. Det var de fleste af bønderne imidlertid ikke glade for, fordi det mindede om den forhadte soldater-eksercits. - På dette tidspunkt var der dog endnu ikke noget, som hed foreninger.

Efter 1850 brød Grundtvigs tanker om en national og folkelig »vækkelse« mere og mere igennem, og i 1861 begyndte skyttebevægelsen at tage form i Danmark, efter påvirkning fra England. Det var også startskuddet til de ældste danske idrætsforeninger, for skyttebevægelsen blev også opbygget efter foreningsprincippet. Meningen med den var, at man ville lave en slags hjemmeværn, som skulle hjælpe hæren og evt. bistå i kampen for at vinde Sønderjylland tilbage efter 1864. Men man ville også opdrage ungdommen og gøre den nationalt bevidst. Man nøjedes ikke med skydning, men fik efterhånden også gymnastik, udflugter, sangaftener og

fester på programmet. Skytteforeningen var på den måde rammen om både et socialt og kulturelt liv. Her kunne de unge møde sig og komme sammen. Skytteforeningerne byggede så småt øvelseshuse for at have et sted at lave gymnastik, og de blev i 1880'erne og 1890'erne udviklet til forsamlingshuse. De kom i regelen til at danne den fysiske ramme om alt foreningsliv, så at man havde fornemmelsen af at have ét bestemt tilholdssted¹.

Ildrættens begyndelse i Vejle Amt - især Horsensområdet

Vejle Amt er ét af de steder, hvor skytteforeningerne slog først igennem. Det skyldes dels at amtmanden i Vejle (Orla Lehmann) var yderst interesseret i sagen, dels at der i Fredericia lå en kaserne, der bevirkede at militærfolkene i højere grad kunne påvirke befolkningen. Både i Vejle, Kolding og Fredericia blev der hurtigt dannet skytteforeninger, og allerede i 1863 kom man også ud på landet. Jelling og Trelde dannede skytteforeninger i 1863, men ellers var 1868 det år, hvor man tager fat på landet i Vejle Amt, som det fremgår af Vejle Amts Skytteforenings jubilæumsskrift fra 1894.

Også i Horsensområdet gik man i gang. I 1865 holdt man en stor skyttefest i Horsens, og allerede få år efter var der foreninger i Ørum, Vrigsted, Skjold, Rårup og Hornsyld³. De levede dog kun nogle få år, hvorefter dette foreningsliv lå stille. Først i slutningen af 1880'erne etableredes de påny, og nu kommer også det lokalområde, som vi ser på - Tyrsted-Uth - med. Her stiftedes der en skytteforening i 1890, som levede til 1909, hvorefter den blev nedlagt⁶. Det er den ældste idrætsforening i

kommunen, men dens historie vidner samtidig om, at foreningslivet allerede dengang havde sine op- og nedture. Idrætsforeninger opstår og nedlægges, de har ikke eksisteret i lige linje fra deres begyndelse til i dag, og der har været perioder, hvor man ikke har haft idrætsforeninger i de lokale sogne.

Skytteforeningen i Tyrsted-Uth omfattede to sogne, nemlig Uth og Dagnæs. Man overskred med andre ord sognegrænsen, da det var vigtigere at lave noget sammen. Det sociale samvær havde større betydning end fra hvilket sogn man kom. Der var 73 aktive skytter med og 3 bidragende medlemmer. Formand var lærer P. Knudsen i Tyrsted. Han fik især støtte af forpagter Niels Lauridsen, Dagnæs, og gårdejer Martin Jensen. Men interessen var dalende. Allerede i 1893 var man nede på 34 skytter, og i 1909 ophørte aktiviteterne⁷.

Sporten kommer til Horsens

I 1880'erne nøjedes man ikke med skydning og gymnastik i Horsens. Der blev også bygget jernbaner i disse år. Det hjalp englænderne danskerne med, og da England allerede på dette tidspunkt dyrkede organiseret atletik og boldspil, kom denne form for idræt også til Danmark. I Horsens går de ældste boldklubber tilbage til 1880'erne. Horsens Boldklub blev grundlagt af adjunkt Steenberg med Walther Crome, søn af den ene halvdel af kompagniskabet Crome og Goldschmidt, som formand, og Idrætsklubben Fremad kom til som en klub af unge arbejdere, der ikke kunne finde sig til rette blandt de ældre og »finere« medlemmer i boldklubben⁸. Det var mest cricket, man dyrkede, men fra ca.

1900 begyndte man også at spille fodbold.

Sådan var det allerede i de allerfleste købstæder i Danmark, men cricket og fodbold kom også ud på landet omkr. 1900. I Jylland gælder det særligt tre områder: egnen omkr. jernbanelinjen mellem Kolding og Esbjerg, egnen mellem Varde og Skjern og egnen mellem Aalborg og Hjørring, som samtidig er karakteristisk foreningsstærke områder. Her findes nogle af de ældste boldspilsforeninger på landet i Danmark. De er i regelen stiftet omkr. 1900, og har adskillige steder eksisteret i ubrudt kontinuitet siden da⁹.

Der var imidlertid også mange sogne på landet, hvor der slet ikke fandtes en idrætsforening. Det gælder f.eks. i lidt afsides liggende egne af Danmark. Men de allerfleste steder havde man enten ved siden af skytteforeningen - eller slået sammen med den - en gymnastikforening. Her lavede man gymnastik i forsamlingshuset om vinteren. Det havde imidlertid den mangel, at der var for få idrætsaktiviteter om sommeren, og i løbet af mellemkrigs-tiden fik flere og flere skytte- og gymnastikforeninger fodbold på programmet for herrer og drenge og håndbold for damer og piger. Så kunne man dyrke idræt hele året rundt. - Sådan gik det også i Tyrsted og Uth.

Idrætsforeningen i Tyrsted-Uth - en typisk landsbyklub

Følgende afsnit bygger på idrætsforeningernes arkivalier i form af henholdsvis protokoller, nærmere bestemt forhandlingsprotokollerne for Tyrsted Boldklub (1940-1952) og for Boller Boldklub (1954-1969), brevkorrespondence til, fra og internt i klubberne (altsammen upubli-

ceret), avisstof fra Horsens Folkeblad, interview med leder og træner fra Dagnæs Idrætsforening Torben Bagger samt egne erindringer fra denne sidstnævnte forening.

Starten gik den 9. 3. 1940, hvor man på et møde i Tyrsted Forsamlingshus besluttede at stifte en idrætsforening med navnet Tyrsted Boldklub. Initiativtagerne var i udpræget grad lokale folk, og da man begyndte træningen i fodbold, skete det på den nyindrettede sportsplads overfor hvilehjemmet midt i Tyrsted landsby. Man nøjedes ikke med fodbold, men nedsatte allerede 1. 6. et håndboldudvalg og gennemførte i slutningen af juli en sportsuge med seniorfodboldkamp mod Barrit; der deltog også et drengehold i fodbold og et pige håndboldhold, ligesom man lavede en gymnastikopvisning. Sportsligt set lagde man således stærkt ud det første år.

Selve bestyrelsesarbejdet virkede ligeledes stabilt. Der holdtes et bestyrelsesmøde ca. en gang om måneden i bager Pedersens lokaler i Dagnæs. Cykelhandler Alfred Hansen og Chr. Lorentzen var de drivende kræfter, hvoraf sidstnævnte var foreningens formand de næste 8 år. En så lang formandsperiode er tegn på stabilitet og rodfæstethed.

I 1942 ændrede man navn til Tyrsted Idrætsforening, uden at det påvirkede hverken det stabile bestyrelsesarbejde eller de sportslige aktiviteter. I 1944 blev der anlagt en sportsplads på et areal ved Boller Slot. I den anledning samledes Tyrsted Idrætsforening, Uth Gymnastikforening og Sejet Idrætsforening den 22. 3. på Sejet Kro for at drøfte benyttelsen af sportspladsen, da man ikke kunne blive enig med skolekommissionen herom¹⁰.

Resultatet af disse og flere forhandlinger blev, at Tyrsted Idrætsforening blev tildelt ansvaret for tilrettelæggelse af brugen. Denne ordning synes ikke at have voldt større vanskeligheder, men da idrætsforeningen i Sejet i 1947 rejste krav om at bruge banen 2-3 aftener om ugen, mødtes man igen for at diskutere sagen.

Resultatet blev et kompromis, idet repræsentanter fra henholdsvis Sejet og Tyrsted Idrætsforening overtog administrationen af banen under navnet Boller Boldklub. Denne skulle kun beskæftige sig med fodbold, medens de andre aktiviteter, såsom håndbold, gymnastik, folkedans og baller, blev videreført i de to selvstændige moderforeninger. Denne dannelse af en paraplyforening skulle ikke blive den sidste, og den viser, at foreningslivet ikke kun levede i uproblematisk harmoni og kontinuerlig videreførelse. Der var næsten konstant noget nyt i gæring. I oktober 1949 blev samarbejdet med Sejet afbrudt - dette konstateres ganske nøgternt i protokollen og synes ikke at have været dramatisk. Tyrsted Idrætsforening ændrede derefter atter navn og overtog navnet Boller Boldklub. Denne forening omfattede fra nu af et bredt spektrum af idrætsaktiviteter, fester og socialt samvær.

Uanset betegnelsen arbejdede idrætsforeningen i Tyrsted som en typisk landsby-idrætsforening. Idrætsdisciplinerne var de typiske: fodbold, håndbold og gymnastik med en årlig opvisning i forsamlingshuset sidst på vinteren. Desuden havde man folkedans på programmet om vinteren, ligesom man her spillede dilettant, som f.eks. »Rasmines Bryllup« i 1944 og »Brødrene Østermans Huskors« i 1949. Bestyrelsesmøderne blev holdt enten hos

bager Pedersen eller privat, medens den årlige generalforsamling fandt sted i forsamlingshuset. Økonomisk levede man af kontingenterne, baller og andespil, hvor det kan bemærkes, at man i 1946 valgte at udsætte et andespil, da både forsamlingshusets aktionærer og Socialdemokratisk Forening holdt andespil. Der var med andre ord hård konkurrence i det lille samfund.

Hovedindtrykket fra 1940'erne er en forening i stilfærdig gænge. Bortset fra bryderierne vedr. banen i Boller og det lidt urolige samarbejde med Sejet Idrætsforening var der stabilitet i foreningen. Mønstret er det samme år for år, og noget af det mest »vilde«, man lavede, var en udflugt i 1949 til Skamlingsbanken.

Men der var også andre nye ting på vej:

i 1950 bliver man inviteret til Årup på Fyn til sportsfest, og kvitterer næste år ved at indbyde Årup Idrætsforening og Odense Fremad. Man er på vej til at overskride de snævre lokale rammer, hvor man havde nydt godt af den lokale opbakning.

1950'ernes krise

Den levende opbakning fra lokalsamfundet, der havde været så typisk for årene under anden verdenskrig og i øvrigt i 1940'erne, forsvandt imidlertid i begyndelsen af 1950'erne. Det virker som om entusiasmen, båret af det nationale sammenhold, tog af. For Boller Boldklub betød det en voldsom foreningskrise i 1950'erne.

Dette kommer for det første til udtryk ved, at forhandlingsprotokollen pludseligt

Som et tavst minde i landskabet ligger den gamle Boller boldbane på en mark vest for Boller slot. Banen blev anlagt i 1944, men bruges i dag til hundedressur. (Foto: Troels Kayser Nielsen)

ophører, hvorved der blev skabt et tidsmæssigt hul fra 21.2. 1952 til 4.12. 1954 (sidstnævnte dato er, oven i købet, noteret i en ny forhandlingsprotokol). For det andet ved, at der på bestyrelsesmødet 31.1 1955 blev spillet præmiewhist: den sportslige side var i denne periode betydeligt nedtonet i forhold til den sociale. Også økonomisk så det broget ud. I 1950 blev underskuddet opgjort til 491,26 kr., dog med en kassebeholdning på 108,74 kr. og et indestående på 18,22 kr., og der måtte søges støtte hos kommunen. Underskuddet skyldtes den manglende tilslutning, både hvad angår antal medlemmer og deltagelse ved ballerne, der mere og mere blev underskudsforetagender.

I 1955, hvor krisen var på sit højeste, opstod der yderligere et problem. Svend Hansen fratrådte sin post som formand for klubben, og igennem et helt år stod klubben uden formand og bestyrelse, hvilket også satte sine spor i annalerne ved manglende beretninger og bogføring i 1956. Da ingen ville modtage valg, hverken som formand eller bestyrelsesmedlem, blev dette punkt udsat til en ekstraordinær generalforsamling den 24.1 1957. Ved denne konstitueredes Johannes Pedersen som formand. I det hele taget er det uorden og rod, der kendetegner klubben på dette tidspunkt, hvilket også tydeligt ses, da regnskabet for 1957 fremlægges. Det viser, at underskuddet ikke er 149 kr., som først anslået, men derimod 599 kr.

Men sidst i 1950'erne synes krisen endelig at være overstået. Vi er her midt i den 2. industrielle revolution, hvor velstanden udviklede sig ovenpå de grå og fattige 1950'ere, og velfærdssamfundet begyndte at tage form. Der kom flere pen-

ge mellem folk, og man fik både som forening og individ råd til mere. Underskuddet i idrætsforeningen blev i 1959 vendt til et overskud på 717 kroner, og forventningerne samt tiltroen til det kommende årti var store på både lokalt og nationalt plan. Derfor turde man i 1959 også at hæve kontingentet fra 10 til 20 kr.

1960'erne

- idrættens opblomstring

Omkring 1960 og årene derefter fik foreningerne i Danmark gode vilkår som følge af landets højkonjunktur. Interessen for idrætslivet vendte tilbage. Tilgangen til Boller Boldklub var også stor, og man kunne foruden de allerede eksisterende to seniorhold også stille to juniorhold. Den store spillertilgang betød en stor økonomisk fremgang. I løbet af perioden fra den 30.4. 1960 til den 10.12. 1960 blev budgetstørrelsen forøget med knap 6.000 kr. Alt i alt betød det en fremgang på 448,30 kr. i formue, som bevirkede, at man fik råd til vedligeholdelse af banen med tromling for 1.500 kr. samt installation af et lysanlæg til halvdelen af banen (1962)¹¹.

Men samtidig betød medlemsfremgangen, at der opstod et pladsproblem, hvilket den siddende bestyrelse forsøgte at løse ved at søge tilladelse til benyttelse af Dagnæsskolen til gymnastik og badning. Det fik man lov til, og sognerådet afsatte senere yderligere en grund i Dagnæs til en ny bane samt et klubhus. Lokalstøtten var fortsat stor. Med den økonomiske fremgang fulgte også både sportslig og social fremgang. I 1963 rykkede klubbens førstehold op i serie 2, og den sociale succes kom klart til udtryk under »eventuelt« på generalforsamlingen den 5. december

1962, hvor både Viggo Christiansen og Erik Vedstesen fremhævede »det gode kammeratskab der har været og stadig er i boldklubben«¹².

Fremgangen havde altså både en positiv og en negativ side, idet der nok var gode tider økonomisk, sportsligt og socialt, men samtidig fordredes der også mere arbejds- og strukturmæssigt i form af pladsproblemer. Derfor udpegede bestyrelsen 2 nye formænd - én for seniorafdelingen og én for ungdomsafdelingen.

Kort sagt var 1960'erne et yderst fremgangsrigt årti for foreningsliv, ikke kun på landsplan, men også lokalt i Horsensområdet, og hermed også i Dagnæs-Tyrsted. Det tydeligste eksempel herpå er den store afslutningsfest den 14.11. 1962 på Sejet

Kro, hvor man ifølge foreningsprotokollen fik serveret følgende: alt i sild, varme fiskefileter, mørbrad, leverpostej med champignons og ristet bacon, stegt ål, rejesalat, frugtsalat og endelig en stor ostanretning. Et sådant »orgie« havde man aldrig været med til tidligere i Boller Boldklub. De rige 1960'ere slog også igennem i det lokale foreningsliv. Velstanden i disse år understreges af, at der også blev holdt en stor afslutningsfest for ungdomsafdelingen med gratis sodavand og røde pølser.

Fra landsbyklub til kvartersklub

Fra omkring 1963/64 udviklede Boller Boldklub sig fra hidtil at have været en landsbyklub til nu i stigende grad at blive

Dagnæs stadion i Horsens, set fra Ternevej mod øst, med Dagnæshallen i baggrunden. Stadion blev indviet i 1964. (Foto: Troels Kayser Nielsen).

en kvartersklub. Overgangen blev først og fremmest gjort mulig i kraft af kommunens bevillinger af nye baner i Dagnæs, der omfattede 2 træningsbaner og 1 opvisningsbane, 2 håndboldbaner og et atletikanlæg. Banen i Boller blev dog stadig benyttet, men mest i vinterhalvåret på grund af banens lysanlæg¹³. Omklædningen foregik på Dagnæsskolen. Stadion i Dagnæs blev indviet med en kamp mod Brande i 1964. Det var især ungdomsholdene, der benyttede træningsbanerne/opvisningsbanen, da der på strækningen Dagnæs - Boller var sket 3 ulykker, hvorefter forældrene krævede kampene afviklet i Dagnæs. Igen et tegn på, at lokalområdets befolkning fulgte levende med i klubbens liv.

Lidt efter lidt blev Dagnæs anlæget mere og mere et lokalt samlingssted for det nye parcelhuskvarter i Dagnæs, der fik et større befolkningsunderlag end Tyrstedområdet, og i 1964 besluttede man på generalforsamlingen den 11. november at ændre klubbens navn til Dagnæs Idræts Forening (DIF), idet dette i højere grad markerede medlemmernes tilhørsforhold rent geografisk. Ved samme lejlighed blev senior- og ungdomsafdelingen slået sammen. Året efter kunne man fejre klubbens 25 års jubilæum, hvor man også indviede et nyt lysanlæg i Dagnæs. Dette blev (gennem klubbens støtteforening) finansieret af plasticfabrikant Gert Østergaard fra lokalområdet¹⁴.

Man håbede på stor sportslig fremgang, da man på nuværende tidspunkt havde en af byens største ungdomsafdelinger, der uden tvivl var klubbens stolthed. Den omfattede puslingehold, to drengehold, junior- og ynglingehold. I 1966 udvidedes

klubbens aktivitetsudbud yderligere til nu også at omfatte atletik, hvilket får medlemstallet til at stige fra 345 til 604. Nu bestod klubben af fire afdelinger: gymnastik, fodbold, håndbold og atletik. Langsomt steg medlemstallet, i 1968 var der 675, i 1974 1.160 medlemmer, hvilket gjorde klubben til den største i Horsens. For første gang fik man en kvindelig formand, Else Møller. I 1977 var der i alt 1.393 medlemmer, hvoraf 1.052 medlemmer var under 25 år, men også pensionisterne var blevet aktive motionister, især på grund af gymnastikafdelingen.

Halbyggeri

- et udtryk for lokal opbakning

Som medlemstallet steg, opstod der gradvis problemer. For det første havde man ikke plads nok, og for det andet, og som noget nyt, opstod behovet for et fælles, fast tilholdssted for de mange både aktive og passive medlemmer i form af et klubhus.

For at afhjælpe det første anlagde kommunen baner i Bankager og Højvangen, herudover opførtes der en hal i Bankager, der gjorde det yderligere attraktivt for håndboldtilhængere at dyrke sport. Hidtil havde man benyttet Bjerre Hallen.

For at løse det andet problem var Dagnæs IF allerede i 1966 begyndt at planlægge en hal med dertil hørende klubhus i Dagnæs. Finansieringen af denne skete ved privat indsamling i kvarteret. I løbet af januar måned 1966 blev der indsamlet 91.000 kr. til halprojektet, der blev vurderet til at koste omkring 600.000 kr. Hallen skulle have størrelse af en håndboldbane med plads til et publikum på omkring 1.000 personer. I tilslutning til

denne skulle være et cafeteria med kiosk og køkken, garderobe samt mødelokale. Derudover 4 omklædningsrum til spillerne og ét til dommerne. DIF fik tilskud fra Tyrsted-Uth kommune på 150.000 kr., men langt størstedelen af budgettet blev finansieret ved private indsamlinger og lokal opbakning. Der blev afholdt en kæmpe stor sportsuge i 1975, som var yderst indbringende (næsten 100.000 kr.), og Dagnæshallen var så godt som en realitet.

Men placeringen af hallen var der stor uenighed om. Nogle mente, den skulle opføres ved den nye skole på Lundvej, dvs. den senere Bankagervej. Fra klubbens side tog man voldsomt afstand fra en sådan tanke og begyndte derfor planlægningen af en minihal (42 x 25 m), der »kun« ville koste omkring 400.000 kr., og som også ville kunne benyttes i dagtimerne som træningslokale.

Endelig, i 1972, blev der fra kommunens side givet tilladelse til, at et hal til en værdi af 906.000 kr kunne opføres ved anlægget i Dagnæs. Desuden blev der ydet et bidrag på 300.000 kroner. Fem år efter fik DIF's næsten 1.400 medlemmer også et klubhus i tilslutning til hallen. Klubben syntes at være godt forsynet som kvartets klub.

1980'erne

- fra kvartersklub til forretning

Midt i 1980'erne begyndte en voldsom ekspansionstrang at brede sig i Dagnæs IFs rækker. Det skyldtes flere ting. For det første kan man pege på en generel tendens til stordrift og sammenslutning i dansk økonomi. På mange måder ændrede man »stil« inden for dansk erhvervsliv, hvor

man så flere og flere »dynamiske« ledere slå igennem. 1980'erne var det tiår, hvor mere eller mindre suspekterede finans«genier« blev berømte. Måske smittede den slags også af i Dagnæs IF. I hvert fald virkede Per Bjerregaards arbejde med at gøre Brøndby IF til en storklub imponerende i mange idrætsforeninger i disse år. For det andet kan man pege på, at dansk fodbold havde indført professionalisme i 1978, og at det gamle amatørbegreb var ved at smuldre. Det blev mere og mere almindeligt at koble elitetænkning og penge sammen. For det tredje kan man konstatere en vis utilfredshed i klubben. Man syntes ikke, at man kom nogle vegne med de sportslige ambitioner, til trods for at man gennem de sidste 10-15 år havde haft den største ungdomsafdeling blandt idrætsforeningerne i Horsens. Således udtalte Dagnæslederen Ole Futtrup i Horsens Folkeblad den 9. 9. 1986, at man nu var træt af, at »andre skummer fløden«, dvs. at de talenter, som klubben havde udviklet i kraft af et godt ungdomsarbejde, meldte sig ind i andre klubber for at få deres sportslige ambitioner realiseret.¹⁵ I en skrivelse dateret 22. 6. 1986, som bestyrelsen for fodboldafdelingen sendte ud til sine medlemmer, kunne man meddele, at der i nogle måneder havde været ført forhandlinger mellem Dagnæs IF og klubben B1940 i det gamle arbejderkvarter i Horsens nordvestlige del med henblik på en sammenlægning af de to klubber. Grundtanken var, at B1940 havde en stærk seniorafdeling, som spillede i Jyllandsserien, men ikke nogen ungdomsafdeling, mens Dagnæs IF havde en stærk ungdomsafdeling, samtidig med at klubbens bedste hold spillede i serie 3. En kombination af

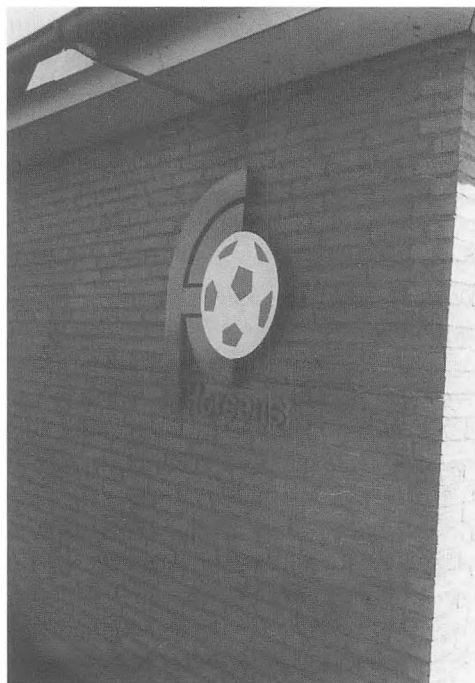
de to klubber ville skabe gode muligheder. En af trænerne i Dagnæs IF kaldte i et interview i Horsens Folkeblad ideen et »fornuftsægteskab«.

Det fremgår imidlertid også af skrivelserne, at målet var at nå et højt sportsligt niveau inden for alle afdelinger, dvs. man ville udelukkende satse på toppen og havde ikke bredden i tankerne. Med denne indstilling sagde man helt farvel til tanken om i første række at være Dagnæsområdet lokale kvartersklub. Nu skulle der sattes på eliten. Som der står i skrivelsen: man vil være »Horsens' største fodboldklub«.

Det er svært at finde ud af, hvem der var hovedmændene bag tanken. Men formanden for B1940, Mogens Hansen, og byrådsmedlem Hans Jakob Larsen (socialdemokrat, formand for kulturudvalget og tidligere Dagnæsspiller), udtalte sig flittigt til Horsens Folkeblad. Det samme gjorde direktør Erik Staun hos firmaet CN Børma Armatur a/s. Han havde en driftsleder ved navn Carl Erik Grauenkjær, som boede i den sydlige bydel, hvor hans børn spillede fodbold i Dagnæs IF, mens han selv var medlem af bestyrelsen i B1940. Grauenkjær var sandsynligvis den egentlige idémand, men det var Erik Staun, som i Horsens Folkeblad udtalte, at han som tidligere odenseaner havde været med til lokalopgør i Odense mellem de store divisionsklubber, som samlede op til 30.000 tilskuere, og at hans drøm var, at det samme ville ske i Horsens.

I starten så tingene lyst ud, og man anså det nærmest for en formalitet at få medlemmerne til at godkende sammenslutningen. Det skulle ske på en generalforsamling den 9. 9. 1986, hvor »blot« to tredje-

dele af de fremmødte skal sige »ja«. Desværre »glemte« man medlemmernes mening. Der blev ikke tilstrækkeligt flertal, og der måtte derfor indkaldes til en ny generalforsamling. Her gik tingene dog igennem, idet der ifølge lovene denne gang kun skulle være almindeligt flertal. Sammenslutningen var en realitet. Karakteristisk nok valgte man helt at fjerne de to »gamle« navne, der viste kvarterstilknytningen, og besluttede i stedet, at den nye klub efter tysk professionelt mønster pr. 1.11. 1987 skulle bære navnet FC Horsens. Klubdragten kunne man ikke blive enige om, kun at den ikke måtte have striber, for så kunne man ikke se reklamerne

Som det fremgår af billedet, er FC Horsens' klubhus præget af både lys og skygge. (Foto: Troels Kayser Nielsen)

på trøjerne (!). Til gengæld stod man uden formand, næstformand, kasserer og kampfordeler, da de var gået i skuffelse over, at medlemmerne på den første generalforsamling ikke umiddelbart ville godkende samarbejdet.

I stedet trådte nu ivrige pengefolk til i form af Erik Staun, Grauenkjær og Mogens Hansen, som blev de stærke mænd i den nye klubs første bestyrelse. De havde tætte forbindelser til dele af Horsens' erhvervsliv, og i løbet af kort tid kunne FC Horsens gå til pressen med meddelelsen om en »millionaftale«. Klubbens nye manager, bygherre Poul Johansen, kunne sammen med Erik Staun fortælle, at man havde indgået en aftale med otte firmaer rundt om i byen om en mio. kr. til klubbens ungdomsafdeling, hvortil ville komme ca. 200.000 kr. til seniorafdelingen. Målet var, at man ville være selvforsynende med seniorspillere, dvs. at man ikke skulle ud på markedet og »købe« spillere, men selv producere dem. Den gamle kvartersklub var nu definitivt en saga blot. I november 1987 spillede Dagnæs Idrætsforening sin sidste kamp, da klubbens miniput A-spillere vandt det jyske mesterskab inden for JBU på Randers Stadion. Denne artikels forfattere var begge med. Den ene som anfører på holdet; den anden som stolt fader.

Nu skulle der for alvor satses. Takket være byrådsmedlem Hans Jakob Larsens arbejde i kulturudvalget havde kommunen købt et stort areal på Bankagervej, da også Horsens Kommune kunne se, at området i Dagnæs ikke kunne udvides, så at det kunne dække den nye storklubs behov. I et brev til kulturudvalget den 23.11. 1988 luftede FC Horsens' formand Erik Staun

tanken om også at bygge et nyt klubhus på 1.100 m² - med cafeteria, otte omklædningsrum, otte kollegieværelser (for talenterpillere), inspektørbolig og aktivitetstetrum - på dette areal.

Kommunen stillede sig velvilligt til sagen og støttede med et rente- og afdragsfrit lån på 2 mio. kr. Dette er én vigtig side af klublivet i 1980'erne og 1990'erne: at det offentlige støttede klubben i stor stil. I dette tilfælde stillede man dog også krav om detaljerede lejekontrakter for de lejemaal, som FC Horsens Fodbold og FC Horsens Ungdomsklub havde indgået med FC Horsens Fond, der formelt var ejer af klubhuset, da klubhuset stod færdigt i 1990. Disse indviklede økonomiske transaktioner er en anden side af klublivets virkelighed i disse år.

Til disse to generelle træk knytter sig i FC Horsens' tilfælde også en noget broget økonomisk politik, som Horsens Folkeblad har undersøgt. Kort tid efter bevillingen af et lån til 2 mio. kr. bad klubben kommunen om et forskud på ½ mio. kr. i lokaletilskud, men nægtede i øvrigt at indsende detaljerede regnskabsmæssige oversigter over klubbens samlede økonomi, da man ikke mente, det angik kommunen. I september 1991 blev det kommunen for meget, og den indledte en kulegravning af FC Horsens' økonomi. Her viste det sig, at de 350.000 kr. fra salget af B1940s klubhus i Vestergade var blevet brugt til fondskapital, at der var blevet udbetalt 225.000 kr. til »fodboldvenner« for udført arbejde, og at der i alle andre tilfælde end ved tømrer- og snedkerentreprisen var blevet indhentet flere tilbud. Ved denne entreprise fik man kun ét tilbud; det var fra klubbens manager, bygherre Poul Johansen. Han fik

også overdraget arbejde fra andre af entrepriserne og leverede arbejde på klubhuset for i alt 2,3 mio. kr. Der tegner sig her et billede af et foreningsliv, som lå milevidt fra den gamle lokale idealisme, som prægede Tyrsted Boldklub, hvor man i 1944, inden man gik i gang med at øve dilettant, spurgte klubbens gymnaster, om de hellere ville have folkedans. Den slags pæne hensyn var der ikke plads til længere. Foreningslivet var her blevet til stenhård business, hvor det udelukkende drejede sig om »cool cash« og egennyttighed. Det er den tredje side af klublivet i disse år.

Men de hårdt pumpede bukser kunne ikke holde. Pengefikseringen var ikke ledsgaget af en tilsvarende kyndighed. Den 17.

1. 1992 blev FC Horsens' klubhus sat på tvangsauktion. Borte var allerede klubhusbestyreren og klubbens regnskabsfører. De otte kollegieværelser, som skulle have været lejet ud til fodboldtalenter, kom til at stå tomme - og cafeteriaet blev i dagtimerne indrettet som dagsinstitution for kvarterets børn. Således kom klubhuset alligevel de lokale beboere til gode - også selv om det på ingen måde var hensigten, da man gik i gang med de store planer.

Sportsligt videreførte man imidlertid elitedyrkelsen ved, at FC Horsens og byens anden store idrætsforening HfS gik sammen i et samarbejde, kaldet AC Horsens. Her spillede de bedste spillere fra de to klubber på både senior-, ynglinge-, junior- og drengeplan. Modstanderne var

FC Horsens' klubhus i den sydlige del af Horsens, bygget 1989-90. (Foto: Troels Kayser Nielsen).

storklubber som Brøndby, OB, 1913 i Odense etc. Til gengæld nedlagde man damefodboldafdelingen, da der var »for meget vrøvl« med den. Men hvad angår medlemstilgang, kunne klubben ikke længere udvise den samme vækst, hverken relativt eller absolut, som i de gode tider i 1960'erne og 1970'erne. Dels satsede man énsidigt på eliten, dels ser både børn, unge og voksne anvendelse af fritiden anderledes ud i dag.

Den 9.12. 1996 meddelte bestyrelsen for FC Horsens, at den på generalforsamlingen i marts 1997 vil indstille, at man træder ud af AC Horsens ved udgangen af 1997¹⁶. Tilbage står en forening i dyb krise med sig selv - mest rig på dyrekøbte erfaringer. Klubbens bedste seniorhold er rykket ned to år i træk, og af den engang så dynamiske ungdomsafdeling er der kun smuler tilbage. De ansvarlige ledere af den har ikke haft samme kapacitet som i 1970'erne og 1980'erne, hverken socialt eller idrætsligt. Drømmen om et divisionshold blev til en simpel fiasko, sportsligt, økonomisk og socialt.

Imidlertid er FC Horsens' skæbne ikke enestående. Den knytter sig til et typisk mønster for mange idrætsforeninger i disse år.

Foreningsliv og brud med lokalsamfund

Baggrunden for den økonomiske deroute og den vigende interesse for FC Horsens i lokalområdet ligger ikke kun hos klubben, og historien om FC Horsens handler ikke kun om de individuelle fejl, der er begået af naive og pengefikserede ledere. Den aftagende opbakning fra lokalsamfundets side skal også ses i lyset af den generelt

ændrede udnyttelse af fritiden, der har fundet sted, ikke mindst siden 1960'erne.

I 1919 vedtog Folketinget loven om 8 timers arbejde, 8 timers fritid og 8 timers hvile. Det var et kolossalt fremskridt for arbejderbefolkningen. Hertil kom fra 1938 ferieloven, som gav mulighed for yderligere fritidsbeskæftigelser. I dag er man nede på en arbejdsuge på ca. 37 timer og har ret til 5 ugers ferie. Det skulle tilsyneladende være til gavn for foreningslivet, og det er da også en kendsgerning, at antallet af aktive idrætsudøvere i både den uorganiserede idræt og den foreningsbårne idræt er steget gennem den seneste generation. Men det er også en kendsgerning, at der er sket en voldsommere stigning i den uorganiserede idræt end i den organiserede.¹⁷

Denne udvikling skyldes flere ting. For det første er man i kraft af den større bevægelighed (især takket være bilen) ikke længere så afhængig af det lokale udbud, men kan vælge og vrage mellem mange forskellige tilbud. Det er ikke længere nødvendigt hverken for børn, unge eller voksne at »nøjes« med, hvad der findes af fritidstilbud i lokalområdet.

For det andet oplever mange det som en spændetrøje at skulle indrette sig efter foreningernes faste tider. Foreningerne er nemlig af hensyn til bane- og halfordeling tvunget til at have faste tider til træning og kamp. I takt med at medlemstallet stiger, bliver der flere og flere om budet, og det bliver sværere og sværere at finde tidspunkter for idrætsudøvelsen, der passer direkte ind i familiens daglige livsmønster. Derfor vælger flere og flere en idrætsgren, hvor man i stedet for et fast tidspunkt kan vælge præcis, hvornår man

vil dyrke sin idræt. Man opfatter idrætten som et servicetilbud. Man taler her om et »klippekortsystem«, hvor man efter eget valg køber sig et bestemt tidspunkt at spille i, f.eks. i en tennisklub for motionister eller i en squashklub. Det bevirker, at man får en løsere tilknytning til den pågældende klub; der er ikke længere tale om en fast identifikation med en bestemt forening.¹⁸

For det tredje har man op igennem 1980'erne kunnet se en vis stigning i de individuelle idrætsgrene. Det skyldes nok det før omtalte ønske om »frihed« og valgmuligheder, men også den tendens til individualisering, der har præget 1980'erne. Her kommer foreninger, som har holdsport på programmet, let i klemme - og her har vi måske endnu en forklaring på, at FC Horsens ikke har kunnet samle folk i lokalområdet.

Klubbens manglende lokale tilknytning skyldes med andre ord ikke kun dens egne

fejltagelser i form af en ensidig satsning på præstation og elite - den er led i et generelt mønster, der gør det vanskeligere for en forening at overleve i dag, hvis den tænker alt for snævert. Folk stiller nemlig mange og meget forskellige krav til udnyttelsen af deres fritid. Først og fremmest skal den give fornemmelse af frihed og valgmulighed. Derfor ser det ud, som om klubberne bliver nødt til at blive mere fleksible, hvis de vil overleve på længere sigt, og hvis de vil fungere som et sted at hente identitet i dagligdagen, sådan som man tidligere gjorde. Det, de tilbyder i dag, er tilsyneladende ikke nok. Der er behov for nytænkning, hvis foreningerne skal leve op til det formål om demokrati og medbestemmelse, som de engang havde.

På den måde er foreningslivet i den sydlige del af Horsens et eksempel på et generelt udviklingsmønster for foreningslivet.

Noter:

1. Bertil Wahlqvist: *Vikingarnas lekar. Vikingen som idrottare*. Stockholm 1993 (1978).
2. Niels Kayser Nielsen: *Krop og oplysning. Om kropskultur i Danmark 1780-1900*. Odense 1993, s. 37 ff.
3. Niels Kayser Nielsen: *Mellem filantropi og militær. Kropskultur og idrætspædagogik i Danmark ca. 1780-1820*, in: Fund og forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger bd. 35 (1996), s. 113 ff.
4. Verner Bruhn: *Plint og talerstol. Træk af gymnastik- og ungdomsforeningernes historie i Ribe Amt*. RAGU 1979
5. K. M. Kristjansen: *Vejle Amts Skytteforening 1863-1893*. Vejle 1894, s. 39 ff.
6. Samme, s. 65 f.
7. *Vejle Amts Skytteforening 1868-1918*. Kolding 1918, s. 52.
8. Albert Rasmussen m.fl. (red.): *Sporten i Horsens 1882-1990*. Horsens 1990, s. 8 ff.

9. Niels Kayser Nielsen: *Jyske boldklubber på landet omkring 1900 - tre jyske kerneområder*, in: *Tidsskrift for Idræt 1996*, nr. 1, s. 23 ff.
10. Tyrsted Boldklubs forhandlingsprotokol 1940-1952. Horsens Byarkiv nr. 1982/172.
11. Boller Boldklubs forhandlingsprotokol. Horsens Byarkiv 1982/171.
12. Sammesteds.
13. Interview med Torben Bagger 1.2. 1996.
14. Samme.
15. Horsens Folkeblad 9.9. 1986.
16. Samme 9.12. 1996.
17. Jørn Hansen: *Et samfund i opbrud og forandring*, in: Else Trangbæk, Jørn Hansen og Niels Kayser Nielsen (red.): *Dansk idrætsliv, bd. 2 1940-1996: Velfærd og fritid*. København 1995, s. 110.
18. Niels Kayser Nielsen: *Klubliv i hverdag og fest - i kommerialiseringens tegn*, in: Samme, s. 176 ff.

Et maleri af Ristrup 1773

Af Poul Verner Christiansen

Bogen om Ristrup, som Østjysk Hjemstavnsforening udsendte i efteråret 1995, gav mange reaktioner fra mennesker, for hvem denne herregård ved Sabro er en del af deres slægts eller af deres personlige historie. Således også fra medlemmer af slægten Rosenørn-Lehn. Da Henrik Rosenørn-Lehn, som bor i Skotland, så bogen, kom han i tanker om, at han havde et gammelt maleri af Ristrup hængende.

Vi, der havde arbejdet med bogen, troede, at Richardts billede fra omkring 1860, som pryder bogens omslag, var den eneste kunstneriske fremstilling af herregården.

Så det var med spænding, vi modtog en fotografisk gengivelse af billedet i naturlig størrelse fra Skotland.

Billedet måler 25,5 x 15,5 cm (er altså mindre end et A4 ark), og det er ifølge ejerens oplysninger et såkaldt gouachemaleri (eller dækfarvemaleri). I nederste højre hjørne står der: »PW.1773.Juli«.

Det nytter ikke at slå op i en kunsthistorie for at finde opklaringen på initialerne »PW«, det var ikke en professionel maler, men tydeligvis en amatør med en betydelig teknisk kunnen.

At han var amatør, er faktisk snarere en fordel for os. Han er en maler, som er ude på at få billedet til at ligne det, han ser, og vi er interesserede i at se, hvordan der fak-

tisk så ud på og omkring Ristrup i 1773.

Mistanken faldt snart på Peder Wormskiold, som spiller en vigtig rolle i Ristrups historie. Han var i 1773 kun 23 år gammel, juridisk kandidat og bosat i København, hvor han var ansat som sekretær i centraladministrationen. Ristrups daværende ejer, Morten de Teilman, var hans onkel, og han boede som enkemand på herregården sammen med sin 17-årige datter. Da Peder Wormskiold malede Ristrup, kunne han ikke ane, at han 8 år senere ville ægte denne datter, Margrethe Mette, og derved gifte sig til Ristrup. Han fik dog aldrig fast bopæl på herregården, han fortsatte sin karriere som ministerial embedsmand og kom senere bl.a. til at spille en væsentlig rolle i Danmarkshistorien som medlem af den store landbokommission.

Men lad os nu se på det billede, Peder Wormskiold har malet.

Herregården Ristrup er dekorativt placeret, med en staffage af pyntede træer omkring. I hvert fald de 3 personer i forgrunden er i stiveste puds, en kvinde i midten, på hver side af hende en mand med markant sort hat, alle tre opstillet i positur, tilsyneladende beundrende de smukt pløjede, velfriserede marker (den tids højryggede agre!). De tre personer i

forgrunden hører åbenbart til herskabet, mens det er vanskeligere at se, om de fem personer, der befinder sig på den anden vej, er herskab eller tjenestefolk.

Dette sceneri i forgrunden, med herregården og pyntede mennesker, er indrammet af særligt pyntede træer.

Bag dem ser vi et fjernere landskab, som er trukket skarpt op mod den lyse himmel, et påfaldende nøgent, bakket landskab med en halv snes bebyggelser, af hvilke i hvert fald halvdelen er kirketårne.

Peder Wormskiold er kommet til at male et landskabsbillede, og det på et tidspunkt, hvor det danske landskabsmaleri slet ikke var opfundet. Vi er da også meget langt fra stemningerne i Skovgaard og Lundbyes billeder af det danske landskab trekvart århundrede senere.

Peder Wormskiold maler naturligvis i den stil, han har lært, og det var rokoko. Personernes holdning og påklædning samt de nysseligt pyntede træer minder om denne elegante salonstil, som beherskede hele Europas malerkunst på den tid.

En dejlig situation

Peder Wormskiold lagde vægt på topografisk korrekthed. Vi får Ristrup at se i den skikkelse, den fik af Tøger Reenberg i foråret og sommeren 1706.

Fra 1786 har vi den ældste bevarede taksation af bygningerne med henblik på brandforsikring, og her opremses alle gårdens bygninger med deres længde og bredde i alen samt deres beliggenhed i forhold til hinanden. Denne taksation blev jo foretaget kun 13 år efter billedets tilblivelse, og der er en fin overensstemmelse (se brandtaksationen i bogen side 231).

Det er tydeligt, at Peder Wormskiold

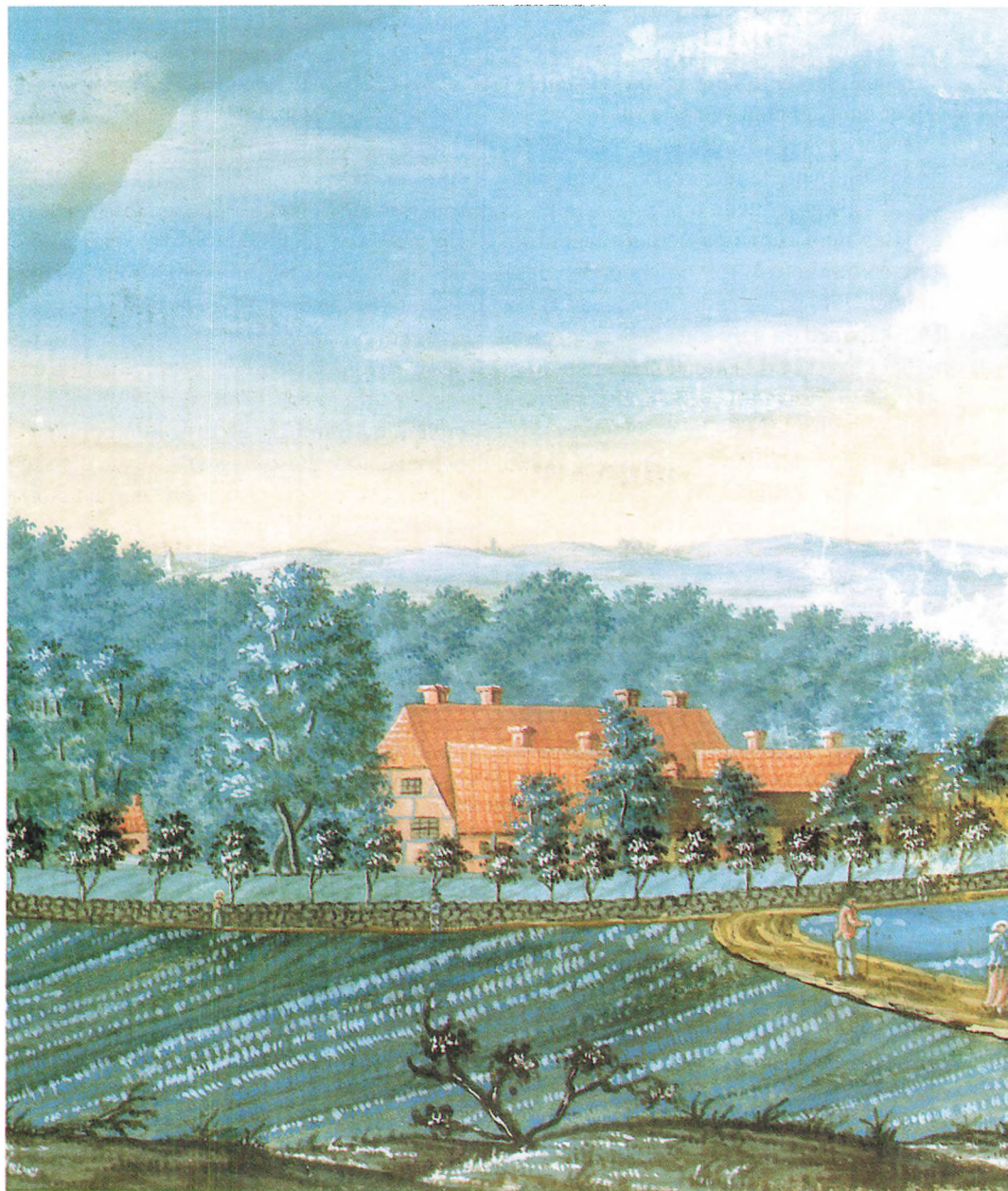
har fremhævet hovedbygningen med dens bindingsværk og røde sten og tegl, mens udhusene, stald, fæhus, fåresti, mejeri, vognhus og lade blot er markeret som mørke skygger mellem træerne. Til venstre for hovedbygningen stikker et lille rødt hus med en skorsten frem af træerne. Det må være det køllehus (hvor man tørrede malt til ølbrygningen), som ifølge brandtaksationen 1786 lå nord for gården.

Der var andre, der havde blik for stedets herlighedsværdier i samtiden. Kun fem år tidligere, i 1768, var i København udkommet bind IV af Erik Pontoppidans berømte topografiske værk »Den danske Atlas«, som også side 221 har en kort beskrivelse af Ristrup:

»Ristrup, i Sabroe Sogn Sabroeherred, har en smuk Bygning af Bindingsværk, en skøn Have, en dejlig Situation, og Prospect af Eng, Bek, og en Skov, kaldet Riis-Skov, som gaer rundt om Haven«.

»En smuk Bygning af Bindingsværk«, det har Peder Wormskiold fået godt frem. Men den smukke have i fransk stil får han ikke med, for den ligger på den modsatte side af hovedbygningen, nord for. Og den omtalte udsigt til eng, bæk og skoven, der går rundt om haven - det er udsigten fra haven, som vi heller ikke får at se.

En dejlig Situation - står der hos Pontoppidan, det vil vel i nutidens sprogb brug sige herregårdens *beliggenhed*, dens placering i landskabet. Det er også det, maleren har øje for, billedet demonstrerer jo netop Ristrups dejlige beliggenhed i landskabet. Det er herregården ved skoven, han viser os, og det er herregården med den lave profil. Og således får han også gengivet det indtryk, man har den dag i dag, når man kommer fra Sabro, og det

*Peder Wormskiolds gouache-maleri af Ristrup fra juli 1773. Som baggrund er profilen af det gamle Vester Lisbjerg hede. Som topografisk dokument er det særdeles interessant.
Original tilhører Henrik Rosenørn-Lehn, Jedburgh, Skotland.*

net med, idet han har vist særlig omhu for kirketårnene. Som kunstværk er maleriet næppe betydningsfuldt, men som

gør man netop ad vejen i billedets forgrund: så dukker Ristrup op foran én, fordi den er placeret lavt, på det terræn, der skrånede ned mod åen (eller bækken, som Pontoppidan kalder den). Det understreges yderligere af billedets baggrund, som viser silhouetten af det gamle Vester Lisbjerg herred.

Men Grundfør kirke er da uden tårn

Umiddelbart bliver man fanget af billedets baggrund, det mærkeligt nøgne bakkelandskab, ligesom et urlandskab, med et forklarelsens skær, som fremhæver kirketårnene.

Den lokalkendte er ikke i tvivl om, at malerens position er den højtbeliggende mark nogle hundrede meter sydvest for Ristrups hovedbygning, og at han ser landskabet i en bue fra Folby i nordvest over imod Lisbjerg i øst. Der er bare det ved det, at man ikke kan se nogen kirketårne fra det sted - ikke i dag, i hvert fald.

Spørgsmålet er, om maleren kunne se tårnene? Har han måske placeret dem ud fra sin viden om, i hvilken retning der lå kirker i herredet? Er de taget med som prydenstande? Eller hører det for den fromme Peder Wormskiold med til Ristrups »dejlige situation«, at den ligger ligesom indrammet af en række af gudshuse?

Det følgende er et forsøg på at svare på disse spørgsmål.

Peder Wormskiold var som menneske og embedsmand en realistisk og praktisk mand, med blik for helheden og omhu med detaljen. Og from var han, som allerede nævnt.

Det er påfaldende, at maleren på den ene side er så fantastisk omhyggelig med detaljerne, men på den anden side viser

ting, som man har meget svært ved at tro, at han kan have set fra det sted.

Ganske vist må man gøre sig klart, at for et par hundrede år siden var de danske skove, og de danske træer i det hele taget, ikke, hvad de havde været, og heller ikke, hvad de er i dag.

»Fra slutningen af 1600-tallet var skovarealet faldet fra 20% til 3% af landets areal«, skriver Vivian Etting i en artikel om »Landskabsbilleder« (1995, se henvisninger). De 3% skovareal var netop, hvad der var tilbage omkring år 1800. I dag udgør skoven ca. 12% af landets samlede areal. Disse tal gør det klart, at der virkelig, hvad trævækst angår, så anderledes ud i Danmark for 200 år siden, end der gør i dag. Men mon virkelig landskabet var så bart i Vester Lisbjerg herred, som det fremtræder på Peder Wormskiolds billede?

Hertil kommer udviklingen i bebyggelsen. I 1773 var udflytningen fra landsbyerne slet ikke begyndt. På billedet ligger der huse omkring kirkerne, og ellers kun nogle få landsbyagtige bebyggelser. Det stemmer godt nok overens med, hvad vi ellers ved om forholdene dengang.

Jeg blev nysgerrig efter at se det samme landskab fra Sabro kirkes tårn, for herfra kan man netop se malerens udsnit, blot fra en højere position. Jeg kunne hen over selv de højeste træer se mange bygninger, men ingen, som med rimelig sandsynlighed kunne identificeres som Folby eller Lisbjerg kirker. Men i dag er kirker jo heller ikke de største bygningsværker i det danske landskab.

Konklusionen er, at vi næppe i dag kan forestille os, hvordan udsigten var fra et givet sted i Danmark, f.eks. fra Ristrups mark, i 1773.

Helt udelukkes kan det vel ikke, at Peder Wormskiold i 1773 kunne hente Vester Lisbjergs herreds kirker ind ved hjælp af en kikkert.

Hvordan det nu end forholder sig, kan vi ikke komme uden om, at der faktisk lå kirketårne i de retninger, som fremgår af billedet, inden for en radius af nogle få kilometer.

Lad os tage et kort fra samtiden, faktisk det første nøjagtige kort, vi har over området, nemlig Videnskaberens Selskabs kort fra 1790, og lad os pejle ud fra malerens position i de retninger, hvor han har placeret kirker.

Mod nordvest støder man på Folby kirke. Det må være det tårn, vi på billedet ser længst til venstre over skoven. Kirken »ligger på et højdedrag, der falder mod syd og øst ned mod Norring Møllebæk, hvorfra kirken syner frit og smukt i landskabet«, således er dens beliggenhed beskrevet i værket om Danmarks Kirker. I samme værk får vi den vigtige oplysning, at Folby kirkes nuværende tårn er udformet af arkitekt Christen Kiilsgaard i 1864, og at det foregående, blytækte spir var to tredjedel så højt som det nuværende. Så hvem ved?

Lader man blikket følge synsranden mod højre (mod øst), ser man et fjernere tårn. Det kan være Haldum kirke, som ligger i den retning. Mens afstanden til Folby i luftlinie er ca. 3,5 km, er den til Haldum ca. 7,5 km. Haldum kirke er ifølge Danmarks Kirker herredets største romanske anlæg, en frådstenskirke, med senmiddelalderligt tårn i vest. Tårnet er på billedet ikke malet hvidt som de andre!

Lidt til højre for billedets midte er placeret to tårne. Det nærmeste må være Søf-

ten kirke, hvor også glamhullet er kommet med. Søften kirke er den nærmeste i luftlinie, 2,8 km.

Længere væk, oven over Søften kirke, ligger en kirke, som må være Grundførs. Dette vil undre enhver, der kender egnen i dag, for Grundfør kirke er uden tårn. Men sådan har det ikke altid været. Fra netop det år, 1773, hvor Peder Wormskiolds malede sit billede, har vi en beretning (kirkesyn) fra Grundfør kirke om, at »tårnet med spiret« blev sat i god og sirlig stand. Hvornår dette tårn blev nedrevet, ved man ikke, og i »Danmarks kirker« fastslås det, at »det kan ikke afgøres, hvor højt tårnbyggeriet kom til vejs«. Det kan vi vel heller ikke afgøre efter billedet, men det er tydeligt, at det har været et anseligt tårn, således som Peder Wormskiold har gengivet det. Umiddelbart ligner det snarest et fyrtårn.

Længst ude til højre står højt og tydeligt på en bakke et kirketårn, som må være Lisbjergs. Afstanden fra Ristrup er 7,2 km. Her får man virkelig respekt for Peder Wormskiolds omhu med detaljen: han har på billedet antydnet, at spiret er ligesom tvedelt, hvilket stemmer fuldkommen overens med oplysningen i »Danmarks Kirker« om, at Lisbjerg kirke indtil en ombygning i 1885 havde mansardspir, »måske udført 1725, da tårnets overdel var under reparation« (Danmarks Kirker, 16,3, side 1389). Ud fra billedet kan vi i hvert fald sige, at det var udført før 1773.

Lisbjerg kirke havde i øvrigt en særlig status, idet den tilhørte Ristrups ejer.

Vi har altså 5 tårne med på billedet, som med stor sandsynlighed kan identificeres som Folby, Haldum, Søften, Grundfør og Lisbjerg kirker.

Peder Wormskiold i moden alder, som godsejer og embedsmand, med kors og bånd. Som 23-årig nybagt juridisk kandidat var han i sommeren 1773 på ferie hos sin onkel på Ristrup og malede ved den lejlighed det billede af herregården, som gengives og omtales på disse sider.

Olieportræt på Lunderup. Foto: Steen Ivan Hansen

Der er desuden 3 bygninger uden tårne. Et stykke til højre for det, vi ovenfor identificerede som Haldum kirke, ligger der således et bygningskompleks, tilsyneladende i en gruppe træer. Retningen er Hår eller Sandby. Kan det mon være en stor gård, som dengang var særligt fremtrædende i landskabet?

Længere mod højre, imellem Søften og Lisbjerg kirker, ligger først et bygningskompleks, dernæst længere tilbage en enkelt bygning, i begge tilfælde er der træer rundt omkring.

Efter retning og afstand fra Ristrup at dømmе kunne den nærmeste være Ølsted kirke og den noget fjernere Trige kirke.

Ølsted kirke havde indtil 1894 et lille styltetårn. Faktisk er der midt på den største af de to bygninger en opstalt, som er for stor til at være en skorsten, og som måske kan være det, man mener med et styltetårn. Men den formodning, der ligeledes er fremsat i »Danmarks Kirker« om, at »inden 1774« var murene skåret ned og skibets tag forlænget ud over underdelen, svarer ikke til billedet. Men det kan jo være, at denne ændring først blev foretaget efter juli 1773!

At den fjernere og tilsyneladende mere beskedne bygning så skulle være Trige kirke, kræver i hvert fald en forklaring, for i dag har denne kirke et tårn. Men det er fra 1876. I 1773 var der intet tårn, men der havde været ét engang, for en gammel beretning siger, at »1624 faldt Trige kirketårn ned«.

Når man måler afstandene i luftlinje, bliver resultatet, at Søften kirke ligger nærmest Ristrup (2,7 km). Folby ligger knap en kilometer længere væk (3,5). Dette svarer meget godt til billedets proportioner. Dernæst følger Haldum og Grundfør kirker. Her giver billedet umiddelbart indtryk af, at Grundfør er nærmere. Det er også tilfældet, når man måler afstanden i luftlinie. Til Haldum er afstanden 7,4 km, og til Grundfør er den 6,3.

Trige kirke er 7 km fra Ristrup. Ølsted kirke godt og vel 5,5 km væk, og den synes på billedet da også at være nærmere.

Lisbjerg kirke er knap en mils vej væk (7,2 km), og proportionerne er for så vidt i god overensstemmelse med de øvrige.

Slægthistoriske forhold

Billedet har også et familiemæssigt perspektiv, som er væsentlig for at forstå det.

Som det er skildret i bogen om Ristrup, var der nære familiemæssige bånd mellem især Teilman-efterkommerne, som sad på hovedgårdene Bramminge, Nørholm, Lunderup og Ristrup, og af de bevarede breve og dagbøger kan man se, at slægtens medlemmer jævnligt besøgte hinanden. Peder Wormskiold havde igennem sin barndom og ungdom besøgt Ristrup mange gange, ligesom han havde besøgt andre af slægtens herregårde, bl.a. Lunderup og Nørholm, som han ifølge oplysninger fra C.Rosenørn-Lehn, Rössjöholm og Lunderup, også har malet.

I sine lommebøger førte Peder Wormskiold altid nøje regnskab med indtægter og udgifter, bl.a. også udgifter til drikkepenge under sine besøg, f.eks.på Ristrup i

1772 1 daler, 3 mark og 8 skilling. (Lommebogen for 1773 er ikke bevaret).

Som sagt, Peder Wormskiold var som maler amatør. Men han var en ganske dygtig amatør. Det er tydeligt, at han havde fået en grundig uddannelse i malerkunsten.

Han var blevet undervist i hjemmet på Bramminge af privat ansatte lærere. Blandt disse lærere var der i hvert fald én, som var en dygtig maler. Det var Troels Pedersen (1742-1816), som senere netop på anbefaling af familien Wormskiold blev ansat som »ridsemester« (lærer i tegning og malerkunst) på Sorø Akademi.

Efter at han havde fået privatundervisning derhjemme, blev Peder Wormskiold som 17-årig sendt til det adelige akademi

Sådan ser det ud i dag, når man fra Sabro kirkes tårn vender blikket i de samme retninger, som Peder Wormskiolds maleri viser. På dette foto er retningen øst-nordøst. I midten af billedet rager den høje skorsten på forbrændingsanlægget ved Lisbjerg op, men Lisbjerg kirke er det umuligt at øjne.

for unge mennesker, som skulle uddannes med henblik på at overtage ledende poster i forvaltningen af enevældens Danmark, Sorø Akademi. Af hans dagbøger, som er bevaret, fremgår, at han opholdt sig på Sorø Akademi fra 1767-70.

Den 2. september 1767 skrev han en liste over det, han tog med til Sorø. I »den lille kuffert« havde han mest bøger, bl.a. Pontoppidans Danske Atlas, 1.del, som jo lige var udkommet (han skulle jo også sætte sig ind forholdene på Sjælland), men også 3 »Ridsebøger«, dvs. tegne- eller skitsebøger, samt hele 3 »Ridse Casser« (dvs. kasser med tegne- og malerekvisitter), af hvilke den ene betegnedes som »stor«. Med andre ord: han var fra den første dag på Sorø udrustet til at deltage aktivt i undervisningen i tegne- og malerkunst.

På det tidspunkt, da Peder Wormskiold kom på Sorø Akademi i 1767, var Johan Georg Hertzog (1710-1770) ansat som ridsemester. Man kender et par portrætter og en albertavle i Gerlev (Sorø amt) fra hans hånd, i øvrigt synes han at have brugt al sin energi på at undervise. Han døde samme år, som Peder Wormskiold forlod akademiet, og denne benyttede da, som nævnt, lejligheden til at lægge et godt ord ind for sin gamle huslærer, Troels Pedersen.

Foruden enkelte portrætter er der fra Troels Pedersens hånd bevaret et maleri, »Landskab med Damsholte Kirke på Møen«, på Vestsjællands Kunstmuseum, olie på lærred 49,2 X 73 cm.

Det er malet i tidens rokokostil, og man har ikke svært ved at forstå, at den, der har malet det, var Peder Wormskiolds lærer.

Men hvordan var Peder Wormskiolds

billede af Ristrup kommet til Skotland? Som nævnt blev han jo selv ejer af Ristrup, nemlig da han i 1781 giftede sig med sin kusine og eneste arving til herregården, Margrethe Mette de Teilman. Men selv om han blev ejer, blev han ikke fast beboer. Hans hovedbeskæftigelse var og blev embedet i Rentekammeret, hvor han avancerede til at være den faktiske leder af dette vigtige ministerium. Men hver sommer rejste han og hans kone og børn over og besøgte »det kjære gamle Ristrup«, som de kalder stedet i deres breve, og så blev de boende der i flere uger. Deres faste bolig var Alleenlyst på Frederiksberg, og her døde Peder Wormskiold i 1824.

På det tidspunkt boede datteren Christiane med familie på Ristrup, idet hendes mand, Peder Otto Rosenørn, i 1820 var blevet udnævnt til stiftamtmand i Århus. Og nu flyttede enken Margrethe Mette hjem til sit fødested Ristrup. Der var lagt op til, at således skulle familien nu blive boende på Ristrup i en årrække, og efter al beregning ville Christiane og hendes mand, stiftamtmanden, med tiden kunne overtage Ristrup som arv. Men således gik det ikke. Allerede i 1828 døde Peder Otto Rosenørn, kun 50 år gammel, hans enke Christiane flyttede med sin søn til Sorø, hvor han skulle gå i skole, og tilbage på Ristrup sad Margrethe Mette de Teilman, et par og halvfjerds år gammel. Hun måtte med blødende hjerte sælge Ristrup ud af slægten, til en velhavende Århus-købmand. Det skete i 1830. Hermed ophørte altså den slægtsfølge på Ristrup, som faktisk var begyndt 168 år tidligere med, at matadoren Jacob Nielsen fra Randers i 1662 havde overtaget herregården.

Igennem så mange år må der have sam-

let sig mange »minder om fædrenes færd-en« på den gamle herregård, ikke mindst fra Tøger Reenbergs tid: møbler, glas, porcelæn, sølvtøj, bøger, breve, dokumenter - og altså også billeder. Også Peder Wormskiolds små gouacher af slægtens herregårde, herunder Ristrup, må være kommet til Ristrup, senest efter hans død 1824, da hans enke flyttede fra den store ejendom Alleenlyst på Frederiksberg tilbage til Ristrup. Det kunne formentlig ikke altsammen følge med Margrethe Mette de Teilman ind i den lejlighed, hun i 1830 flyttede ind i på Store Torv i Århus, og da hun døde i 1836, blev det yderligere spredt. Men en stor del samledes igen, på en anden af slægtens herregårde. Det kom nemlig til at gå således, at Christianes og Peder Otto Rosenørns søn, Theodor, arvede stamhuset Nørholm (ved Varde) i henhold til de arvebestemmelser, som hans oldefaders bror, Andreas Charles de Teilman, havde fastsat. Ifølge de samme bestemmelser skulle han bære navnet Teilmann, og dette krav blev opfyldt ved en tilføjelse til hans døbenavn, således at han kom til at hedde Theodor Rosenørn-Teilmann (under hvilket navn han i øvrigt blev en kendt minister).

Her, på Nørholm, samledes nu en stor del af slægtens arvegods, sandsynligvis også det billede af Ristrup, som Theodors bestefader, Peder Wormskiold, havde malet i sommeren 1773.

Ved den fortsatte arvegang i slægten er f.eks.mange breve og dagbøger med tilknytning til Ristrup kommet med slægtsgrenen Rosenørn-Lehn ind i Oreby-Beritzgård godsarkiv, og herfra afleveret til Landsarkivet for Sjælland m.fl. På Lunderup ved Varde, som ejes af C.Rosenørn-Lehn, findes i dag mange portrætmalerier af fordums ejere af Ristrup, og det i det foregående omtalte maleri af Ristrup findes altså hos sidstnævntes søn, som bor i Skotland.

Litteraturhenvisninger:

- Poul Verner Christiansen m.fl.: Ristrup - en østjysk herregård. Østjysk Hjemstavnsforening, 1995.
- Vivian Etting (red.): På opdagelse i kulturlandskabet. Udg. i samarbejde med Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. Gyldendal 1995.
- Danmarks Kirker, 16,3 (Århus amt)
- Krei Horn: De Sorø Ridsementre. Brage Forlags-trykkeri 1984.
- Torben Glahn: Soraner-biografier 1747-1800. 1975.

Karl Gustav-krigenes følger for befolkningen i Århus stift

Af Jan Vindberg-Larsen

Karl Gustav-krigene 1657-1660 svækkede det danske samfund i en grad, som man ikke tidligere havde set magen til. Ganske vist var det ikke lykkedes for den svenske konge at udslette den danske stat, men efter krigene var den lemlæstet: alle områder øst for Øresund, undtagen Bornholm, var gået tabt, økonomien var til rotterne og befolkningen var reduceret. Specielt civilbefolkningen i de nuværende danske områder, der fungerede som krigsskueplads i tre lange år, gennemgik svære lidelser. Her blev plyndringer, brandskattning, indkvarteringer af soldater, overfald, hungersnød og epidemiske sygdomme en del af hverdagen for mange mennesker i krigsårene. Meget er skrevet om civilbefolkningens vanskelige forhold i denne ulykkelige tid både på lokalt, regionalt og landsdækkende plan. Forsøg på mere direkte at sætte tal på Karl Gustav-krigenes ødelæggelser er imidlertid sjældne.

Få fremstillinger har øst af de statistiske oplysninger om krigens følger for befolkningen, som ligger i kirkebøgerne. Der eksisterer kun et par direkte undersøgelser af Karl Gustav-krigenes befolkningsmæssige konsekvenser i Danmark, og disse begrænser sig geografisk til Syd- og Sønderjylland samt Fyn og Sjælland (se litteraturhenvísninger). En af de hvide pletter i

forskningen er Århus stift, der stort set dækker hele det østjyske område fra Mariager fjord i nord til Vejle fjord i syd. Denne artikel vil søge at klarlægge Karl Gustav-krigenes indvirkning på befolkningsforholdene her, ud fra de mest fuldstændigt bevarede kirkebøger fra perioden 1654-63 - dvs. de fire jyske krigsåre og tre år på begge sider. Det udledte talmateriale vil herefter blive vurderet samtidig med, at årsager til eventuelle udsving søges forklaret. Afslutningsvis er det hensigten at sammenligne resultaterne med den viden, der ellers foreligger om forholdene i andre landsdele.

Som baggrund for den primære undersøgelse vil jeg først skitsere Karl Gustav-krigenes forløb og diskutere kildematerialets omfang og værdi.

Karl Gustav-krigenes forløb

Allerede to gange i første halvdel af det 17. århundrede havde spændinger mellem Nordens to rivaliserende magter, Danmark og Sverige, ført til direkte væbnet konflikt - Kalmarkrigen 1611-13 og Torstenssonkrigen 1643-45 - uden at det var resulteret i nogen klar afgørelse. Set med Frederik d. 3's øjne opstod der imidlertid muligheder for endnu en styrkeprøve i 1656, hvor den svenske konges ekspansionskrig i landene

- Undersøgelsens sogne.
- Sogne med bevarede kirkebøger der kun dækker nogle af årene 1654-63 + ufuldstændige.

syd for Østersøen var kørt fast, og store svenske styrker stod bundet i det fattige og sygdomsramte Polen. Officielt faldt den danske krigserklæring den 1. juni 1657 efter flere måneders krigsforberedelser og oprustning.

Den danske aggression blev imidlertid en kærkommen lejlighed for Karl X Gustav til at trække store dele af den svenske hær ud af de hærgede polske områder, der ikke længere var i stand til at yde troppeperne det nødvendige underhold. Allerede

sidst i juli måned trængte fortropper af den kampvante og krigsprøvede svenske hær ind over grænsen til Holsten, og efter en hurtig svensk offensiv afsluttedes erobringen af Jylland den 24. oktober 1657 med et vellykket stormangreb på fæstningen Frederiksdode (Fredericia), hvor den danske hær havde forskanset sig.

Tiltagende enighed mellem Sveriges fjender på det europæiske kontinent - Polen, Østrig og Brandenburg - tvang imidlertid Karl X Gustav til at søge en

hurtig militær afgørelse på konflikten med Danmark. Dansk overgivelse var det imidlertid kun muligt at opnå, hvis det lykkedes at erobre landets øer, først og fremmest Sjælland, men pga. den danske overlegenhed til søs var det ikke så lige til at få en landgang etableret. Klimatologiske forhold kom dog svenskerne til undsætning, idet en usædvanlig hård vinter lagde bro over bælteerne og tillod størstedelen af den svenske hær fra den 30. januar til den 11. februar 1658 at tilbagelægge strækningen fra Jylland til Sjælland. Med en større svensk hær på vej mod København følte den danske regering sig nødsaget til at forsøge krigshandlingerne afbrudt ved forhandlingsbordet. Resultatet blev den dyrt købte Roskildefred, der blev underskrevet d. 26. februar 1658. Foruden dansk afståelse af Skåne, Halland, Blekinge og Bornholm samt Bohus og Trondhjems len i Norge, måtte Frederik d. 3 acceptere en række ugunstige politiske diktater. Mest belastende for den danske civilbefolkning var, at de svenske tropper ifølge fredsaftalen havde krav på vinterkvarter i Danmark, der således var dømt til at forsørge en større hær i nogle af årets vanskeligste måneder.

Freden blev imidlertid kortvarig. Med Roskildefreden havde den svenske krigsmaskine fået et beskæftigelsesproblem, og efter en række overvejelser i sommeren 1658 vendte Karl X Gustav på ny sine styrker mod Danmark. Formålet var at knække den sidste danske modstand ved en erobring af København. Det uvarslede overfald på Danmark udløste imidlertid sympati i Nederlandene og hos Sveriges øvrige fjender på det europæiske kontinent. I slutningen af oktober måned 1658

nåede hollandske forstærkninger og forsyninger således frem til den belejrede hovedstad, ligesom en 30.000 mand stor undsætningshær bestående af brandenburgske, polske og kejserlige soldater allerede en måned tidligere var nået frem til hertugdømmerne. Inden udgangen af 1658 var Jylland - bortset fra fæstningen Frederiksodde - befriet fra svenskernes åg af de allierede styrker, der dog herefter i en længere periode holdt sig passive. Situationen alvor lagde yderligere pres på den svenske konge, som ved et stormangreb på København natten mellem 10. og 11. februar 1659 forsøgte at afgøre krigen. Angrebet blev dog afværget.

På trods af modgangen afslog Karl X Gustav mæglingsforsøg fra England, Frankrig og Nederlandene, der af hensyn til den europæiske storpolitik ønskede fred i Norden. Først med Karl X Gustavs pludselige død 13. januar 1660 åbnedes mulighed for en længerevarende fred. Krigen blev dog først bragt til sin endelige afslutning med underskrivelsen af freden i København d. 26. maj 1660, der til stor skuffelse i Danmark egentlig kun blev en revideret udgave af Roskildefreden.

Undersøgelsens kildemateriale

Ved reskript af 17. maj 1646 blev det påbudt præsterne at føre en kirkebog, for såvidt arbejdet ikke allerede var påbegyndt. Vi ved ikke med sikkerhed, i hvor høj grad denne befaling blev efterkommet, men det må antages, at alle præster i den nærmeste tid efter udstedelsen af reskriptet anskaffede sig en kirkebog. Det forekommer således sandsynligt, at en kirkebog er blevet ført i stort set alle præstegårde inden for Århus stift i 1654. Mange er

imidlertid gået tabt. Fra de ca. 329 sogne, Århus stift bestod af i 1660'erne (jfr. »Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660«), eksisterer der idag således kun 22 bevarede kirkebøger fra perioden 1654-63, indeholdende oplysninger om 26 sogne. Af disse dækker kun 12 af embedsbøgerne med nogenlunde fuldstændige tilførsler hele undersøgelsesperioden 1654-63 i 16 sogne, nemlig følgende: Aalsø-Hoed, Auning, Elsted, Fausing, Fårup, Hedensted, Homå, Helgenæs, Ladding, Mårslet, Sabro, Skødstrup, Vejlbj og Årslev-Hørning.

Alene disse 12 kirkebøger er anvendelige i denne sammenhæng, idet inddragelse af ufuldstændige embedsbøger ville forvrænge undersøgelsens resultater kraftigt.

Det siger sig selv, at en demografisk undersøgelse funderet på et så spinkelt kildemateriale har sine begrænsninger og højst vil kunne afsløre tendenser i befolkningsudviklingen. Er tendenserne meget klare, vil det dog være muligt at sige noget overordnet om den større helhed. Der skal her knyttes en kort kommentar til de væsentligste indskrænkninger i undersøgelsens rækkevidde, som direkte udspringer fra kildematerialets omfang og karakter.

Rent geografisk dækker de anvendelige kirkebøger kun en ganske lille del af undersøgelsesområdet samlede areal. Dette opvejes i nogen grad af embedsbøgernes geografiske spredning - kun nord for Randers fjord og i stiftets vestligste egne er der større områder, som slet ikke er repræsenteret (fra småøerne Tunø, Endelave og Samsø foreligger der heller ikke kirkebogsmateriale). En geografisk sammenklumpning af kirkebøgerne ville naturligvis have indskrænket undersøgelses-

sens rækkevidde yderligere. Det bemærkes også, at kun to af kirkebøgerne stammer fra området syd for Århus. Denne noget skæve fordeling inden for stiftet vil naturligvis medføre, at undersøgelsens resultater vil give et noget skævt billede af befolkningsforholdene inden for Århus stift.

Hertil kommer, at de mest fuldstændige kirkebøger med nogen berettigelse kan antages at stamme fra sogne, hvor krigens rædsler og fremmedes soldaters ophold var mindre langvarige og trykkende end de steder, hvor man i krigsårene støder på afbrydelser i embedsbøgernes førelse. Der kan således argumenteres for, at denne undersøgelses resultater ligeledes i nogen grad vil undervurdere krigens faktiske konsekvenser for befolkningsforholdene.

Sidst men ikke mindst skal det fremhæves, at præsternes måde at føre kirkebøgerne på langt fra var standardiseret. Grundigheden - og dermed også informationsmængden - er derfor af meget svingende kvalitet fra embedsbog til embedsbog. Fælles for dem er imidlertid, at de hovedsageligt registrerer kirkelige handlinger. Kirkebøgerne indeholder derfor kun oplysninger om antallet af begravede og døbte - ikke om dødsfald eller fødte. Selv om informationerne ikke kan kontrolleres med sikkerhed, må man dog antage, at alle voksne, der døde, er blevet begravet - måske med undtagelse af druknede og andre »forsvundne« personer - og indtegnet i kirkebøgerne. Anderledes forholder det sig med dåbslisterne, hvor dødfødte, hjemmedøbte eller uægte børn, der døde inden de blev fremstillet i kirken, af forskellige årsager kan antages ikke at være blevet indført i præstens embedsbog.

Dette har selvfølgelig indflydelse på det statistiske billede, som fremkommer af kirkebøgernes oplysninger, både hvad angår døds- og fødselstallet, eftersom antallet af begravede og døbt i det følgende vil blive anvendt direkte som størrelser herfor.

Dødstallene

Betragter man optællingsresultaterne over begravede personer fra Århus stift i tabel 1, springer den stejle vækst i antallet af døde i krigsårene straks i øjnene. Specielt forekommer virkeligheden uhyggelig i krigsåret 1659, hvor ialt 274 personer blev kaldt hinsides, hvilket var mere end eller tæt på dobbelt så mange som undersøgelsens foregående år. Udregnes derimod et gennemsnit for dødstallet før, under og efter Karl Gustav-krigene, bliver stigningen i antallet af begravelse mindre voldsom, omend gennemsnitstallet for krigsårene stadig virker unormalt. I førkrigsårene døde i gennemsnit 116 personer om

året, mens tallene for selve krigs- og efterkrigsårene var henholdsvis 192 og 82. Gennemsnitstallet for krigsårene afspejler således en stigning i dødeligheden på 66% sammenholdt med de foregående fredsår, hvilket i sig selv vidner om en helt usædvanlig situation i denne periode.

Kirkebøgerne fra Århus stift giver os imidlertid ringe muligheder for at fastslå årsagerne på dødstallets stejle vækst, idet præsterne kun sjældent har anført de enkelte personers dødsårsag. I det følgende skal dog alligevel fremføres en længere række af ugunstige forhold, der meget tænkeligt har givet anledning til det usædvanlige dødstal i krigsårene.

Det demografiske billede i krigstiden var overordnet set meget ustabil sammenlignet med mindre urolige perioder. Indkvarteringer af store troppeenheder førte til en unormal tilvækst i befolkningen i mange sogne. Hertil kom flygtningestrømme igangsat af krigens udplyndringer, forfølgelser og almindelige øde-

Tabel 1: Dødstal

	1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660	1661	1662	1663	Sum
Årslev-Hørning	14	19	14	22	16	10	23	12	11	3	144
Fausing	11	5	22	11	10	11	23	9	2	5	109
Auning	5	8	8	8	4	4	14	1	13	4	69
Vejlby	0	6	3	6	7	5	10	7	4	7	55
Homå	1	3	5	5	5	4	5	3	1	5	37
Aalsø-Hoed	13	7	12	6	17	7	25	16	9	9	121
Skødstrup	15	5	15	22	13	12	17	6	6	9	120
Elsted	3	4	3	5	11	4	4	2	1	0	37
Ladding	6	7	5	15	13	21	21	4	7	9	108
Sabro	2	2	5	6	2	1	8	2	2	1	31
Fårup	5	5	5	0	4	7	10	5	5	2	48
Helgenæs	14	12	14	22	17	8	7	8	11	4	117
Mårslet	14	18	7	15	14	100	17	10	10	13	218
Hedensted	10	9	6	12	13	80	8	1	4	2	145
I alt	113	110	124	155	146	274	192	86	86	73	1359

læggelser, som må antages at have ført til en ekstraordinær afvandring og tilgang i de forskellige sogne afhængigt af levevilkårene her. Nogle sogne fik således en betydelig tilgang af personer udefra. Alene denne forøgelse af indbyggertallet i et givet sogn har sandsynligvis ført til en stigning i antallet af døde her, idet man må regne med, at sådanne tilflyttere ikke var mere overlevelsesdygtige end den oprindelige befolkning. Specielt flygtninge har uden families eller venners hjælp været tvungne til at leve et meget usselt og usikkert liv som betlere, totalt afhængige af andre menneskers barmhjertighed. Kirkebøgerne fra Århus stift vidner i stor udstrækning om fremmede og militærpersoner, der fandt deres grav inden for stiftets grænser, og dermed var medvirkende til stigningen i dødstallet her. Det er dog utænkeligt, at sådanne dødsfald alene forklarer stigningen i dødeligheden inden for undersøgelsesområdet, eftersom hovedparten af de begravede er præsternes egne sognebørn. Årsagen hertil må i større eller mindre omfang igen søges i de almindelige omvæltninger, som krigstilstanden forårsagede.

Datidens krigsvæsens funktionsdygtighed var - ligesom nutidens - betinget af rigelige forsyninger og leverancer til underholdning af soldater og materiel. Afstandene i 1600-tallet var p.g.a. den teknologiske udvikling meget lange, og ressourcerne til hærenes underhold måtte derfor i stor udstrækning fremskaffes i det område, hvor troppeenhederne var koncentreret. Hærgen, tilfældige plyndringer og overfald, indkvartering, brandskatning, tvungne kontributioner og lignende hørte til militærets foretrukne måder at frem-

skaffe de nødvendige ressourcer til krigsførelsen på, og disse ubehageligheder blev således en del af hverdagen for befolkningen i Jylland i perioden 1657-60. Alene forsørgelsen af den svenske hær på omkring 10.000 mand og derefter af de allierede styrker på op imod 30.000 soldater og et lignende antal heste dræned store områder af Jylland for levnedsmidler og fjernede dermed langsomt civilbefolkningens livsgrundlag. Allerede førkrigsårene havde været præget af dårligt høstudbytte og misvækst mange steder, forårsaget af ugunstige klimatologiske forhold i form af lavere temperaturer og store mængder nedbør - en vejr-situation, som ikke ændrede sig i krigsårene (jfr. Det danske Landbrugs Historie 1536-1810, s. 165). Samtidig påvirkede de urolige tider bøndernes dyrkning af jorden negativt, idet gårdenes besætninger og redskaber blev plyndret eller beslaglagt af militæret. Specielt manglen på trækdyr forhindrede gårdenes avl og resulterede i endnu en nedgang i levnedsmiddelproduktionen. Kombinationen af meget dårlige klimatologiske forhold, ringe betingelser for fødevarerproduktionen og forsørgelse af store militærenheder forplantede førte således til hungersnød i store dele af landet.

Militære begreber som disciplin og justits var i 1600-tallet ikke særligt udviklede. De daværende krigstraditioner tillod efter og mellem regulære slag soldaterne at optræde efter forgodtbefindende. En del af troppernes løn bestod simpelthen i, hvad de kunne tiltvinge sig af værdier i et besat område. Specielt under erobringen eller rømningen af landsdele plyndredes der ihærdigt. For civilbefolkningen var omstrejfende soldaters tilfældige overfald

om muligt et større onde end det mere organiserede militære udskrivningsvæsen, idet disse ofte var ledsaget af fysiske overgreb og voldshandlinger. Hårdest gik det ud over personer, der værnede om ejendom og familie eller forsøgte at skjule værdigenstande. I sådanne tilfælde veg soldaterne ikke tilbage for at bruge magt og regulær tortur, hvilket kunne få en ulykkelig udgang for implicerede civilister. Måske var det netop en sådan situation, der udspillede sig i Årslev-Hørning sogne, idet der her berettes om en mand »som bleff ihjelskut aff Rytterer« i 1657. Selvom dette udsagn er det eneste direkte bevis, undersøgelsens kirkebøger giver på drab af civile, har det næppe været et enkeltstående tilfælde. Gennem Århus stift løb nemlig nogle af de militære marchruter nordpå, hvilket gjorde egnene heromkring ekstra udsatte for sådanne overgreb. Efterhånden som krigen trak i langdrag, og ressourcerne blev knappe, kan det vel også formodes, at skrappere midler blev taget i brug for at få de nødvendige leverancer til militæret. Det virker derfor utænkeligt, at sammenstød mellem soldater og civile i et stort område som Århus stift kun krævede et enkelt offer. Her vil tingbøger fra tiden umiddelbart efter krigen sikkert kunne give yderligere oplysninger.

Betragter man udviklingen i antallet af døde i de to hårdest ramte sogne måned for måned i tabel 2, virker de ovenfor

fremførte forklaringer imidlertid utilstrækkelige.

Heraf fremgår det, at dødens høst var størst i sommeren og efteråret - årstider hvor levnedsmiddelsituationen angiveligt var bedst - og at der i enkelte måneder døde flere end dobbelt så mange som i de foregående år. Hunger og kulde kan næppe have krævet mange ofre i perioden fra juni til oktober, og medmindre der blev begået direkte massakrer mod civilbefolkningen, må årsagen til det høje dødstal således søges andetsteds.

Fra andre landsdele - specielt Fyn og Sønderjylland - berettes der i 1659 og 1660 om en svær epidemisk sygdom, som bortrev store dele af befolkningen de pågældende steder. Selvom kirkebøgerne fra Århus stift tier herom, må det formodes, at en stor del af årsagen til de høje dødstal også her bunder i en eller anden form for epidemisk sygdom. Der har sandsynligvis været tale om *typhus exanthematicus* - også kaldet plet-, krigs- eller hungertyfus - som kom til Danmark med de polske hjælpetropper (se Aksel Lassen: *Skæbneåret 1659*, s. 47 og 49). At smittebæreren var små kropslus, forklarer i stor udstrækning den hidsige stigning i antallet af døde i sommer- og efterårsmånederne, eftersom aktiviteten hos disse parasitter var størst i et varmt klima.

På trods af, at epidemiske sygdomme sandsynligvis kan tilskrives langt den største del af skylden for dødeligheden

Tabel 2: Månedlige dødstal i Hedensted og Mårslet sogne 1659

	Jan	Febr	Mar	Apr	Maj	Juni	Juli	Aug	Sept	Okt	Nov	Dec
Hedensted	0	1	2	4	2	4	3	11	18	23	7	5
Mårslet	1	1	1	4	10	12	26	14	5	18	6	2

indenfor Århus stift i de sidste krigsåre, må man ikke nedtone de førstnævnte forklaringer. Årsagerne til, at sygdommene fik så godt fat om befolkningen, skyldes nemlig i nogen grad de allerede omtalte forhold. De udstationerede soldater og de mange flygtninge bidrog til at sprede sygdommene, og den dårlige ernæringsituation svækkede givetvis mange menneskers modstandskraft heroverfor.

Inddeles Århus stift i tre zoner - området syd for Århus, området nord herfor og Djursland (som det er gjort i tabel 3) - vidner dødstillene om et meget uensartet demografisk forløb i krigsårene. Antallet af døde eksploderede syd for Århus i 1659, hvor der var tale om en 7-8-dobling af dødeligheden i forhold til den foregående periode. Nord for Århus og på Djursland er maksimumåret i forhold til Århus stifts sydlige egne forskudt til 1660 med en stigning i dødeligheden på 69% nord for Århus og 42% på Djursland, sammenholdt med de foregående år. I enkelte af sognene i disse to zoner forekommer der dog stort set ikke udsving i dødstillene dette år, hvilket kunne tyde på, at visse områder her er blevet forskånet for epidemien. Overordnet set taler talmaterialet for, at »farsoterne« indenfor Århus stift har bevæget sig fra syd mod nord og øst, mens den styrke, hvormed disse rasede, langsomt er aftaget.

Når dødeligheden i efterkrigsårene faldt til et niveau, som lå væsentlig under det

tilsvarende tal for førkrigsårene, har det sin hovedgrund deri, at den kraftige decimering af befolkningen indenfor Århus stift i krigsårene ganske simpelt ikke efterlod så mange mennesker, der kunne dø - døden høstede så at sige på forskud.

Fødselstillene

Kirkebøgernes dåbslister fra Århus stift vidner overordnet set om en betragtelig nedgang i fødselstillene, der er specielt bemærkelsesværdig i krigsårene 1659-1660. Som det fremgår af tabel 4 blev der i maksimumåret 1655 ialt døbt 175 børn, mens det tilsvarende tal for minimumsåret 1663 er 87. Betragtes disse tal isoleret, er der altså tale om mere end en halvering af fødselstallet. Et mere reelt billede af de faktiske forhold får man imidlertid - ligesom ved dødstillene - ved at udregne et fødselsgennemsnit i førkrigs-, krigs- og efterkrigsårene. Det er her vigtigt at bemærke, at krigens indvirkning på fødselstallet af naturlige årsager er forskudt ca. 1 år fremad p.g.a. graviditetsperioden. Størstedelen af de børn, der kom til verden i 1657, blev således undfanget i 1656 - dvs. i førkrigsperioden - ligesom hovedparten af børnene født i 1661 må regnes for krigsbørn. Da denne artikel senere vil omhandle begrebet fødselsoverskud, virker det dog mest hensigtsmæssigt ikke at ændre på periodiseringen. Desuden vil en forskydning ikke ændre undersøgelsens hovedresultater nævneværdigt. I gennem-

Tabel 3: Dødstillene fordelt på zoner

	1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660	1661	1662	1663
Djursland	28	28	34	39	46	24	47	34	25	25
N.f.Århus	61	55	77	89	73	70	120	41	47	33
S.f.Århus	24	27	13	27	27	180	25	11	14	15

snit fødtes der i de tre førkrigsår 161 børn om året indenfor undersøgelsesområdet, mens de tilsvarende tal for krigs- og efterkrigsårene lå på henholdsvis 124 og 110. Sammenholdes disse tal, forekommer det aftagende antal fødsler mindre dramatisk, omend nedgangen i krigsårene set i forhold til den forudgående periode på op imod 23% stadig virker usædvanlig. Forklaringen på denne unormale nedgang i antallet af fødsler må selvfølgelig - ligesom for dødstillene - søges i de almindelige omvæltninger og nye levevilkår, som krigssituationen førte med sig.

Der kan argumenteres for, at alene krigsstemningen, mobiliseringen af den danske hær og den deraf følgende negative påvirkning af økonomien har virket hæmmende på ønsket om at sætte børn i verden. Det giver sig selv, at de danske oprustninger i sidste ende måtte og skulle betales af den i forvejen trængte befolkning. I Århus stift såvel som i resten af Jylland led man endnu i nogen grad under det tilbageslag, landsdelen havde fået

under den svenske okkupation i Torstenssonfejden 1643-45. Erindringen om en fjendtlig okkupations rædsler var altså ikke så fjern for befolkningen her som andre steder i landet (Torstensson-krigen berørte ikke øerne direkte), og tanken om en ny krigssituation kombineret med ugunstige økonomiske forhold kan derfor have virket dæmpende på børneproduktionen. Svenskerne's hastige fremmarch i Jylland i sensommeren 1657 skabte således kaos og frygt i de endnu ubesatte dele af halvøen, hvor folk på forskellig måde fik travlt med at gemme deres kostbareste ejendele af vejen, eller i bogstaveligste forstand forlod deres faste ejendom og søgte til mere sikre landsdele. Så usikre fremtidsperspektiver både økonomisk og sikkerhedsmæssigt kan med rimelighed antages at have haft indflydelse på fødselstallet i 1658.

Den yderligere aftagen i antallet af fødsler i 1659 og 1660 må ses i forlængelse af ovennævnte argumentation, idet hvert krigsår førte befolkningen ud i større

Tablet 4: Fødselstal

	1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660	1661	1662	1663	Sum
Årslev-Hørning	22	22	22	23	10	10	14	9	11	9	152
Fausing	12	23	14	17	15	10	12	15	9	11	138
Auning	7	7	7	5	11	5	6	4	11	4	67
Vejlby	3	4	5	6	3	6	0	2	7	0	36
Homå	6	2	6	2	6	2	5	4	7	2	42
Aalsø-Hoed	11	11	18	16	6	15	11	9	21	9	127
Skødstrup	16	14	13	16	10	8	15	15	9	0	116
Elsted	4	8	4	7	5	1	5	5	6	4	49
Ladding	13	15	9	8	22	11	11	12	8	8	117
Sabro	7	7	3	6	0	3	1	2	2	2	33
Fårup	6	6	6	3	4	3	7	7	8	0	50
Helgenæs	15	18	16	10	19	10	9	10	9	14	130
Mårslet	18	23	12	11	15	20	10	16	11	12	148
Hedensted	15	15	19	13	10	8	0	6	8	12	106
I alt	155	175	154	143	136	112	106	116	127	87	1311

forarmelse. Efterhånden som krigen trak i langdrag, blev betingelserne for at opfostre børn og måske endda mulighederne for at gennemføre en graviditet således dårligere og dårligere. Situationen forbedredes ej heller i Jylland ved, at landsdelen sidst i 1658 blev »undsat« af en større kontinental befrielseshær, der ikke optrådte mere nænsomt end de fjendtlige hærenheder. Tværtimod måtte de allierede soldater presse befolkningen hårdere, end de svenske tropper havde gjort, for at skaffe sig de nødvendige forsyninger til deres underhold, simpelthen fordi de arriverede efter, at svenskerne havde drænet befolkningen for deres overskud. At sætte børn i verden på et så ugunstigt tidspunkt ville i nogle tilfælde direkte forringe forældrenes egne overlevelseschancer, hvilket i sig selv kan formodes at have medført større afholdenhed eller atgpågivenhed.

En gennemgang af kirkebøgernes viel-seslister ville måske afsløre endnu en grund til fødselstallets aftagen i krigsperioden indenfor Århus stift. Uden at have direkte belæg for det kunne man forestille sig, at de hårde økonomiske og sociale forhold under krigen besværliggjorde indgåelse af ægteskab. Da det må formodes, at antallet af vielser dengang på den ene eller anden måde stod i forbindelse med fødselstallet, virker det rimeligt at antage, at krigen ad denne mere indirekte vej påvirkede antallet af fødsler negativt i de sidste krigså og den efterfølgende periode.

Årsagen til det beskedne fødselstal i

1660 og det lave fødselsgennemsnit i efterkrigsperioden kan forklares ved den store dødelighed i 1659-60, idet dødens høst blandt folk i den børneproduktive alder umuliggjorde en senere høj børneproduktion.

Århus stift i en større sammenhæng

Da man intet sikkert ved om befolkningens faktiske størrelse i perioden omkring Karl Gustav-krigene, må man nøjes med at konstatere, hvordan dødsfald og fødsler i enkelte år forholder sig til dem i andre medtagne år. Resultatet af en sådan undersøgelse indenfor Århus stift vidner, som vi har set det ovenfor, om en unormal demografisk situation i krigsårene, både hvad angår antallet af døde og døbte. For at få et bedre overblik over krigsårenes indvirkning på befolkningsforholdene kan man dog sammenkøre kirkebøgernes oplysninger om døde og døbte. Begrebet fødselsoverskud dækker over det tal, der fremkommer ved at subtrahere alle døde fra antallet af døbte. Nærmer facit af dette regnestykke sig tallet nul, kan man tale om balance i fødsels- og dødstallene og dermed om stabilitet i befolkningstallet. Omvendt er tal med positivt fortegn udtryk for befolkningstilvækst og tal med negativt fortegn ensbetydende med nedgang i folketallet.

Tendensen i tabel 5 er meget klar. Fra 1657 til 1660 døde der flere mennesker, end der blev født, hvilket selvfølgelig har ført til et fald i befolkningen indenfor Århus stift. Udregnes fødselsoverskuddet

Tabel 5: Fødselsoverskud

	1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660	1661	1662	1663
Fødselsoverskud	42	65	30	-12	-10	-162	-86	30	41	14

Tabel 6: Fødselsoverskud i landsognene på Fyn og Sjælland

	1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660	1661	1662	1663
Fyn	77	93	75	22	11	å255	å468	37	21	45
Sjælland	-696	-532	-535	-965	-4	-77	-13	-131	-14	288

Kilde: H.H.Fussing: Øernes befolkning under Karl Gustav-krigene. En kirkebogsundersøgelse, s. 3

for hele perioden, bliver tallet også negativt, omend der er tale om en beskedent nedgang i befolkningstallet på kun 48 mennesker i undersøgelsens sogne. Man kan ud fra disse kendsgerninger forledes til at tro, at de østjydske krigsår ikke gav varige demografiske mén, og at der relativt hurtigt blev bragt balance i regnskab. I denne forbindelse må man dog holde sig for øje, at hovedparten af de bevarede kirkebøger fra Århus stift stammer fra området nord for Århus og Djursland, hvor farsoternes rasen var aftaget i styrke, og dermed ikke fik så alvorlige konsekvenser. Havde der eksisteret flere brugbare kirkebøger fra den sydlige del af Århus stift, må det derfor antages, at det overordnede billede af den demografiske situation i hele interesseområdet havde været mere dystert. Desuden er alle undersøgelsens kirkebøger fra landsogne, hvilket måske også kan tænkes at have haft en formildende effekt på resultaterne. Fra andre landsdele og perioder ved vi, at købstæderne var højrisikoområder under epidemiske sygdommes hærgen, og det må således formodes, at kirkebøger herfra ville have påvirket det samlede fødselsoverskud indenfor Århus stift negativt.

Selv under hensyntagen til disse mangler ved kildematerialet er det dog tvivlsomt, om situationen i Århus stift på noget tidspunkt blev så alvorlig, som virkeligheden syntes at have været i andre landsdele, hvorfra der er foretaget tilsvarende

undersøgelser. Udregnes fødselsoverskuddet i landsognene på Fyn og Sjælland på baggrund af Hans H. Fussings resultater virker udsvingene i tallene fra Århus stift beskedne.

Uden at gå i detaljer kan man konstatere et meget anderledes demografisk forløb på Sjælland end på Fyn og indenfor Århus stift. Epidemiske sygdomme ser her ud til at have huseret allerede inden Karl Gustav-krigenes begyndelse. Omvendt er der en vis lighed mellem tallene fra Fyn og Århus stift, der desuden både hvad angår geografisk størrelse og kildematerialets omfang er sammenlignelige områder. Begge steder var der i krigsårene 1659-60 tale om en kraftig befolkningsnedgang sammenholdt med de foregående år, men på Fyn er tallene dog flere gange større end i Århus stift. Epidemierne hærgede her voldsomt i 1660, efter at øen var blevet befriet af allierede tropper, hvilket forstærker mistanken til disse hærenheder som smittekilde. At dømme efter det ovennævnte talmateriale må man således konstatere, at Karl Gustav-krigene fik meget alvorligere demografiske konsekvenser på Fyn, end tilfældet var indenfor Århus stift.

Aksel Lassens resultater fra Syd- og Sønderjylland er sværere at sammenligne med H. H. Fussings og denne undersøgelses talmateriale, idet hans metode sigter efter at sætte dødstillene fra 1659 i forhold til et beregnet indbyggertal i de

enkelte sogne. Aksel Lassens hovedresultat er imidlertid, at kirkebøgerne fra områdets landsogne vidner om noget nær et demografisk sammenbrud specielt i egne umiddelbart syd for Kongeåen, hvor hans beregninger viser, at epidemiske sygdomme bortrev over $\frac{2}{3}$ af befolkningen (Aksel Lassen, s. 24f). Undersøgelsen giver dog klart indtryk af, at sygdomsepidemien udsprang i området mellem Kolding og Ribe, hvor den også viste sig fra sin værste side, mens der - i overensstemmelse med talmaterialet fra Århus stift og Fyn - kun var tale om udløbere af denne epidemi i både syd-, øst-, og nordgående retning. Alt tyder således på, at Syd- og Sønderjylland pga. områdets militært strategiske betydning var de landsdele, der led hårdest under Karl Gustav-krigene. Herfra skulle besættelsen/befrielsen af Fyn organiseres, og her var koncentrationen af fremmede tropper derfor ganske sikkert høj i alle krigsårene.

Konklusion

På trods af kildematerialets skrøbelige karakter har præsternes optegnelser i Århus stift antydning af nogle overordnede demografiske tendenser før, under og efter Karl Gustav-krigene. Krigssituationen førte stort set overalt inden for stiftets grænser til en opsigtsvækkende stigning i dødeligheden og et betragteligt fald i antallet af døbte sammenholdt med de foregående år, hvilket reelt set var ensbetydende med en decimering af det samle-

de befolkningstal. Værst hærgede de epidemiske sygdomme i stiftets sydlige dele, mens sognene nord for Århus og på Djursland slap billigere gennem de svære krigsåre. Tilsvarende undersøgelser fra andre landsdele peger imidlertid i retning af, at krigsårenes menneskelige omkostninger i Århus stift var mildere end i Syd- og Sønderjylland og på Fyn.

Selvom denne undersøgelse bygger på alle Århus stifts bevarede kirkebøger med nogenlunde fuldstændige optegnelser af døde og døbte fra perioden omkring Karl Gustav-krigene, udgør den langt fra nogen absolut skildring af befolkningforholdene indenfor Århus stift. Resultaterne vil ganske sikkert kunne suppleres med oplysninger fra andet kildemateriale. Denne undersøgelse kan dog danne grundlag for videre forskning på området og ses som endnu en brik i kortlægningen af Karl Gustav-krigens konsekvenser for den daværende danske stat.

Litteraturhenvisninger:

- Karl-Erik Frandsen (red.): Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660, København 1984.
- Hans H. Fussing: Fyns Folketal under Karl Gustav-krigene, Fortid og Nutid, 9. bd. 1931-32, s.242-250.
- Hans H. Fussing: Øernes befolkning under Karl Gustav-krigene - En Kirkebogsundersøgelse, Historisk Tidsskrift 11. rk, 1 bd. 1944-46, s. 287-333.
- Aksel Lassen: Skæbneåret 1659. Århus 1958.
- Claus Bjørn m.fl.: Det Danske Landbrugs Historie 1536-1810 (bd.2), s.165. Odense 1988.

Det grundtvigske netværk på Århusegnen

- belyst gennem en sølvbryllupshilsen fra 1883

Af Børge L. Barløse

Når navne som Nørregaard, Baagø og Teilmann optræder i samme forbindelse, kan man være sikker på, at det har at gøre med det åndelige kraftfelt, der i slutningen af forrige århundrede tiltrak så mange familier i Østjylland.

Således også i et dokument, der påkalder sig opmærksomhed, fordi det øjensynligt kan fortælle en hel del om de relationer, der i sin tid knyttede bønder, lærere og højskolefolk sammen omkring højskolen i Testrup og valgmenigheden i Bering. Det drejer sig om en lykønskingsadresse til farver Eriksen og hustrus sølvbryllup i Århus den 10. august 1883. Den omfatter en række navne på gratulanter fra nær og fjern, og vi skal i det følgende se, hvad der kommer for dagen, når adressen tages i brug som personalhistorisk kilde.

Først et par ord om baggrunden for dens fremkomst:

Chr. T. Eriksen stammede fra Horsens, men havde lært farveri i Århus. Her fik han borgerskab i 1858 og giftede sig samme år med *Christine Høegh*, der var datter af Århus-guldsmeden Chr. Fr. Høegh. I den første tid var der smalhans til huse, ja mere end det: Eriksen måtte i 1861 erklære sig konkurs; men efterhånden kom

økonomien dog så meget på fode, at han kunne købe ejendommen Frederiksgade 44. Det skete i 1866. Her boede Eriksens altså, da de i 1883 kunne fejre sølvbryllup. Som årene gik, var de begge blevet bestyret i de livsværdier, som højskolebevægelsen satte i fokus, og familiens små stuer blev med rundhåndet gæstfrihed åbnet for samvær med grundtvigske meningsfæller. Men også unge under uddannelse eller »i kongens klæ'r« fandt her et stærkt påskønet samlingssted i deres fritid - det må erindres, at rytterkasernen, hvor 3. dragonregiment var garnisoneret, lå lige for enden af Frederiksgade.

Skaren af personer, der kunne regne sig til husets venner, fik således et betragteligt omfang, hvad der tydeligt afspejles i den adresse, der nu skal tages nærmere i øjesyn. Den omfatter i alt 92 navne, og opgaven at identificere de pågældende er på forhånd vanskeliggjort derved, at man kun i ganske få tilfælde har angivet hjemsted eller profession. Når det alligevel er lykkedes i rimelig udstrækning, skyldes det, at man hurtigt får en fornemmelse af at stå over for to grupper: Den ene består af mere eller mindre »bredskyggede« grundtvigianere, den anden af naboer og

deslige, godtfolk, der har haft deres gang i Frederiksgade uden just at høre til inderkredsen - ihvorvel de godt kan have været påvirket af den gode atmosfære, der omgav familien i nr. 44.

Der skal ikke i denne sammenhæng skelnes mellem de to grupper; de er i personhistorisk henseende lige interessante. Derfor er det også naturligt at registrere dem i simpel alfabetisk rækkefølge. At teksterne nedenfor fremtræder i en relativ stram og kortfattet form, er ikke blot dikteret af pladshensyn, men også af det ønskelige i at give dem en vis ensartethed. De er derfor rettelig at betragte som en række biografiske rids, der kun medtager,

hvad der er nødvendigt for en sikker - eller tilnærmelsesvis sikker - identificering af personen.

For de landskendte koryfæers vedkommende er omtalen indskrænket til et minimum, idet der generelt er henvist til den fyldige omtale, der kan findes i Dansk biografisk Leksikon, successive forkortet som DBL.

De 84 biografier

1. *P. Alexandersen* (1830-1904), malermester i Horsens og mangeårig formand for højskolehjemmet med tilknytning til højskolemiljøet i Gedved. Han har bl.a. tegnet portræt af pastor Konradsen i Hvirring,

En sommerdag godt en snes år efter sølvbrylluppet blev dette familiebillede taget, vistnok i haven ved Klank højskole. Eriksen og hustru (bagest til venstre) er samlet med børn, svigersønner og børnebørn.

Foran og lidt til venstre for Eriksen ses datteren Frida og hendes mand, forstander Jens Nielsen, og foran dem i hvid bluse datteren Karen bag sin halvt liggende mand, lærer R.L.Hvidkjær. Midt i billedet (med hat) glarmester J.Chr.Hostrup Pedersen med sin anden kone Hansine Sørensen. Den yngre generation i billedets forgrund er døtre af Jens Nielsen, Klank, af hvilke i hvert fald teenageren i hvid kjole forrest til højre gik til præst hos Jørgen Teilmann - rent bogstaveligt: til fods fra Klank til Bering!

I bageste række til højre sidder endelig fru Eriksens søster Caroline Høegh side om side med sin mand, skovrider P.Christensen i Venge.

Foto fra ca. 1905, N.Jeppesen, Galten.

Tit
Fæder Chr. C. Eriksen og Datteren

Kristine Eriksen

Sølvbryllupsfest

den 10de August 1883.

Alexandersen Eriksen.   Jørgen Andersson Bo.
Nielsen Andrup.   Jørgen Beck.   Borch Oerholm.
Soren Basse.   Jens Borch Holten.
Kaaga.   Jens Krist Claus.   Balle Holstebro.
  Hald Lalleen Bjendrup.   Egelberg.
Eriksen Eriksen Svogterup.   Lars Eriksen Dinep.   Tindrup.
  Lars Eriksen.   Edvoldsen Sønderjylland.
Jensen Carolew.   Hr. Stjemark.   Jens Wald Enslw.
  Geert Jensen.   Y. G. Jensen.
Soren R. Jensen Nørasing.   O. Jensen Hylkær.
  Kristensen Rander.   C. Anap.
Jens Kristensen Nørasing.   H. Veb. Larsen   P. Leth Oerbi.
  Ulsmager Y Larsen.   Fæder Lind og Sen Larsen.
  Jens Leth.   Silvigne Larsen.
Lars J. Leth.   Klaus Larsen.   Th. N. Nørster.   Nielsen.
  Jørgen Nørsteren Drøgen.   Nilsen Tranlysgaard.
  Arkitekt Eriksen

Denne kaligraferede adresse blev den 10. august 1883 overrakt et sølvbrudepar ved festmåltidet i Håndværkerforeningens sal i Århus. Her er gengivet omslag og første side af adressen, som i alt omfattede navnene på 92 gratulanter. Det er lykkedes artiklens forfatter at identificere ca. 85% af dem, og resultatet fremlægges i de følgende 84 korte biografier. Samtidig aftegner der sig et interessant åndeligt netværk i det østjyske område for godt hundrede år siden.

og datteren Dagmar blev konfirmeret hos vennen Jørgen Teilmann (se denne). Når Horsens landboforening holdt dyrskue under festlige former, var Alexandersen fanebærer (»en høj bred mand med et mægtigt blondt fuldskæg«, Østjysk Hjemstavn 1955).

2. P. P. Balle (1843-1927), købmand i Holstebro, en født århusianer. Var gift med Laura Møller, der havde hjemme på Kolding-egnen. I deres hjem var der tradition for små, opbyggelige »vennemøder«, der ved sammensmeltning med et konvent af omegnens præster blev til større offentlige arrangementer. Det næste skridt blev dan-

nelsen af en valgmenighed, som Balle var den selvskrevne formand for, indtil han i 1901 flyttede fra byen. Hans seneste virke faldt i København, hvor han ved sin død betegnes som fabrikant, hhv. direktør. (Holstebro Dagblad 8.10.1921).

3. Søren Basse, (*1850), gårdejer i Blegingd, siden teglbrænder i Silkeborg (Ørnsø teglværk, matr. nr. 131 a). Var gift med Kathrine Skouborg fra Lading. Han huskes som stærkt politisk bevidst: »Stor og mægtig gik han med lange skridt frem og tilbage og forfægtede parlamentarismens velsignelser«. (Østjysk Hjemstavn 1971 og 1972).

4. *Godtfred Beck* (1855-1937), manufakturhandler i Århus med forretning på Søndergade. Var født i Brøns i Sønderjylland og sad i bestyrelsen for Ormslev børnehjem og Kirkeligt Samfund af 1898. (Århus borgere 1915-20, ill.).

5. *Jens Bek* (1844-1893), højskoleforstander i Mellerup. Tog skarpt til genmæle mod ethvert angreb på friskolen (polemik med bl.a. Otto Møller i Gylling) og nærede stærk sympati for afholdssagen. Om hans placering i højskolebevægelsen etc. se DBL.

6. *Philip Gustav Vilh. Birk* († 1911), var siden 1868 etableret som skomagermester i Århus. Han havde boet eller evt. blot haft værksted i Eriksens gård, men flyttede i 1879 hen på Ryesgade. Var gift 3 gange, 1° med Laura Vilhelmine Røe, 2° med Noline Vilhelmine Hansen og 3° med Georgia Rasmussen f. Johansen. I 1868 takker han i en indrykket annonce farver Stampe (69) for »velvilje og hjælp« ved hans første hustrus død.

7. *Jørgen Andersen Bo* (1845-1923), friskolelærer i Testrup og som sådan en skattet medarbejder ved højskolen, hvor han selv havde været elev. En stærk og karakterfast personlighed, udgået fra et fynsk bondehjem. Gift med Elise Alvilda Jensen, en lærerdatter fra Skjold. (Højskolebladet 1909 og 1923, jfr. Østjysk Hjemstavn 1944).

8. *Adolph Burchardi* (1829-1891), mejeriforpagter på Kalundborg-egnen (»Birke- degård«), en absolut forgrundsfigur i det grundtvigske menighedsliv. Var på færde overalt, hvor der skulle formidles kontakter eller oprettes institutioner (f. eks. Ueberup valgmenighed), jfr. DBL. I år 1900 dør Louise Burchardi i Århus, 21 år gam-

mel. Eftersom Jørgen Teilmann forretter begravelsen, ligger det nær at antage, at der her er tale om en datter af Burchardi, jfr. at frøknerne Burchardi og Sams iflg. Thøger Rasmussen (Østjysk Hjemstavn 1966) var indehavere af Århus Højskolehjem på Ryesgade, åbenbart et privat foretagende, der ikke må forveksles med det »rigtige« højskolehjem, som fra 1885 havde hjemme i Klostergade 32.

9. *Jens Busk* (1845-1908), gårdejer i Åes, folketingsmand. Med sit usnobbende væsen og sin djærve veltalenhed markerede han sig under forfatningskampen som en af bondedemokratiets skarpeste profiler. Han vedkendte sig sit ståsted inden for højskolebevægelsen og havde i øvrigt som så mange andre jyske bondesønner været dragon i Århus (DBL).

10. *Christoffer Baagø* (1836-1915), cand. theol., højskolelærer i Testrup. En åndfuld personlighed, der ved sin stilfærdige idealisme »gik lige ind« hos tilhørerne. Tog ivrigt del i skyttebevægelsen. Om ægteskab m.v. se DBL.

11. *Karl Callesen*, gårdejer i i Bjertrup. Født i Troelstrup 1849 som søn af Jens Chr. Callesen. Gift med Ane Margrete Pedersen, datter af (60). Hans gård (matr. nr. 3a) blev i 1909 udstykket for at give plads for et antal husmandsbrug. Død omkring 1931 som rentier i Århus. (Århus Stifts Årbøger 1929, Valdemar Brücker: Mit livs vej I, Thøger Jensen og N.P. Østergaard: Adsløv-slægten, 1926).

12. *Edv. Egeberg* (1855-1938), lærersøn fra Linå og selv lærer i Silkeborg op mod århundredskiftet. Siden kendt som folkelig forfatter og redaktør for Silkeborg Folkeblad. Om forfatterskab, giftermål og navneformen de Hemmer Egeberg se DBL.

13. [*Arkitekt Eriksen*]. Det er hævet over enhver tvivl, at der hermed menes J.P.Eriksen fra Nølev. I København stiftede han bekendtskab med Jens Nielsen, Klank, og det fortsatte efter at de begge var flyttet til Århus, hvor Eriksen i 1882 forsøgte at oprette en skole for bygningshåndværkere, og hvor hans spor i øvrigt taber sig.¹ Hans hustru hed Kristine. (Århus vejviser, Jens Nielsen: Fra en gro-tid).

14. *N.A.Eriksen* (1852-1915), lærer i Dørup og siden i Bramdrup, uddannet på Gedved seminarium i 1870. Søn af gårdejer Erik Nielsen i Them. I Dørup var han formand for den lokale syge- og lånekasse. Gift med Ane Marie Rasmussen, der overlevede ham. (Lærerne og samfundet II, ill.)

15. [*Futtrup*]. Her er sikkert tale om Chr. N. Futtrup, en tidligere landmand, som i 1883 var vært i den nystiftede højskoleforening med lokaler i Østergade 9. Han døde i året 1900, hustruen Cathrine året efter.

16. [*Gundersen*], lærer, er sikkert identisk med Søren Gundersen (1845-1906), der opholdt sig i Århus fra 1877 med ansættelse ved borgerskolen i Paradisgade, hvor også Eriksens ældste datter virkede et stykke tid. Det er sagtens bekendtskabet med hende, der har givet anledning til, at Gundersen sammen med Chr. Schouw (64) er med i rækken af gratulanter. I halvfemsernerne udgav han bl.a. nogle børneblade og sidst en sangbog for foredragsforeninger. (Chr. Buur: Århus skolevæsen gennem 80 år, Jens Nielsen: Fra en gro-tid).

17. *Hans Hald* (1836-1896), gårdejer i Edslev. Var i 1874 virksom for oprettelsen

af Bering valgmenighed og blev medlem af dens første bestyrelse. Hans hustru, Marie, overlevede ham i fyrretyve år.

18. *Jens Hansen-Årslev* (1847-1928), kunstmaler. En husmandssøn, hvis naturligt ved forstående velynderes hjælp blev bragt på rette vej og videreudviklet i København og Paris. Hans kunstnerkarriere led dog for så vidt skibbrud, som han stærkt påvirket af melankoli - isolerede sig mere og mere fra omgivelserne og affandt sig med de kummerligste levevilkår. Han døde som en forhutlet eneboer i sit barndomshjem i Brabrand-Årslev, men huskes dog af de få, der kendte ham, som en flittig kirkegænger. (Aug. F. Schmidt og Sig. Swane: Jens H.-Årslev).

19. *Andreas Hollesen* (1843-1892), en gårdmandssøn fra Broager, var som yngre bestyrer af Emiliedal teglværk i Skåde, men flyttede i begyndelsen af firserne tilbage til sin hjemegn for at overtage driften af teglværket Cathrinesminde ved Flensborg fjord. Gift med Margrete Sibbesen.

20. *Kr. Højmark* (1832-1921), lærer i Stautrup. Ivrigt medvirkende ved oprettelsen af Testrup højskole og Århus Folkeblad, i det hele taget meget aktiv for at danne modvægt mod den Bjørnbakske linje. Indtil 1892 medlem af folketinget, siden lotterikollektør i København. Gift 1° med Ane Nielsine Jensen, 2° med Kathinka Teilmann, en søster til (77). (Lærerne og samfundet I, ill.).

21. *Søren Rs.Jensen* (1850-1911), gårdejer i Mjesing, en søn af gårdejer Jens Sørensen. Var sognebåndsløser til Teilmann. Gift med Mette Kirstine Pedersen, der døde i 1915.

22. *Carl Severin Knap* (1829-1892). Født og opvokset i Finderup ved Viborg. Ned-

satte sig i 1857 som købmand i Silkeborg, hvor han tjente sig op til at blive en velhavende og indflydelsesrig mand, der - i det stille - udviste stor hjælpsomhed og gavmildhed. Han stod J.C.Hostrup nær og var ved sin død det selvfølgelig midtpunkt for den grundtvigske kreds i byen. En ægte patriarkalsk skikkelse, der blev fulgt til graven af et imponerende sørgetog. Gift med Jenny Trasborg (Silkeborg Folkeblad 15.2.1892, A.Bobjerg: Det grundtvigske livsrøre i Silkeborg-egnen, ill., P. Barfod: Minder fra gamle grundtvigske hjem VI).

23. *J.P.Kristensen-Randers* (1854-1926), højskoleforstander i Ollerup, forinden seminarielærer i Gedved. Under opholdet her aftjente han sin værnepligt i Århus, hvor han blev inddraget i den kreds af unge, der kom sammen hos farver Eriksen (DBL).

24. *Jens Kristiansen* (1826-1893), gårdejer i Mjesing, en søn af gårdejer Kr. Laursen. Gift 1° med Maren Andersdatter, 2° med Mette Kjerstine Lund. Hans begravelse var lagt i hænderne på Jørgen Teilmann.

25. *Filipine Larsen* (1843-1911), en ejendommelig begavet gårdmandsdatter fra Tøstrup ved Grenå. Efter sit Askovophold var hun lærerinde for Grundtvigs børn og blev siden pensionatsværtinde i København, hvor hun hørte til valgmenighedens trofaste medlemmer. En ældre søster var gift med pastor S.E.Brummer i Egtved. (Højskolebladet 1911, ill.).

26. *Jens Kr. Larsen* (1852-1923), gårdejer i Nørre Onsild ved Hobro. Efter højskoleophold i Testrup og Askov overtog han sin fædrenegård i 1875 og bestred desuden hvervet som bogholder i Hobro landbosparekasse i en længere årrække. Et poli-

tisk engagement blev derimod kortvarigt. Han var gift med Karoline Kokhauge fra Langetved i Sønderjylland og var trods den store geografiske afstand sognebåndsløser til Teilmann. (V.Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, ill.).

27. *J.Laursen* (1856-1894), urmager i Århus med forretning i Frederiksgade 49. Død i en forholdsvis ung alder. Var gift med Bertha Holst.

28. *Kristen Laursen*, gårdejer i Dørup, en søn af Laurs Christiansen. I 1887 overdrager han Skovgård i Dørup til sønnen Laurs P.Chr.Laursen (Århus Stifts Årbog, 1929).

29. *N.Joh.Laursen* (1855-1930), kapellan i Århus, folketingsmand. Oprettede i 1882 Århus Folkeblad og stod i en årrække i spidsen for højskoleforeningen. Sammen med Jens Bek (5) udgav han »Sangbog for den danske folkehøjskole«. Hans selvbiografi til ordenskapitlet er aftrykt i Tage Kaarsted: Folk i Århus, jfr. DBL.

30. *Rs.Laursen* (1849-1940), gårdejer i Rustrup, Them sogn, en hæderkronet andelsbonde med mangeårigt sæde i FDB's bestyrelse. Ved indvielsen af det nye højskolehjem i Silkeborg var han en af talerne. Gift med Ane Jensen fra gården Gysholm.

31. *Hans E.Leth* (1845-1913), gårdejer i Blegind, hørte til en gammel, vidtforgrent bondeslægt, der er velkendt i lokalområdet. Han overtog gården - i nyere tid kaldet »Elmelund« - efter sin far, Niels Pedersen Leth († 1859). Var gift 1° med Ane Kathrine Jensen, 2° med Christine Lauritzen, der var konfirmeret af Hostrup. 1881 er han medunderskriver af Askovadressen og stiller for redaktør H.S.Sørensen, Silkeborg.³ I året 1910 blev gården overtaget af sønnen Viggo Leth, der

huskes ikke mindst for sin årelange, fortjenstfulde indsats i bestyrelsen for Østjysk Hjemstavn. (Århus Stifts Årbog 1928, Østjysk Hjemstavn 1946 og 1967).

32. *Laurs Frandsen Leth*, gårdejer i Åbo, hvor han er født i 1838. Gift med Ane Cathrine Leth, der døde i 1905 (en søster til foregående).

33. *P.Leth* (1842-1920), betegnes allerede i en alder af 40 år som rentier! I 1890 udtræder han af bestyrelsen for Århus valgmenighed for at overtage pladsen som vært i højskolehjemmet. Han døde i 1920 på stiftelsen »Bethania« i Hjarnøgade.

34. *P.Leth Nielsen* (1849-1910), gårdejer i Ingerslev. Som ejer af »Ingerslevgård« underskriver han i 1881 Askovadressen og averterer et par år senere efter »en lærerinde af den grundtvigske retning« med henblik på hjemmeundervisning. Sognebåndsløser til Teilmann og medlem af den første bestyrelse i Bering. Gift med Ane Josefine Andersen.

35. *Harald Lund* (1854-1928), farver og fabrikant, først i Fristed mølle ved Tølløse, siden i Tranebjerg som faderens dygtige og initiativrige efterfølger. Var en af Triers første elever i Vallekilde. Gift med Amalie Mülertz († 1908). (Højskolebladet 1909, Jens Nielsen: Fra en grotid, Fra Holbæk amt 1946, ill.).

36. *Reinhold Jul.Lund* (1817-1897), farver i Tranebjerg og far til foregående. Arbejdede som svend hos Voetmann i Århus og nedsatte sig som selvstændig i Agerskov sydvest for Haderslev, hvor faderen, Olaus Lund, var præst fra 1838. Her tog han helhjertet del i det patriotiske røre, der gjorde sig stærkt gældende efter det store Skamlingsbankemøde og kom f. eks. H.A. Krüger i nabosognet Bevtoft nær ind på

livet. I 1847 bosatte han sig i Tranebjerg, hvor han blev gift med købmandsdatteren Ane Marie Gylling. I deres hjem »Kirke-ly« samledes gennem årene en stedse voksende kreds af trosfæller og tilrejsende foredragsholdere. Som gammel mand overlevede han mirakuløst et ulykkestilfælde ombord på det dampskib, der skulle bringe ham til Odense. Til sidst var hans hørelse stærkt svækket; men han bar også denne tilskikkelse med den fromme sjælsstyrke, der var et fremtrædende træk i hans karakter. (Højskolebladet 1897, ill.).

37. *Jørgen Mortensen* er en af de dragoner, der fandt sig til rette i samværet hos Eriksens. Han er søn af N.P.Mortensen i Veerst; men hans senere skæbne kendes ikke.

38. *N.R.Møller* (1840-1912), købmand i Århus (kolonialforretning i Frederiksgade). Gift med Maren Rasmussen.

39. *Peter Nielsen* (1853-1921), gårdejer i Lisbjerg, søn af (59). Var medstifter af Århus Folkeblad og i en kortere periode valgt til landstinget. Tilknyttet Århus valgmenighed som en af dens utrættelige støtter. (Østjysk Hjemstavn 1987).

40. *Peter J.Nielsen* er endnu en af Århusdragonerne. Han er født i 1861 på gården Kassø vest for Åbenrå og overtog selv »Anesminde« ved Jelling, hvor han drev et anerkendt kvæglandbrug. Hans mor var den litterært begavede bondekone Amalie Nielsen, der som præstedatter havde levende forbindelse til det kirkelige liv i Nordslesvig (Jens Nielsen: Fra en grotid, Sønderjyske årbøger 1956).

41. *Thomas Nielsen*, gårdejer i Testrup, født 1834 som søn af Niels Thomasen, matr.nr. 2. Blev 1860 gift med Maren

Jensdatter fra Gunnestrup, med hvem han fik 11 børn.

42. *Jens Nørregaard* (1838-1913), den navnkundige højskolemand, hvis gerning i Testrup kaldte så mange slumrende kræfter til live. Hans betydning for lokalområdet er ofte understreget her i Østjysk Hjemstavn. Om familieforhold og eftermæle i øvrigt se DBL, jfr. Østjysk Hjemstavn 1937).

43. *J.Olsen* (1837-1891), maler i Århus siden 1875 med bopæl på Søndergade, fik en krank skæbne og var til sidst under fattigforsorg. Han døde ugift og øjensynlig aldeles ensom, idet dødsannoncen i Stiftstidende er indrykket af malermesterforeningen (»vor fhv. kollega J.O.«).

44. *Jens P.Pedersen* (1857-1890), mølle-ejer i Dørup (»Lille mølle«) med næringsbrev fra 1883. Han var født i Enslev og ligger begravet i Bering. Gift med Karoline Skouborg, der døde i 1932. (Silkeborg Folkeblad 27.4.1890, Århus Stifts Årbøger 1929 og 1943).

45. *Niels Pedersen* (1851-1911), gårdejer i Ladelund, forstander for landbrugs- og mejeriskolen sammesteds, havde et klart tilhørsforhold til Østjylland, idet han var udgået fra højskolen i Gedved, uddannet på Rodstenseje og ydermere gift med en pige fra Hads herred (Karen Hessellund, Bjeraager). Om hans landbrugsfaglige fortjenester m.v. se DBL.

46. *P.Pedersen* (1823-1892), papir- og senere bryggeriarbejder i Silkeborg. En husmandssøn fra Virklund, der kom i besiddelse af et hus i Nygade (nr.4). Gift 1847 med Dorthea Johannsen.

47. *Rasmus Pedersen* (1821-1886), ølbrygger i Silkeborg (broder til foregående). Han blev i 1851 gift med Karen Marie Madsen, der stammede fra Ormslev. Året

efter fik han borgerskab og indrettede bryggeri og beboelse i en ejendom på Søndergade.

Helt slap han dog ikke landbruget. Før præstegårdsjorden blev bebygget, havde han den i forpagtning, og i en periode besørgede han kørslen for pastor Hostrup, når denne i embeds medfør skulle til eller fra Linå. Han stod tillige som ejer af de bygninger, hvor man i 1884 indrettede det første højskolehjem, og var i et stykke tid ansat som vært i etablissementet. Om bryggerfamilien i øvrigt vides det, at datteren Helene Laurine var gift med driftsbestyrer N.P. Stensballe i Horsens. En søn, Rasmus Max Peder Pedersen, drev bryggeriet videre i nogle år men indstillede produktionen allerede omkring 1890.

Den yngste søn, der var udlært som glarmester, blev forlovet og senere gift med farver Eriksens datter Vilhelmine. (Poul Tullberg: Dansk bryggerifortegnelse, C. Hostrup: Senere livserindringer og A. Bobjerg: Det grundtvigske livsrøre, ill.).

48. *Andr.Gottlieb Petersen* (1841-1917), farver i Ebeltoft. Han kom fra Skivholme og blev ligesom Eriksen udlært i faget i Århus. 1871 fik han borgerskab i Ebeltoft, hvor han boede til sin død. Gift med den lidt yngre Frederikke Cathrine Jensen (Jakob Vedsted: Farvergården i Ebeltoft, ill.).

49. *J.Petersen*, lærer i Mygdal i Vendsyssel. Han stammer fra Hads herred (født i Ørting 1849) og blev dimitteret fra Gedved i 1870, hvorefter han var lærer på sin hjemegn, inden han i 1873 kom til Mygdal. Her optræder han som medunderskriver af Askovadressen, og ved folketingsvalget 1892 anbefaler han Venstres lokale kandidat.

50. *Niels P.Petersen* (1820-1896), gårdejer i Gjessø, Them s., var en af hovedpersonerne, da man tog skridt til at rejse Jyllands ældste forsamlingshus, og sad fra 1882 som medlem af bankrådet for Silkeborg Bank. Gift med Kjersten Laursen (Fred. Egebjerg: Silkeborg Bank 1882-1932).

51. *Hermann Poulsen* (1846-1913), malermester i Århus, havde siden 1870 både værksted og bopæl i Frederiksgade og tilbød sine folk ophold i »et kristeligt hjem« (annonce i Højskolebladet). Gift 1° med Cathrine Christensen fra Hornslet (begravet i Bering), 2° med Maren Carstens Petersen fra Nimtofte.

52. *Bent K.Povlsen* (1833-1904), lærer i Skåde, stod sammen med 4 andre bag oprettelsen af en pigeskole i Østerby, Tranbjerg s., og var senere med til at stifte valgmenigheden i Bering. Gift med Cathrine Elisabeth Gregersen. Ægteparrets to sønner kom begge til at øve en gerning »i ædle fædres spor«, den ene (Thorvald) som kirkeminister, den anden (Kristian) som forstander for børnehjemmet i Skåde. Datteren Julie blev gift med friskolelærer Kr. Højmark i Kolt, og en anden datter (Charlotte) var lærerinde for Teilmanns børn. Sidstnævnte blev mor til valgmenighedspræst Bent Moestrup i Bering. (Barnet 1925, ill.).

53. *Emilie Rasmussen* (1833-1906), en datter af hospitalsforstander og birkedommer Christen Rasmussen. Hendes navn optræder i forbindelse med indsamlinger og andre former for velgørenhed (Højskolebladet, Aarhus Stiftstidende). Hun forblev ugift og boede ved sin død i Valdemarsgade nr. 44.

54. *Frands Rasmussen* (1848-1931), gård-

ejer og møller i Skovby. I sine unge dage var han med til at oprette Klank højskole, og da hans børn voksede til, blev flere af dem elever der. Omkring århundredskiftet sad han tillige i bestyrelsen for Bering valgmenighed. I 1913 afstod han gården og møllen til sønnen Rs.Frandsen Due, og sine sidste år tilbragte han i Galten. Han var gift med Kirstine Haugaard, der døde før ham. (Adslev-slægten 1926, ill. Jens Kongsted Lampe: Skivholme og Skovby sognes historie).

55. *Hans Rasmussen* (1855-1932), friskolelærer i Ellede ved Kalundborg, en brodersøn af (57). Efter et ophold på Ebeltoft højskole kom han i 1881 til Sjælland, hvor han bl.a. deltog i oprettelsen af Ubberup valgmenighed. Ved siden af skolearbejdet drev han et havebrug, der vakte respekt og beundring. Gift med Maria Hansen fra Ærø. Sønnen Thøger Rasmussen blev som koncertsanger en kendt skikkelse i det østjyske musikliv. (Jul i Kalundborg 1975, Østjysk Hjemstavn 1966).

56. *Jens Rasmussen* (1853-1938), gårdejer i Testrup, en søn af (82). Han blev i 1878 gift med sin kusine Karen Marie Jensen, datter af (81) og overtog i 1881 Tranbjerggård, som han drev indtil 1920. Ægteparrets børn er døbt Overgaard.

57. *Jens P.Rasmussen* (1829-1910), oprindelig gårdmand, men fra 1856 ejer af møllen i Ålsø med tilhørende bageri og maltgøreri. Gift med Ane Katrine Sørensdatter. Hans trosliv fik næring af Vilh. Beck, mens denne var præst i Ørum-Ginnerup, men omkring 1870 svækkes forbindelsen, og Ålsø-mølleren var i sin modne alder fast forankret i det grundtvigske livssyn. Han var medunderskriver af Askovadressen, og en af hans døtre, Dorthea Rasmus-

sen, blev gift med højskoleforstander Ole Stevns, Kvissel. (Adslev-slægten 1926, ill. Århus Stifts Årbøger 1960, N.Clausen Bagge: Grundtvigske hjem III).

58. *Kristen Rasmussen*, gårdejer i Gunnestrup. Gik sammen med (73) og (20) i spidsen, da Testrup højskole ønskedes oprettet. Han var sognebåndsløser til Jørgen Teilmann og medlem af valgmenighedens første bestyrelse. Ved et skolemøde i Århus 1878 deltager han i drøftelserne, og hans navn er ligeledes at finde blandt underskriverne af Askovadressen. Hans hustru, Petrea Nielsen, døde i 1917.

59. *Niels Rasmussen* (1820-1885), gårdejer i Lisbjerg-Terp, landstingsmand i næsten tyve år. Stod oprindeligt på en god fod med Lars Bjørnbak - var endog blandt »censorerne« ved hans skole i Viby - men ændrede holdning under påvirkning af rigsdagskolleger som N.J. Termansen og N.Joh.Laursen. Han markerede sig som en stædig fortaler for hjemmeundervisning frem for faste skoler og stillede uegennyttigt jord til rådighed for opførelsen af en folkehøjskole i Elev. I øvrigt henvises til Østjysk Hjemstavn 1949 og 1987, jfr. DBL.

60. *Peder Rasmussen* (1823-1906), gårdejer og sognefoged i Jeksen, broder til (57) og farbroder til (55). Gift med Frederikke Jensdatter, hvis fødegård han overtog. Stod i nært forhold til Testrup højskole, hvor fire af hans døtre blev elever. I provisorieårene vakte han opsigt som indædt skattenægter, og fra 1887 var han bosat i Skanderborg. En af døtrene blev gift med (11), en anden med gårdejer Jens Jensen Jelsbak i Holme. Heraf kommer det, at provst Jens Jelsbak som sognefogedens oldebarn lod sig begrave i familiegravstedet i Bering.

61. *Peter Rasmussen* (1847-1921), gårdejer i Rustrup, Them sogn, kaldet »Pa Rask«, var efterkommer af den meget bjergsomme Rasmus Pedersen, der foruden at drive sit landbrug drog vidt omkring som træskohandler og markedsrejsende. Det var formentlig sognefogedhvervet, der indbragte Peter Rasmussen titel af kammerråd. Han var gift med Hanne, en gårdmandsenke, der med glødende iver støttede det foreningsarbejde, som bragte nyt liv til sognet.

62. *Th.Rasmussen*, guldsmed i Århus. Forretningen lå først dør om dør med Eriksens farveri, men blev flyttet til Vestergade 2, hvor den ophørte allerede i 1885 efter konkursbegæring.

63. *Thomas Rasmussen* (*1846), gårdejer i Testrup, broder til (50). Overtog fødegården efter deres far (82). Gift med Nicoline Petrine Nielsen, der døde i 1920. Deres børn fører familienavnet Adserballe.

64. *Chr. Schouw* (1857-1918), skolelærer. Han var født i Haldum og dimitteret fra Ranum seminarium i 1876. Derfra kom han til Århus, hvor han logerede hos Eriksens for dog senere at flytte sammen med kollegaen Søren Gundersen (16). Siden kom han til Lemvig og sluttede endelig sin karriere som skoleinspektør i Randers. Gift 1° med Dagmar Barlag, 2° med Maren Lybye. Sønnen Holger blev ligeledes knyttet til skolevæsenet i Århus. (J. Søndergaard Jacobsen: Lemvig købstads historie, Chr. Buur: Århus skolevæsen gennem 80 år).

65. *N.A.Schrøder*, barbér i Århus. Han kom til byen i 1876 og nedsatte sig på Østergade. Forinden havde han været fransk soldat, endog med tjeneste i fremmedlegionen. Schrøder stammede fra Ebeltoft og

var gift med Jette Nielsine Nielsen, der døde i 1907.

66. *Bernhard Chr.Joh.Sinding* (1840-1904), urmager i Ebeltoft. Søn af lærer og organist Bartholin Sinding og gift med den meget musikalske Jensine Marie Buch, der var en proprietærdatter fra Lyngby på Djursland. En søn, F.Sinding, drev forretningen videre i hjembyen, datteren Emilie blev præstekone (gift med pastor C.E.Nissen, Selde). (Højskolebladet 1909, Dansk Urmagertidende 1949-50, jfr. Thyra Jensen: Fra gamle præstegårde I).

67. *Rasmus Emil Sinding* (1843-1909), toldkontrollør, broder til foregående. Var indtil 1882 ansat i Århus, hvorfra han blev forflyttet til Struer og siden til Løgstør. Gift med Ellen Christiane Schandorff og far til maleren Knud Sinding (Gunnar Sandfeld: Fra en helt anden tid, 2.udg.).

68. *Th.Jensen Sort* († 1932). Som N.Joh.Laursens meningsfælle og medarbejder ved Århus Folkeblad var han livlig engageret i foreningslivet. Han var således en af dem, der gav stødet til til dannelsen af Århus højskoleforening; men han forlod byen omtrent samtidig med, at den trådte ud i livet, og var derefter beskæftiget som lokalredaktør ved forskellige dagblade (Holbæk, Bramminge og sidst i Sorø, hvor han tillige betegnes som afholdsvært). Gift med Mette Marie Kockhauge og far til den tidligt afdøde præst i Blåhøj-Filskov, Gudmund Sort. (N.Thomsen og J.Sølling: De danske aviser 1634-1991, Jens Nielsen: Fra en gro-tid).

69. *P.V.Stampe* (1819-1890), farver og fabrikant i Århus, Eriksens gamle mester (Borgere i byens råd, ill.).

70. *H.D.Stoltz* (1850-1930), glarmester i Århus. Forretningen, der bestod i mere end fyrretyve år og gjorde indehaveren til et anset medlem af håndværkerforeningen, havde lokale i Eriksens ejendom, men blev flyttet til Frederiksgade 31.

71. *Søren Svejstrup* (1848-1923), proprietær på »Sandergård« ved Odder, var centralt placeret i det grundtvigske menighedsliv. I 1881 sluttede han op om Askovadressen sammen med (31), (34), (49), (57) og (58), og hans store charabanc bragte jævnlig familien og ligesindede til gudstjeneste i Bering og efterfølgende samvær i præstegården. Han lagde sig dog stærkt i selen for, at Odder kunne få sin egen valgmenighed. Gift 1° med Cecilie Vinther, der havde været elev i Gedved og Testrup, 2° med Jensine, en møllerdatter fra Fillerup. (Thorv.Madsen: Skildringer af Hads herreds historie I-V, Højskolebladet 1879, Østjysk Hjemstavn 1954 og H.Begrup: Dansk menighedsliv i grundtvigske kredse IV).

72. *Chr. Søndergaard* (1860-1933) tog lærereksamen fra Gedved i 1880 og blev straks derefter hjælpelærer i Stautrup. Slog siden sit navn fast som en indflydelsesrig og højt respekteret redaktør af Vejle Amts Folkeblad, jfr. DBL.

73. *Anders Sørensen*, gårdejer og sognefoged i Jegstrup efter først at have været bestyrer af moderens gård i Tranbjerg. Han havde været elev på Grundtvigs højskole og personlig ven med Ernst Trier, Vallekilde. I 1866 var han en af drivkræfterne bag oprettelsen af Testrup højskole, og i mange år derefter ledede han kirkesangen i Bering valgmenighed. (Kr. Tårup: Testrup folkehøjskole 1866-1916).

74. *Henrik Sørensen*, gårdejer i Rustrup,

Them sogn, hørte til blandt forgrundsfigurerne, da planerne om et forsamlingshus i Gjessø blev virkeliggjort. En halv snes år senere averterer han - i Højskolebladet - en landejendom på 124 tdr. land til salg, evt. bytte med en mindre.

75. *L.Sørensen*, snedker, ses ikke i vejviseren 1883 og 84, men i 1914 dør snedker *Laurs Sørensen* på De gamles Hjem i Århus. I dødsannoncen optræder en broder: Johannes Sørensen i Stjær.

76. *Andr.P.J.Teilmann* (1797-1883), sognepræst i Ormslev, var vel ikke »den ny tids mand«; men hans bibellæsninger, der blev holdt i præstegården, var dog med til at berede jordbunden for den kristelige vækkelse, der viste sin grokraft endnu mens han levede. Folk som Højmark (20) og Povlsen (52) var blandt deltagerne.

77. *Jørgen Teilmann* (1835-1919), valgmenighedspræst i Bering, søn af foregående. Allerede som ung kapellan, først i Them, siden hos faderen i Ormslev, var hans forkyndelse præget af en glød og en gennemslagskraft, der gjorde, at betegnelsen »lynildsmand« er blevet hæftet til hans eftermæle. I sin præstegering lagde han stor vægt på konfirmationsforberedelsen. Om hans holdning til tidens rørelser i det hele se DBL.

78. *Samsø Teilmann* (*1838), gårdejer i Ormslev, broder til foregående. Hans ejendom blev i 1863 udstykket fra præstegårdsjorden og fik navnet »Nødskov«. Gift 1° med Karoline Frederikke Schjørring, 2° med Inger Marie Jensen († 1947). Han var medunderskriver af Askovadressen og fungerede i mange år som kirkesanger i valgmenigheden. Landbrugsbedriften blev fortsat af sønnen Halfdan († 1953).

79. *Anton Thomsen*, gårdejer i Gjessø, var søn af Thomas Jensen på gården »Rosenlund«. Han blev gift med Ane Kirstine Pedersen, en datter af (50), og efterfulgte sin svigerfar som medlem af bankrådet for Silkeborg Bank.

80. *Anton Scheel Thomsen* (1846-1937), muremester og fabrikant i Århus. Firmaet, der blev etableret i 1876, havde domicil i Frederiksgade og fik omkring århundredskiftet overdraget en række store opgaver. Thomsen og hans hustru Dorthea Jensen var valgmenighedsfolk og boede til sidst i Brabrand (Villa »Kvæld«). Af ægteparrets børn blev en søn læge og en anden bibliotekar, mens en tredje (Marcus) fortsatte håndværkertraditionen.

81. [*Jens Thomsens enke*], Maren Nielsdatter (1823-1886), en gårdmandsdatter fra Testrup, siden 1842 gift med *Jens Thomsen* (1811-1977), en broder til (82). Det var Jens Thomsen, der i 1866 afstod en del af sit jordtilliggende til fordel for Testrup højskole, og siden tegnede han sig for et bidrag på 100 rigsdaler til opførelsen af en mødesal (Højskolebladet 1916).

82. *Rasmus Thomsen* (1818-1898), gård-ejer i Testrup (matr.nr.1, den gamle slægtsgård »Overgård«), broder til foregående og far til (56) og (63). Gift 1° med Kirsten Marie Jensdatter († 1855), 2° med Kirsten Pedersdatter. Var sammen med broderen med til at sikre højskolens placering i Testrup. (A.Nordahl-Petersen: Danmarks højskoler i tekst og billeder. T.Rugholm: Ejendommene i Mårslet etc., manuskript i Lokalist.Samling, Århus).

83. *Jørgen Urup* (1835-1914), husmand i Hørning, en søn af møller Jens Olesen Urup i Fregerslev. Gift med Margrethe Kathrine Lauridsen. Hans veldrevne hus-

mandsbrug, der i 1898 blev præmieret med Foreningen af jyske Landboforeningers sølvmedalje, gik i arv til datteren Ellen. (A.Christensen: Hædrede husmænd).

84.[*Johanne Winter*]. En række forhold indikerer med betydelig vægt, at der her er tale om en fejlskrivning i selve adressen, og at der rettelig skulle stå *Johannes Vinther*. Han, der er søn fra gården Ørskov i Ørritslev, tog lærereksamen fra Gedved i 1875, men gik siden over i jernbaneetaten og boede så sent som i 1922 i Hellerup. Formodningen bestyrkes yderligere af, at det er Johannes Vinther, der er ophavsmand til afsnittet om farver Eriksen og hustru i Holger Begtrup: Grundtvigske hjem i det 19. Århundrede, en skildring, der klart bygger på selvooplevelse og dyb veneration for familien Eriksen.⁴

Hermed turde grænsen for det mulige i henseende til tolkning af adressen være nået. De resterende navne danner en grå zone, der knap nok tillader gisninger.⁵

Tilbage står blot at vise, hvad der blev farverfamilien beskåret i tiden efter sølvbrylluppet. I 1885 nedlægges forretningen, angiveligt på grund af svaghed, og Eriksens ansættes som værtsfolk i højskolehjemmet i Klostergade. Herfra flytter de i 1890 til Silkeborg, hvor deres rige erfaring kom søsterinstitutionen der til gode. Her havde de kort efter den sorg at miste datteren Vilhelmine, der døde fra tre småbørn.

Ejendommen i Frederiksgade blev imid-

lertid solgt til bødker Balle, og da fru Eriksens sygdom gjorde det nødvendigt at nedtrappe arbejdslivet, valgte de at flytte tilbage til Århus og tilbringe deres livsafeten der. Det blev i Nørre Allé, skrås over for valgmenighedskirken. Her døde de to gamle med et års mellemrum, henholdsvis 1908 og 1909.

Noter:

1. Der er således ikke fundet belæg overhovedet for en virksomhed som arkitekt.
2. Det var den, der ved folkelige møder populært kaldtes »Bek og Laursen« - til forskel fra »Harpebogen«, den klassiske højskolesangbog, der fra 1894 havde Foreningen af højskoler og landbrugs-skoler som udgiver.
3. Ved et flerdages møde på Askov i august 1881 vedtog man et andragende stilet til rigsdagen, hvori en række væsentlige frihedskrav blev formuleret. Begivenheden, der fik skelsættende betydning i kirkehistorisk sammenhæng, affødte betegnelsen Askovadressen.
4. Hans fremstilling indbefatter i øvrigt udsagn fra tre »kronvidner«, der citeres udførligt, nemlig fru Hanne Sørensen f. Jessen (gift med seminarielærer Marius Sørensen, Jelling), J.P.Kristensen-Randers og kaptajn Jørgen Rasmussen, København. En særlig varme er tilført teksten ved mindet om broderen Kristian Vinther, der havde fået opfyldt et dybt personligt behov ved at blive lukket ind i ungdomskredsen hos Eriksens. Han døde af en lungesygdom få måneder efter sølvbrylluppet, 26 år gammel.
5. Det drejer sig om følgende: Maren Andersen, Te-rese Eriksen, A.Jensen (København), Geert Jensen, J.G.Jensen, L.P.Jensen (skrædder), Mohr, Niels Kr.Nielsen, Overgaard, F.Poulsen og Mine Tranbjerggaard.

Hvordan Them kirke fik sit første orgel

Af Viggo Lovdal

I år er det 75 år siden, Them kirke fik sit første orgel. Indtil 1922 måtte menigheden nøjes med kirkesangernes forsang ved kirkelige handlinger, hvad der vel var meget almindeligt dengang. Orgelet, der blev taget i brug i september måned 1922, havde hidtil stået i Silkeborg kirke. Orgelet er bygget i 1877 af firmaet Demant og Nielsen. Fra begyndelsen var det udstyret med 10 stemmer, ét manual og pedal, men blev senere udvidet med endnu tre stemmer og et 2. manual. Hvornår ombygningen har fundet sted, ved man ikke nøjagtigt, kun, at det er foretaget af Frederik Nielsen før 1906. Tilsyneladende er der ikke ændret ved orgelets disposition siden ombygningen, skriver organist Ole Olesen, Frederikssund, til menighedsrådet i Them i januar 1972. Organisten undersøgte og afprøvede på dette tidspunkt orgelet i Them kirke.

Uden at være kyndig på området vil jeg mene, at det iøvrigt udmærkede instrument med sine 13 stemmer ikke havde format til et kirkerum af Silkeborg kirkes størrelse. Jeg bestyrkes i denne opfattelse af de optegnelser, der er gjort i forbindelse med udskiftning af orgelet i Silkeborg kirke. Her står der blandt andet:

»Man blev efterhånden meget utilfreds

med orgelet. Det var for lille til den store menighed, og det endte med, at menighedsrådet vedtog at købe et nyt hos det kendte firma Marcussen og Zachariassen i Åbenrå. Det kostede 45.000 kr.«

Til arbejdet med planerne om at fremskaffe et nyt orgel til Silkeborg kirke blev der nedsat en komité. »Komiteen til fremskaffelse af et nyt orgel i Silkeborg kirke«, hed udvalget, hvor bl.a. sognets daværende præst, H. Sørensen, havde sæde. I december måned 1921 må udvalgets arbejde have båret frugt. I mødeprotokollen for Them sogns menighedsråd er der anført, »at da der skulle anskaffes et nyt orgel til Silkeborg kirke, kunne vi få det gamle orgel til købs til opstilling i Them kirke for en købesum, der sandsynligvis vil andrage 4000 kr. for orgelet, som det står i Silkeborg kirke«.

At beløbet står ved magt, fremgår af en skrivelse, dateret 14. december 1921, stilet til sognepræsten i Them:

»Hr. pastor Nielsen, Them.
Komiteen til fremskaffelse af et nyt orgel i Silkeborg kirke tilbyder Dem herved det gamle orgel i kirken for en sum af 4000 kr., skriver firetusinde kroner, dog således at det skal nedtages for Deres regning og

på den tid, der er bekvemtest for os. Beløbet betales ved modtagelsen. Tilbuddet er kun gældende indtil nytår 1922. På komiteens vegne:

J Ammundsen, S. Sørensen, Holger Sørensen.«

Tilbuddet blev accepteret. Orgelet kom til Them, og Silkeborg fik sit nye orgel.

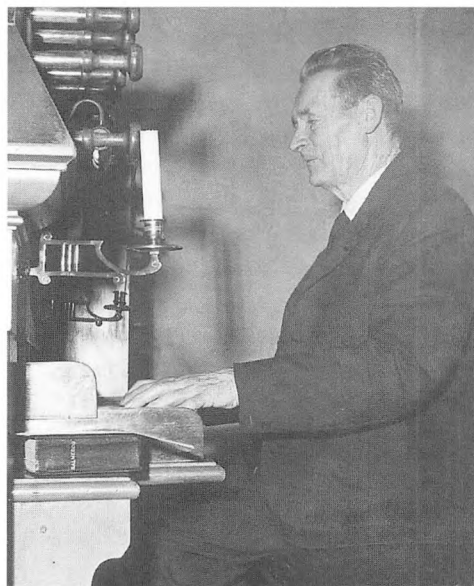
Når menighedsrådet i Them accepterede et tilbud om køb af orgelet, er det antagelig, fordi man fra to borgere i Them fik tilsagn om et gavebeløb til anskaffelse af et orgel til kirken. Den 28. december 1921 afsendes følgende skrivelse til orgelkomiteen i Silkeborg:

»Det meddeles herved på de for købesummen garanterendes vegne, at vi undertegnede, efter at den fornødne pengesum er sikret, modtager Deres tilbud af 14. dec. d.å. om køb af det gamle orgel i Silkeborg kirke for en sum af 4000 kr., skriver firetusinde kroner, således at det nedtages for vor regning på den tid, der er bekvemtest for Dem, og således at beløbet betales ved modtagelsen - hvorefter orgelet agtes opstillet i Them Kirke.

Them præstegård, den 28. december 1921. L.P.Pedersen og N.Nielsen.«

Det blev orgelfirmaet Marcussen og Søn, Åbenrå, der fik overdraget opgaven at nedtage og opstille orgelet. Firmaets tilbud lød på, at orgelet skulle »nedtages i Silkeborg Kirke, pakkes omhyggeligt i kasser og opstilles færdigt spilbar i Them kirke. Prisen herfor er 1250 kr. I denne pris er ikke indberegnet nogen større reparation, som evt. kan vise sig at være nødvendig.« Firmaet anbefaler, at pedalkla-

viaturet sendes til Åbenrå, idet det er meget dårligt og opslidt. Denne reparation incl. forpakning og transport kan gøres for 162 kr., hedder det i tilbuddet. »Orgelet kan blive ganske godt«, anføres det videre. Arbejdet med opstillingen kan udføres »lidt efter pinsefesten«. Det hedder videre i tilbuddet, at det er »beregnet efter at vore montører får frit ophold og forplejning under opstillingen af orgelet i Them Kirke«.

Organist Søren Frederiksen Lovdal ved det gamle orgel i Them kirke. Fotograferet ved en kirkekoncert omkring 1962.

(Foto: Johannes Jensen, Silkeborg)

43 år ved læremesterens orgel

Nu var orgelet til kirken sikret, nu skulle menighedsrådet have en organist. På et møde den 1. juni 1922 vedtoges det at »oprette et organistembede med en løn af kr. 300 for gudstjenester samt kr.15 for hvert påbegyndt 100 af indbyggere i de til

Them kirke liggende distrikter, alt under forudsætning af stiftøvrighedens approbation«. Også en plads som bælgtræder blev der brug for at opslå. Denne stilling blev besat med Laura Sørensen, Them, der for en løn af 150 kr. årligt »skulle medvirke i alle tilfælde, hvor orgelet bruges ved gudstjenester eller andre kirkelige handlinger«, som det fremgår af mødeprotokollen. Sognerådet ønskede iøvrigt at knytte organistembedet til et af lærerembederne i sognet, hedder det i et referat fra et menighedsrådsmøde. Dette ønske må imidlertid ikke være blevet efterkommet, idet min far, der var landmand, på et møde

den 19. september antoges som kirkens første organist, en stilling, han bestred i 43 år. Det blev læreremesterens gamle orgel, min far satte sig til søndag den 24. september 1922, for første gang i Them. Han havde fået undervisning hos organist Sand Lauridsen, Silkeborg, der sagde god for min fars kvalifikationer som orgelspiller, skønt han ikke havde organisteksamen.

Tjenesteydelserne i tyverne kan iøvrigt ikke betegnes som løntunge, når man kigger på regnskabet i forbindelse med orgellets flytning til Them. F.eks. kan det nævnes, at vognmandsfirmaet Mikkelsen og Larsen skulle have kr. 48,36, vognmand

Regnskab.

over indtægt og udgift ved køb og opstilling af orglet i Them kirke.

Indtægt	
Gave fra enkefrø Karine Davutten til køb af orglet	kr. 2000.00
Gave fra kolonit. Poul t. Johansen til køb af orglet	2000.00
Indtægt til istandsættelse og opstilling:	
Them skolekrets	kr. 1208.00
Virklind	380.00
Gjessø	95.00
Tømmerstj.	529.00
Salthus	380.00
Bakthjerg	290.00
Ingeniør Alex Soss	500.00
Ingeniør Poul Larsen	500.00
Indvandre renter til 1/10 1922	79.06
<hr/>	
Salt indtægt	kr. 7961.06

Af dette »Regnskab over indtægt og udgift ved køb og opstilling af orglet i Them kirke« fra 1922 fremgår også, hvem der finansierede anskaffelsen.

Søren Sørensen kr. 31,20 for transporten fra Silkeborg. Tømrer Jensen, Them, får kr. 452,30 for ombygning af det podie, hvorpå orgelet placeres, maler Kaae beregner sig 99,60 kr. for at male og dekorere orgelet, og afholdshjemmet i Them får 63 kr. for montørernes forplejning. Sognepræsten har i anledning af orgelsagen antagelig været i kirkeministeriet. Der er opført 13 kroner og 10 øre som udgift til »sognepræstens rejse til København«.

Orgelet var som nævnt en gave fra to af sognets beboere. Det var enkefrue Marie Davidsen og boelsmand Poul K. Johansen, der hver forærede 2000 kr. til anskaffelsen. Deres navne blev indgraveret på en sølvplade, der blev monteret på orgelets facade ud mod kirkerummet. Sølvpladen, der nu opbevares på Egnsarkivet i Them, kostede 16,50 kr. og blev leveret af guldsmed J.K.Jacobsen, Silkeborg. Der blev også startet en indsamling i sognets skolekredse, der indbragte 3.282 kr. Ingeniør Alex Foss og ingeniør Poul Larsen betænkte indsamlingen med hver 500 kr. Resultatet må siges at være pænt, da der efter installeringen fremkom et overskud på budgettet på kr. 1.800,80.

Orgel søger passende kirke

I juni måned 1970 blev det ved syn fastslået, at Them kirkes orgel enten måtte gennemgribende restaureres eller udskiftes med et helt nyt orgelværk, fortæller sognets daværende præst, Viggo Mulvad, i Århus Stifts årbog 1974. Orgelet var blevet for svagt til på tilfredsstillende måde at

lede salmesangen, når kirken var velbesøgt. Man valgte at anskaffe et nyt orgel, der blev leveret af Marcussen og Søn, Åbenrå. Søndag den 7. april 1974 blev orgelet taget i brug ved en gudstjeneste, hvor biskop H.Høirup prædikede. Kirken havde nu fået et orgel med 16 stemmer, to manualer og pedal til afløsning for det gamle, der havde tjent kirken troligt i 52 år. Orgelet blev nedtaget af Jydsk Orgelbyggeri i Hinnerup, som i de følgende år havde det opmagasineret. Det var meningen at søge det afsat til genopstilling i en passende kirke, mindre end Them, men det blev ikke til noget, fortæller sognepræst N. Uldall-Jessen, Them. På grund af indskrænkninger i orgelbyggeriets magasin er orgelet nu blevet opmagasineret på Brande kirkes loft. Brande kirke er annekskirke til Them kirke. Gennem årene har sognepræsten og skiftende menighedsråd haft det håb, at det gamle orgel kunne afsættes til genbrug i sin helhed, hvilket dog vil kræve en større restaurering af orgelet. Indtil videre har det altså fået sin plads på et kirkeloft. Måske vil det ad åre igen lade sine stemmer lyde. Helt udtjent er orgelet ikke, 120 år efter at det blev opstillet i Silkeborg kirke.

Kilder:

Uddrag af Them sogns menighedsråds mødeprotokol 1922.

Århus Stifts årbog 1974.

Oplysninger fra Them sogns nuværende sognepræst, Niels Uldall-Jessen.

Nyt om Østjylland 1997

Af Lars Otto Kristensen

Århus var indtil katastrofen i 1864, hvor kombinationen af en god naturlig havn og den jyske længdebane gjorde den til Hamburgs naturlige afløser og »Jyllands Hovedstad«, en lille søvning provinsby, bedst beskrevet af Sophus Bauditz i hans uforlignelige »Krøniker fra Garnisonsbyen«. En vis industrialisering var begyndt fra 1820'erne, men tog først for alvor fart fra katastrofeåret.

»Oliemøllen«, som den populært kaldes, blev hurtigt byens største virksomhed. *Aarhus Olie 1871-1996* af Poul Kragelund er udsendt af fabrikken ved 125 års-jubilæet. Den mest sikre erfaring er iflg. forordet at »Set i historiens lys kan det synes som det eneste, der er sikkert om AO, er, at stort set intet er sikkert.«. En stor virksomhed, der baserer sig på im- og eksport, må nu en gang være sjældent afhængig af omgivelserne »og af og til sendt til tælling«, når den ligger i et lille land. En tid var AO den største virksomhed af sin art i verden, større på sit felt end nærmeste konkurrent: ØK. Stor nok til i 1930'erne at være et samfund for sig selv, med betydelige sociale goder og fritidsfaciliteter for medarbejderne, kombineret med en yderst patriarkalsk ledelsesstil. Det er en gedigen rigt illustreret bog på 228 sider.

Aarhus Vognmandsforretning gennem 100 år beskriver en unægteligt noget mindre erhvervsvirksomhed. Den er udgivet i anledning af jubilæet den 30. juli 1996 og skrevet af Anders Kærgaard (65 s. ill.). Fra heste til motorer, gasgeneratorer under krigen, en beretning om løbende »ændringsparathed« længe inden nogen havde opfundet dette vor tids modeord! Og så er det en køn lille bog.

Mange store virksomheder havde og har egne idrætsklubber, men de fleste med trang til sport har fået afløb for deres lyst i byens talrige private klubber. Hvad bogen *Idrætsforeningen Old Boys Aarhus 1921-1996* handler om behøver ingen forklaring. Udstyret er måske ikke flot, men de 89 sider er en god gennemgang år for år af en idrætsglæde, der ikke svækkes af at man ikke blev en Bjarne Riis.

I 1995 udkom *Århus - byens historie*, bind 4, der omfattede tiden 1945 - 1995 (se ØH 1996), udgivet af Århus Byhistoriske udvalg. Den blev i 1996 fulgt af *Bind 1*, der omfatter tiden indtil 1720, og er den første samlede beretning om det ældste Århus. Tre historikere har skrevet om »byens rum«, »byens liv«, »byens mennesker« og »byens styre«. Bind 3 - 4 påtænkes udsendt i 1997 - 99, i hvilken rækkefølge vides ikke.

Man ved at Århus er anlagt af en konge med behov for et stærkt sømilitært fæstningsanlæg 1000 - 1100, men svaret på hvorfor og nøjagtigt hvornår ligger forseglet under midtbyens bygninger og brosten. *Hans Jørgen Madsen* (Moesgaard) har taget sig af byens forhistorie og fortsætter til 1500. *Ole Degn* (Landsarkivet i Viborg) fortsætter til 1720 og *Helge Paludan* (Århus Universitet) tager sig af kirkens historie. Vi som interesserer os for historien »over jorden« er betænkelige ved altfor megen byfornyelse, oldtids- og middelalderhistorikerne ser den som en kærkommen anledning til at komme i jorden (de må have haft herlige tider i de bombede tyske byer!). Det var først i 1960'erne, da man ragede Hotel Skandinavia ned, at man fik endeligt placeret og dateret vikingevolden. Byens store voldanlæg blev iøvrigt først formelt sløjfet i 1477, men nogle meget illustrative skitser fra forskellige stadier af byens udvikling viser, at byen da allerede i århundreder havde sprængt de snævre grænser.

Grete Foss's *Århus Domkirke* fra 1961, der siden er kommet i talrige udgaver og oplag, har været et skattet standardværk om Århus Domkirke. Blandt historikere er der nogen uenighed om, om domkirken rettelig er grundlagt i 1196 eller først i 1201. Man har derfor valgt at fejre 800-års jubilæet to gange: I 1996 med udsendelsen af *Århus Domkirke. Skt. Clemens* skrevet af de to Århus-folk, historikeren *Hans Bjørn* og kunsthistorikeren *Lise Gøtfredsen*, redigeret af *Frits Nicolaisen* og udgivet af Århus Domsogns Menighedsråd.

Ingen andre behøver at fornærmes, når man kalder den årets smukkeste bog, med

et væld af farvebilleder af sjælden kvalitet af fotograf *Poul Pedersen*. Fra højadelige katolske bisper og administratorer af et rigt kirkegods til borgerlige protestantiske troens stridsmænd med tørre lommemesmerter på embeds vegne (hvilken adelsmand gad være på fast løn?). Hans Bjørn har en Palle Lauringsk fortælleevne og en usædvanlig evne til at sætte i sammenhæng, så man pludselig forstår, »og så er det ovenikøbet en god historie, ikke?!«

Præster har altid kunnet bruges til meget andet end at prædike. De store topografiske værker som Pontoppidans *Danske Atlas* og *Trap Danmark* bygger paa indberetninger fra præster, der var landsognenes eneste lærde mænd og formodedes at kende alt og alle. I 1807 tog Oldsagskommissionen, hvis arbejde endte med, at vi fik et rigtigt nationalmuseum, initiativ til en registrering af alle fortidsminder: »Gravhøje (Kæmpegrave), Hedenske Altere, Tingsteder, Store oprejste Stene (Bautastene), Runestene, Inscriptioner med Rune- eller Munkeskrift, Billeder, Levninger fra den Katholske Cultus, Mure, Kjeldre, Voldsteder, Det der opgraves eller er blevet opgravet..., Samlinger af Oldsager, samt Traditioner, der har med alt dette at gøre«, og bad hver eneste præst om at indberette, hvad der fandtes i hans embedsområde. Baggrunden var landboreformernes og vejbyggeriets »drastiske« indhug i fortidsminderne, den nationale vækkelse efter Københavns bombardement og den gryende romantik.

Indberetningerne har henligget ret upåagtet i Nationalmuseets arkiv, men udsendes nu i *Danske Præsters Indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807*, redigeret af *Christian Adamsen* og *Vivi*

Jensen på SKALKs forlag, Wormianum. Værket vil, når det er afsluttet, omfatte fire bind + et registerbind. Bind 2, Nord- og Østjylland (1997), omfatter de gamle Hjørring, Thisted, Aalborg, Viborg, Randers, Århus og Skanderborg Amter. Man forstår nok, at materialet har været lidet anvendeligt. Mindre end en trediedel af sognene svarer overhovedet, og de fleste kun i få intetsigende linier. Præsten i Skivholme, Skovby og Sjelle sogne, Lars Nicolai Morsings besvarelse fylder seks sider i bogen og overgås kun af Niels Blicher i Randlev-Bjerager med 9, hvad næppe kan undre nogen! Blicher har endda illustreret sit bidrag og beskriver Sven Fældings sværd, »som giæmmes endnu paa Aakiær, og jeg ei har kunnet udvirke, dets Afstaaelse af Eierne« - ærgerligt nok, det blev stjålet for nogle år siden og er ikke siden fundet. Sagnet sagde, at der ville ske alverdens ulykker om det forsvandt og ganske vist er det, at da det skete, gik gården på tvangsauktion!

I dag ville vi have sagt, at det krævede et betydeligt lobbyarbejde, inden Århus officielt fik landets andet universitet i 1932, efter at en universitetsundervisning var begyndt i 1928. Ingen af lobbyisterne var professionelle, blot folk, der brændte for en sag uden at skulle leve af den. *By og Universitet*, Universitets-Samvirket, Århus, 1921-1996 af Palle Lykke (Århus Universitetsforlag, 1996) er på 314 sider, de 180 skildrer årene inden målet: et universitet, blev endeligt nået i 1932. Det begyndte med 78 studerende i 1928, nu nærmer man sig 20.000.

I årene efter anden verdenskrig var Århus landets største garnisonsby med landets dårligste kaserner og provinsens

største officersforening. Endnu i 1950'erne kunne det årlige andespil samle 112 deltagere, festmiddagen i galla på kongens fødselsdag endnu flere. *Aarhus Officersforening 1871 - 1996*, redigeret af *Per Wilumsen*, er et beskedent festskrift om en forening, der eksisterer endnu. Det er et genoptryk af festskriftet fra 1971 med tilføjede sider for årene 1971-1996. Mon ikke mange i byen i studenteroprørets værste dage fortrød, at man havde satset så stærkt på studenter og gjort så lidt for at beholde garnisonen?

Den 23. november 1996 var det 125 år siden frimurerordenen kommet til Århus. Jubilæumsskriftet *St. Johannes Logen St. Clemens Århus 1871 - 1996* fortæller lidt om hvad der foregår i og omkring den stætte frimurerloge i Christiansgade, selv om brødrene foretrækker at arbejde uden den store offentlighed. Sidste halvdel af skriftet er en liste med portrætter af brødrene på jubilæumsdagen. Det er der ikke megen mystik i, det er gode solide borgere, de fleste af os kender vist et par af dem.

Det er ikke kun i »Matador«, man flytter på »Fedet« om sommeren. Grundejerforeningen Vejlbj Fed har fået eget forlag og fortsætter »Det Sandede Fed« fra 1994 med *Mit Sommerland* af børnebibliotekaren og forfatteren *Ellen Buttenschøn*, der i mange år var Jyllands-Postens legendariske børnebogsanmelder. Da 20'ernes huse i deres højeste individuelle versioner var veget for moderne helårsboliger, der kun er så forskellige som bygningsreglementet tillader, var barndomslandet, hvor man kunne se kong Christiaan til hest i det unge nybyggerland, borte. 48 sider med akvareller af *Poul Stenbøg*.

Wehrmachtbefehlshaber general v. Hanneken, der residerede på Silkeborg Bad til foråret 1945, har fået ry som en mand, der »levede livet« og var afstumpet og korrupt. Militærhistoriker *Ole Droststrup* har sammen med teologen *Walter Kienitz* i bogen: *Den hæmmede kriger. Et portræt af general von Hanneken* (Odense Universitetsforlag 1997, 370 s.) givet et mere nuanceret billede.

Da redaktør Knud Esmann, Århus Stiftstidende, og jeg besøgte Kaløs tidligere ejer, friherre v. Jenisch, forbavsede det os, at han, der ingensomhelst grund havde til at holde hånden over nogen nazist og aldrig havde været det selv, omtalte sin tidligere chef med stor respekt. Senere, da *Walter Kienitz's* bog om Silkeborg Bad udkom i 1992 (Se ØH 1993), skrev v. Jenisch til mig: »Sie werden sicher verstehen, daß mich die nunmehrige Korrektur des Bildes über die menschlichen Seiten des Generals sehr befriedigt. *Walter Kienitz*, dessen intensiver und fleißiger Arbeit wir die Rechtfertigung verdanken, gebührt große Anerkennung.«

General v. Hanneken fremstår som en mand, der alene bestræbte sig på at løse den opgave, han havde fået: at opstille et forsvar mod en allieret invasion gennem Jylland. Næppe en »behagelig« mand. Han protesterede stedse mod at skulle afgive tropper til politiske formål både i august og oktober 1943 (jødeaktionen) og i september 1944. Det var formodentlig det spændte forhold til *Dagmarhus*, der indhentede ham i januar 1945, hvor han blev arresteret og degraderet på en grundløs anklage for korruption.

Han afskyede publicity og søgte ikke andre danske kontakter end de tjenstligt

nødvendige.. Staben havde stående ordre til at sige at generalen ikke var hjemme, om »hr. Clausen« skulle ringe. Da *Kaj Munk* blev myrdet, udbrød generalen: »Fordømt svineri, sådan skyder man de arme folk ned og smider dem på vores trappesten, så man skal se, at sådan gør vi her!«

Det kan nok mane til eftertanke, hvor tilfældigt det billede af historiske personer, der bliver eftertidens, kan være.

Nå, vi havde jo ikke inviteret ham!

En mere velkommen gæst i Silkeborg blev *Michael Drewsen* (1804-1874), der grundlagde den papirmølle, der blev byens økonomiske ryggrad og eksistensberettigelse op til vor tid.. Journalisten *Kurt Balle Jensen* og museumsinspektør *Keld Dalsgaard Larsen* har sat ham en mindesten i *Michael Drewsen* (Midtjysk Forlag, 1994, 199 s.), der samtidig er byens og egnens historie og rigt illustreret. Forholdene har ikke været mere idylliske end at også en livskraftig arbejderbevægelse tidligt kom til. Allerede i 1872 fik »Den Internationale Arbejderforening« en afdeling i Silkeborg. Det er igen *Keld Dalsgaard Larsen*, der har skrevet *Silkeborg. En udpræget industri- og arbejderby*, udgivet af LO i Silkeborg i anledning af Fællesorganisationens 100-års jubilæum i 1994 (143 s.). *Silkeborg blev min by* (61 s.) er en samling på 20 beretninger og fortællinger, der er nedfældet på et årskursus for enlige indvandrere på *Daghøjskolen* i Silkeborg 1995/1996. *Barn af Silkeborg: silkeborgensere fortæller erindringer*, redigeret af *Lise Andersen*, *Hanne Arent* og *Hedvig Bach Nielsen* er udsendt af Silkeborg Bibliotek (1996, 160 s.) er beretninger fra nogle af dem, der er født i Silkeborg.

Erindringer fra Gylling og andre notater (53 s.) af Poul Nepper-Christensen er udsendt som et særnummer af Gylling Kirkeblad i anledning af forfatterens 80 års fødselsdag den 8. august 1996, - Forfatteren var sognepræst først på Alrø, siden i Gylling 1947 - 1968. Fra Gylling er også: *100 år i Gylling: Jubilæumsbog: Gylling Håndværker- og Borgerforening 1897-1997*, redigeret af Jens Nørgaard, på ikke mindre end 131 sider.

Privatbanernes levetid blev som regel kort. Bilerne slog dem ud. Det lille Smørum-Forlag Banebøger har udgivet snart en snes bøger om privatbaner. Den nyeste af dem er: *Hammelbanen: Hammel-Aarhus Jernbane 1902-14: Aarhus-Hammel-Thorsø Jernbane 1914-1956* af Asger Christiansen (160 s., ill.). Den er som den må blive, når entusiaster tager fat: medrivende og fyldt med et imponerende billedmateriale, store og små drenge af den slags, der skrev togvogne op i stilehefter, har ryddet loftet. For en gangs skyld var det ikke den lokale lensgreve, der tog initiativ til banen, Frijsenborg havde allerede sin private vej til og ventesal på Hinnerup Station. Det blev storkøbmanden Hans Broge, der også var en af mændene bag Aarhus Oliefabrik, der blev drivkraften. Han havde erfaring fra banerne Århus- Ryomgård og Århus-Odder-Hou. Arne Gammelgaard bekendtgjorde sidste år, at han nok havde begået sin sidste bog om Hammel. Den slags skal sjældent tages alvorligt. *Hammel i Gamle Postkort* (76 sider, fås hos Hammel Bog og Ide) er allerede kommet til siden! Det er et hollandsk forlag, der har specialiseret sig i bøger med gengivelser af postkort fra større og - især - mindre byer i Europa,

der har givet Arne Gammelgaard opgaven. De fleste af postkortene er fra den første fjerdedel af vort århundrede, enkelte fra slutningen af forrige. Hvem vidste, at Hammel har haft en rigtig cykelbane, eller at kongen af Siam har købt ost på det lokale mejeri?

»Fra Kalundborg til Aars« har kun været en af vejene fra Århus til Sjælland. Da Grenaa-Hundested-ruten havde 50 års jubilæum i 1984, blev der udgivet et jubilæumsskrift. *Grenaa-Hundested. På Kattegat siden 1934* af Knud V. Johansen og Jesper G. Jensen er en opdateret udgave udsendt i 1995 i forbindelse med indsættelsen af de nye hurtiggående færger. (57 s.).

Sparekassen og brugsen var to af landsbyens hjørnestene. De fleste er forsvundet. *Tved Sogns Spare- og Laanekasse* er en undtagelse, som man kan se af jubilæumsskriftet *1872 - 26/2 1996. Et tilbageblik*. Udgivet i forbindelse med Sparekassens 125 års jubilæum, redigeret af Niels Viggo Madsen og Hans Olesen (64 s.).

Landsbyskolen er også væk. Men når den er blevet afløst af en ikke altfor stor centralskole, kan et jubilæumsskrift stadig samle sponsorer fra næsten alle byens erhvervsdrivende. Det er stadig »vores skole« og ikke bare kommunens. *Feldballe Skoles historie. Brudstykker af en landsbyskoles dagbog*, redigeret af Stig Tang Pedersen og udgivet paa Stig Tang Pedersens Forlag i Rønne, er på 94 sider og omfatter tiden fra 1720 til 1995.

Thorsager Menighedsråd har udsendt *Thorsager Præstegårds Historie* ved Marinus Sørensen (1996, 67 s., ill.).

I serien *Folk og Liv på Røndeegnen* (nr.

12, 1996), udgivet af AOF i Rønde Kommune, har redaktøren *Vagn Friborg Hansen* denne gang været vidt omkring i tid. Arkæolog Paul Asingh starter ca. 3500 f. Kr. Vagn Friborg Hansen tager sig selv af istiden og har desuden fundet en beretning om Mor Karen, der bestyrede Kalø Vandrerhjem, da der var vandrere til. Årets tema er »Mennesker og miljø i Rønde«.

»Det var bedre i gamle dage« er en forslidt frase, og et standpunkt ingen ved sin fornufts fulde brug vil tage konsekvensen af.

Vi kan bruge fortiden til at indse, at man i »mands minde«, vore forældres og

bedsteforældres tid, har været underkastet forandringens lov mindst ligeså meget som vi selv er det. Det elektriske lys revolutionerede store dele af tilværelsen, akkurat som computeren gør det idag, hverken mere eller mindre. Generationer før os talte ikke så meget om det, »samfundet udviklede sig spontant på erfaringsmæssig basis på tidens vilkår uden at forstyrres af utopiske bessermachere og filosofiske fremtidsforskere, som alligevel oftest viser sig at tage fejl og lave ulykker, hvis de får lov«, skrev Flemming Juncker i sin bog »Træk fra glemmebogen« i 1986.

Nyt fra Lokalhistorisk Arkiv, Silkeborg

Af Hanne Arent

1996 har været et meget spændende år for arkivet i Silkeborg. Silkeborg by fejrede sit 150 års jubilæum, og det gav selvfølgelig arkivet ekstra, men spændende merarbejde. Året startede med en stor udstilling, der åbnede på selve fødselsdagen 7. januar på Silkeborg Museum. Forskellige temaer belyste Silkeborgs udvikling fra oprettelsen som handelsplads i 1846 til i dag. En del billedmateriale fra arkivet blev brugt i denne spændende udstilling. Samtidig åbnede en udstilling i Kulturspinderiet om Silkeborg kommune gennem tiden, hvor de enkelte forvaltninger ved genstande og fotos illustrerede udviklingen inden for deres område. Her deltog arkivet i styringsgruppen og tog sig af den del, der viste bibliotekets historie.

Arkivet var desuden deltager i den inspirationsgruppe, der blev nedsat i forbindelse med udstillingen Silkeborg Billeder på Kunstcentret Silkeborg Bad, omfattende malerier og tegninger fra Silkeborg indlånt fra mange museer og private. Fra asyl til daginstitution, var en udstilling, der belyste børnepasningens udvikling siden den første institution blev oprettet i 1863. Også her var arkivet repræsenteret i styringsgruppen.

På biblioteket vist flere udstillinger med Silkeborg som emne i årets løb. Bl.a.

kunne man se tegner og maler Willy Seidelins tegninger fra Silkeborg 1940-1996. Hver måned viste en eller flere folkeskoleklasser, hvordan de havde arbejdet med temaet Silkeborg. Det blev til alt fra tegninger fra byen, illustrationer af sagn fra egnen, silkebannere med Silkeborg-motiver, byvåbenet, store collager med Silkeborg på de forskellige årstider m.m. Det er herligt at tænke på, hvor mange børn der i en periode i 1996 har beskæftiget sig med deres by på en eller anden måde.

Jubilæumsåret er blevet foreviget på mange måder. En af dem er alle de fotos, som 34 fotografer tog i en bestemt uge i maj, hvor de skulle fotografere i Silkeborg og illustrere et selvvalgt emne. Dette skete, da amatørfotografer kunne deltage i en fotokonkurrence, »En dag i Silkeborg«, arrangeret af Lokalhistorisk Arkiv og InterPhoto, Silkeborg, som sponserede konkurrencen. Hver fotograf udvalgte 8-10 fotos til illustration af sit emne, og alle disse billeder gemmes i dag på arkivet. Herudover har arkivet modtaget en stor samling fotos fra 1996 fra fotoklubben Focus, der hver måned udstillede fotos fra måneden før på biblioteket. Disse fotos kan ses på Internet på adresse: »<http://www.silkeborg.bib.dk>« Her skal man vælge »Byen«, derefter »Forenin-

ger«, og herunder igen »Focus«. Sammen med ca. 30 timers video optaget professionelt i årets løb er året 1996 dokumenteret godt for eftertiden.

Et spændende og omfattende arbejde har været at finde billedmateriale til Midtjyllands Avis og ugeavisen Ekstra-Posten. Begge aviser bragte hele året lokalhistoriske konkurrencer, henholdsvis hver måned og hver uge. Avisen udsendte hver måned en særlig jubilæumsavis med masser af historiske artikler, illustreret med mange dejlige, gamle fotos. Aldrig er lokalhistorien i Silkeborg blevet markedsført bedre.

Sidst i 1995 udkom en stor jubilæumsbog Silkeborg 1846-1996 på Silkeborg Biblioteks Forlag, 400 sider og ca. 800 fotos, hvoraf en stor del er fra arkivet. Arkivets leder var billedredaktør, et arbejde som krævede megen tid, men var utrolig spændende. Teksten illustreret med ca. 200 af bogens fotos kan læses/ses på Internet på adressen: »<http://www.silkeborg-bib.dk>«

I 1996 udkom på samme forlag Barn af Silkeborg, hvor 14 silkeborgensere skriver

erindringer om deres barndom i Silkeborg. Også her deltog arkivlederen i redaktionen. Dette er et udpluk af de særlige aktiviteter i forbindelse med jubilæumsåret. Det daglige arbejde er blevet passet ved siden af. Det har bl.a. betydet 140 afleveringer af mindre eller større omfang, og et godt besøgstal. 30 grupper, bl.a. skoleklasser og foreninger har fået introduktion til vores samlinger. Mange slægtsforskere har benyttet arkivet i årets løb. Denne gruppe omfatter også yngre mennesker, og det er tydeligt, at interessen for at finde slægtens spor er stigende.

Arkivet har haft megen glæde af samarbejdet med de lokalhistoriske kontaktpersoner og foreninger i de gamle sogne. Vi har i årets løb holdt et par fælles møder, hvor der bl.a. er orienteret om, hvad man har arbejdet med de forskellige steder, og udvekslet erfaringer. Desværre mistede arkivet en af sine gode støtter i året der gik, da Henry Kjær, Gødvad, gik bort. Henry Kjær har betydet meget for lokalhistorien, og ikke mindst Silkeborgs lokalhistorie. Henry Kjær har også bidraget med artikler til Østjysk Hjemstavn.

Nyt fra Nørhalds Egnsarkiv

Af Peter Østergaard

Arkivets medstifter, alderspræsident og æresmedlem Thorvald Thomasen fejrede sin 90 års fødselsdag d. 14.maj ved en reception i hjemmet i Vinstrup. Han var mærket af sygdom og svækkelse, men holdt dog standhaftigt sin plads for bordenden. En stor dag for ham - og for os, der var med. Han døde 10 uger efter og blev begravet på Dalbyover kirkegård. Hans minde bevares i Nørhald Egns-arkiv bl.a. derved, at reolen med hans fyldige arbejder og optegnelser - bærer navnet »Thorvalds Arkiv«.

Senere på året modtog arkivet fra tidligere præstegårdsforpagter Anker Andersen, Ø.Tørslev, et meget betydeligt materiale, en fuldstændig fortegnelse over gårdhistorie og ejerskifte i hele Ø.Tørslev sogn med detaljerede bilag af skøder og person-oplysninger, der sammen med arkivets øvrige voksende samling af skifteprotokoller og mikrokort og et meget handy register over samme i bogform - lige til at slå op i - er til stor nytte og glæde for arkivets brugere i læsesalen, hvor bl.a. skole- og gymnasieelever som hjemmевante arbejder målrettet med opgaver og »projekter«.

Elev-hold og klasser fra kommunens skoler besøger sammen med deres lærere undertiden arkivet på andre dage end de

ordinære åbningstider og får - under fornøjelige former - lagt en grund for den fremspirende historie-interesse.

Brev- og telefonbetjening af fjerntboende slægtsforskere er stadig mere og mere almindeligt for arkivets medarbejdere. Men iøvrigt præges livet i læsesalen af, at reolernes righoldige arkivalier udnyttes flittigt og grundigt som arbejdsstof på stedet. Som noget helt nyt indføres sandsynligvis i 1998 EDB og printer på arkivet, hvorved arbejdsmulighederne ydeligere forøges.

I årets løb har arkivet haft jævnlige besøg af lokal-historiske arbejdsgrupper, der beskæftiger sig med landsbyernes og lokalsamfundenes historie og udvikling.

Harridslev-gruppen udgiver således i dec. 1997 en interessant bog om Harridslev, hvis historie levendegøres gennem brogede person-skildringer og dagliglivet i landsbyen før Traktoralderen - fortalt lige ud ad landevejen.

Også i Albæk er en aktivgruppe i skrivende stund godt på vej med en skildring af de karakteristiske gårdmiljøer i »de nedre byer« langs Randers fjord, hvor Albæk er kirke- og sogneby.

I denne forbindelse bringes fortællingen om skolelærerens søn, Rasmus Sørensen, der var den næst yngste af en børne-

flok på 14 i lærerhjemmet. Han kom på statsskolen i Randers og gik på sine ben den milelange vej frem og tilbage hver dag i 5 år, fik studentereksamen og kom på universitetet i København, hvor han valgte teologien - og læste (som Pontoppiddans »Isbjørnen«) til Grønlandspræst.

Han boede på Regensen og blev kandidat i 1903 og blev udsendt til Umanak-distriktet i 1904, hvor han blev meget afholdt af beboerne, som han drog omsorg for - hjulpet af sin hustru, der var sygeplejerske.

Fra hans hånd har vi interessante og malende indberetninger fra de mange hundeslæde- og kajakrejser til bopladserne i det vidtstrakte område, hvor han bl. a. også førte tilsyn med børneskolerne.

Han døde af tuberkulose i 1921 - 43 år gammel. Rasmus Sørensens liv og skæbne hører med i Albæks landsbyhistorie, men hæver den op i et niveau, der giver den mere glans og dybde og ovenlyst, så lokalhistorien bliver mere personlig - vidtspændende og righoldig.

Østjysk Hjemstavnsforening 1996-97

Af Karen Margrethe Sørensen

I anledning af Østjysk Hjemstavnsforenings 60 års jubilæum blev der lørdag den 28. september 1996 holdt en reception i foredragssalen på Moesgård. Henved hundrede mennesker kom for at fejre begivenheden, som på værdig vis markeredes ved en levende og spændende tale af fhv. biskop Herluf Eriksen.

Efter den ordinære generalforsamling den 30. november 1996 på Hotel Ansgar, hvor biskop Kjeld Holm var taler, konstituerede bestyrelsen sig på et møde i januar. Der var tale om genvalg på alle poster. Det nyvalgte medlem, Niels Holleufer, indgik i arrangementsudvalget.

Her i foråret 1997 havde vi den sorg, at medlem af bestyrelsen siden 1994, Søren Jacobsen, Ørting, døde. I løbet af de 2 1/2 år, han kom til at sidde i bestyrelsen, nød vi godt af hans dybe interesse for foreningens arbejde. I forbindelse med et bestyrelsesmøde viste han os sidste år stolt den store boglade, han havde indrettet i sin stald.

På et møde i foråret 1997 vedtog bestyrelsen at få lavet en hjemmeside til Internet. Det er sket i mellemtiden, og nu kan alle, der har en computer og er tilsluttet Internet, læse om foreningens arbejde. Man kan finde foreningen ved at søge på søgemaskinen AltaVista med søgeordene »Østjysk Hjemstavns«, eller ved at indtaste

adressen »<http://www.net-up.dk/hjem/hjem.html>«

Via hjemmesiden kan man direkte sende email til formanden. Ligeledes til redaktøren, til hvem man ad den vej også kan sende manuskriptforslag til årbogen.

Da hjemmesiden jævnligt ajourføres, kan alle interesserede på denne måde holde sig løbende orienteret om foreningens arrangementer.

Onsdag den 19. februar holdt forfatteren Thyge Christensen sit fængslende foredrag om sine oplevelser i Burkina Faso. Præcis en måned senere, den 19. marts, var emnet mere hjemligt, idet arkæolog Jesper Laursen, Ebeltoft, holdt et spændende foredrag om fortidsminder og kulturspor i de østjyske skove.

Foreningens udflugt blev indledt torsdag, den 15. maj med en aftentur i »Den forstbotaniske Have« ved Marselisborg Slotspark, og fortsattes lørdag den 28. juni med en herregårdstur til Rugård.

Efter sommerferien var der lørdag, den 16. august en heldagsudflugt til Salling, hvor vi besøgte Jeppe Aakjærs Jenle samt Grindeslev Kirke. På hjemvejen gik turen over Spøttrup Slot og blomsterpark.

Årets sidste udflugt var en halvdagstur til landsbymuseet i Hjortsvang mellem Tørring og Klovborg.

En hjertelig tak til udvalget for det store og varierede program og for det store arbejde med at gennemføre arrangementerne.

Foreningens andet store aktiv udadtil er årbogen, og for at den kan udkomme punktligt hvert år i november, udfører redaktionsudvalget et stort arbejde, som strækker sig over mange måneder. Min hjertelige tak også til dette udvalg.

En stor tak til de banker, virksomheder og kommuner, som betænker foreningen med tilskud. Disse midler er af væsentlig betydning for os.

Og endelig tak til medlemskredsen, hvis interesse jo er en forudsætning for foreningen.

Østjysk
Hjemstavnsforening

Hvordan kommer du i kontakt med foreningen?

Formand Karen Margrethe Sørensen har telefon 8628 3371, eller send fax på 8628 3379 for at melde dig ind eller få tilsendt nærmere oplysninger.

Du kan sende e-mail til foreningen på adressen: dkakekms@ibmmail.com

Nogle facts om Østjysk Hjemstavnsforening

Foreningen blev stiftet i 1936 med det overordnede formål "at fremme forståelsen af hjemstavnskultur og værne om egnens hjemstavnsværdier".

Den har i dag 951 medlemmer.

I 1997 udkommer årbogen for 62. gang.

På ca. 130 sider skildrer en række forfattere - i ord og billeder - østjyske mennesker og begivenheder igennem det sidste par hundrede år.

[Tilbage](#)

På internet er foreningen præsenteret ved bl.a. denne »hjemmeside«.

Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Østjysk Hjemstavns område

Der er anført adresse, tlf./fax og leder/kontaktperson.

Hvor det lokalhistoriske arkiv er placeret i sammenhæng med bibliotek eller anden institution, kan oplysninger om åbningstider m.v. fås der, her er leder/kontaktperson kun anført, hvis det er aftalt.

ÅRHUS:

(Her er også optaget Erhvervsarkivet, Statsbiblioteket, og museer, der er defineret som lokale)

Erhvervsarkivet
Statens Erhvervshistoriske Arkiv
Vester Allé 12
8000 Århus C
Tlf. 86 128533 fax 86 128560

Statsbiblioteket
Universitetsparken
8000 Århus C
Tlf. 89 462022
Kontaktperson: Lars Otto Kristensen
(har personsøger), Fax 89 462080

Århus Bymuseum
Carl Blochs Gade 28
8000 Århus C
Tlf. 86 132862 Fax 86 132862

Museet for Besættelsen i Århus
Mathilde Fibigers Have 2
8000 Århus C
Tlf. 86 184277

Århus Kommunes Biblioteker.
Lokalhistorisk Samling
Hovedbiblioteket
Møllegade 1
8000 Århus C
Tlf. 87 304611 Fax 87 304539

Viby Lokalhistoriske Samling
Viby Bibliotek
Skanderborgvej 170
8260 Viby J
Tlf. 86 142566 Fax 86 142255
Leder: Bente Klercke Rasmussen,
Holbergsgade 23, 8000 Århus C,
Tlf. 86 139271

Åby-Åbyhøj Lokalhistoriske Arkiv
Åby Bibliotek
Ludvig Feilbergs Vej 7
8230 Åbyhøj
Tlf. 87 440700, Fax 87 440739
Leder: Niels Løgager Nielsen,
Bragesvej 37, 8230 Åbyhøj,
Tlf. 86 153688

Hasle Lokalhistoriske Arkiv
Hasle Lokalcenter
Rymarken 118
8210 Århus V
Kontaktperson: Hanne Thomsen,
Herredsvej 11 th, 8210 Århus V.
Tlf. 86 156772

Lokalhistorisk Samling
for Brabrand-Årslev
Gellerup Bibliotek
Gudrunsvej 78
8220 Brabrand
Tlf. 86 251177 Fax 86 253867
Kontaktperson: Børge Nielsen,
Udsigten 15, 8220 Brabrand.
Tlf. 86 260949

Vejlby-Risskov Lokalhistoriske Samling
Risskov Bibliotek
Fortebakken 1
8240 Risskov
Tlf. 87 419300 Fax 87 419339

Højbjerg Lokalhistoriske Samling
Højbjerg Bibliotek
Oddervej 74
8270 Højbjerg
Tlf. 87 360200

Holme Lokalhistoriske Samling
Rundhøjskolen, Holmevej 200
8270 Højbjerg
Kontaktperson: Vagn Jensen,
Holmetoftens 33 D, 8270 Højbjerg.
Tlf. 86 274950

SYD FOR ÅRHUS:

Egnsarkivet i Hørning
Toftevej 53 A
8362 Hørning

Tlf. 86 923066
Leder: Ejo Bjerregaard Sørensen

Hasselager Lokalhistoriske Samling
Biblioteket, Koltvej 18
8361 Hasselager
Tlf. 86 283488 Fax 86 284870

Tranbjerg Lokalhistoriske Samling
Tranbjerg Bibliotek
Kirketorvet 6
8310 Tranbjerg
Tlf. 86 290478 Fax 86 294809

Odder Lokalhistoriske Arkiv
Aabygade 7
8300 Odder
Tlf. 86 543870
Leder: Eva Schmidt, Bjeragervej 53,
8300 Odder. Tlf. 86 54 3795

Solbjerg og Omegns
Lokalhistoriske Arkiv
Solbjerg Bibliotek
Kærgårdsvej 4
8355 Solbjerg
Tlf. 86 928288 Fax 86 926190
Leder: Harriet Rasmussen. Tlf. 86 531342

Beder-Malling Egnsarkiv
Tværgade 18
8340 Malling
Tlf. 86 931055
Leder: Anders Bent Nørgaard,
Agertoften 1, 8340 Malling.
Tlf. 86 931415

Mårslet Egnsarkiv
Mårslet Skole, Testrupvej 4
8320 Mårslet

Kontaktpersoner: Ingerlise Wendland,
tlf. 86 292680, Edvard Borgbjerg,
Obstrupvej 51, 8320 Mårslet,
tlf. 86 292148 eller Per Enevoldsen,
Banevej 4, 8320 Mårslet, tlf. 86 293651

Saxild-Nølev Lokalhistoriske Arkiv
Saxild Skole, Rudevej 100
8300 Odder
Leder: Steve Vinther Møller,
Assedrupvej 53, 8300 Odder.
Tlf. 86 559283

Skanderborg Egnarkiv
Adelgade 46
8660 Skanderborg
Tlf. 86 524190
Leder: Leif Juul Pedersen, Louisenlund 4,
8660 Skanderborg. Tlf. 86 523646

Det Lokalhistoriske Arkiv
for Fruering-Vitved Sogne,
Egnarkivet i Virring
Gadebakken 5 E, Virring Skole
8660 Skanderborg
Leder: Birthe Krogh, Vestermøllevej 26,
Fruering 8660 Skanderborg.
Tlf. 86 522223

Hylke Sognehistoriske Arkiv
Hylke Bibliotek
Ringklostervej 8
8660 Skanderborg
Tlf. 86 538506
Leder: Anna Rasmussen, Hylkevej 45,
8660 Skanderborg. Tlf. 86 531363

Egnarkivet for Ry Kommune
Ry Bibliotek
Gudrunsvej 1, 8680 Ry
Tlf. 86 891282 Fax 86 892241

Egnarkivet for Them Kommune
Østervang 1
8654 Bryrup
Fax 86 849143
Leder: Preben Brøndum, Rostrupvej 21,
8653 Them. Tlf. 86 847294

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening
Østergade 9
8740 Brædstrup
Leder: Eivind Jørgensen, Nørrehusvej 52,
8740 Brædstrup. Tlf. 75 752356

Sognearkiverne i Gedved Kommune
Kirkevej 16, kld.
8751 Gedved
Tlf.: 75 665780
Leder: Knud Bak, Skanderborgvej 23,
8751 Gedved. Tlf. 75 665268

Lokalhistorisk Forening for Uldum Sogn
Skolegade 17
7171 Uldum
Kontaktperson:
Niels Søndergaard Nielsen, Kirketoften 7,
7171 Uldum. Tlf. 75 678135

NORD FOR ÅRHUS:

Hadsten Kommunes
Lokalhistoriske Arkiv og Samlinger
Hadbjergvej 12
8370 Hadsten
Tlf.: 86 981466

Hinnerup Egnarkiv
Søndergade 26
8382 Hinnerup
Tlf. 86 985444
Leder: Jens Lauridsen

Langå Lokalhistoriske Arkiv

Hinnerup Bibliotek
Bredgade 6
8870 Langå
Tlf. 86 461388, lok. 129
Leder: K.H.Grandt (formand), Kildevej
23, 8870 Langå. Tlf. 86 461113

Spørring Egnarkiv
Spørring Beboerhus
Gl. Landevej 31, Spørring
8380 Trige
Leder: Jytte Bjerg, Spørringvej 40, 8530
Hjortshøj. Tlf. 86 989450

Skødstrup Lokalhistoriske Arkiv
Skødstrup Bibliotek
Grenaavej 707
8541 Skødstrup
Tlf. 86 992466 Fax 86 990062

Trige-Ølsted Lokalhistoriske Arkiv
Trige Bibliotek, Smedebroen 13
8380 Trige
Tlf. 86 231335 Fax 86 231190

Todbjerg-Mejlby Egnarkiv
Kaløvej 4, Mejlby
8530 Hjortshøj
Leder: Maja Andersen, Bøggildsvej 48,
Hårup, 8530 Hjortshøj. Tlf. 86 999033

Lisbjerg-Skejby-Terp Lokalarkiv
Randersvej 384, Lisbjerg
8200 Århus N
Leder: Jørgen Henning Nielsen

Hjortshøj-Egå Egnarkiv
Skæring Skole, Skæring Skolevej 200
8250 Egå
Leder: Lars Häuser Petersen, Løvtien 3,
8530 Hjortshøj. Tlf. 86 220618

Lystrup-Elsted-Elev
Lokalhistoriske Samling
Lystrup Bibliotek
Bystævnet 4
8520 Lystrup
Tlf. 86 221423 Fax 86 228312

VEST FOR ÅRHUS:

Galten Kommunes Egnarkiv
Skovby Bibliotek, Ringvejen 4
8464 Galten
Tlf. 86 945070

Harlev-Framlev Lokalhistoriske Arkiv
Biblioteket, Gl. Stillingvej 424
8462 Harlev J
Leder: Anders Vestergaard,
Røddlundvej 7, 8462 Harlev.
Tlf. 86 941349

Sabro-Fårup Lokalhistoriske Samling
Biblioteket, Sabro Korsvej-Skolen
Sabro Skolevej 4
8471 Sabro
Tlf. 86 948480 Fax 86 949383
Kontaktperson: Vagn Bødker,
Agerbækvej 2, 8471 Sabro.
Tlf. 86 948493

Lokalhistorisk Arkiv for Borum og Lyng-
by Sogne
Borum Forsamlingshus, Borum Byevej 13
8471 Sabro
Kontaktperson: Peter Poulsen, Langelinie
69, Borum, 8471 Sabro. Tlf. 86 948584

Tilst-Kasted Lokalhistoriske Arkiv
Tilst Bibliotek, Tilst Skolevej 13 A, Tilst
8381 Mundelstrup
Tlf. 86 241588 Fax 86241240

Lokalhistorisk Arkiv for Gjern Kommune

Skovvejen 6
8883 Gjern
Tlf. 86 875232
Leder: Tage Frank, Kukbakken 6, 8883
Gjern. Tlf. 86 875584

Lokalhistorisk Samling Hammel
Voldbyvej 7
8540 Hammel
Tlf. 86 969314
Leder: Arne Gammelgaard, Urbakkevej
14, 8540 Hammel. Tlf. 86 961374

Lokalhistorisk Arkiv for Hvorslev Kom-
mune
Skraavej 6, Hvorslev
8860 Ulstrup
Tlf. 86 464433
Leder: Hilmer Pedersen, Baunehøjvej 21,
8881 Thorsø. Tlf.: 86 966759

Lokalhistorisk Arkiv
Silkeborg Bibliotek
Hostrupgade 41 A
8600 Silkeborg
Tlf. 86 820233 Fax 86 802679

DJURSLAND:

Ebeltoft Byhistoriske Arkiv
(Kirkegade 30 kld.)
Postadresse: c/o Ebeltoft Museum
Juulbakke 1
8400 Ebeltoft
Tlf. 86 341382 og 86 345599

Molsbibliotekets Lokalhistoriske Arkiv
Molsskolen
8420 Knebel
Tlf. 86 351603

Grenaa Egnarkiv

Grenaa Bibliotek
N.P.Josiassens Vej 17
8500 Grenaa
Tlf. 86 325577 Fax 86 325090
Leder: Børge Kjær

Midtdjurs Lokalarkiv
Torvet 5
8581 Nimtofte
Leder: Marianne Bay, tlf 86 391958 (bedst
0800-0930)

Nørre Djurs Egnarkiv
Stokkebro 85, Gjerrild
8500 Grenaa
Tlf. 86 38 44 01
Leder: Else M.Lassen, Teglværksvej 2,
Gjerrild, 8500 Grenaa. Tlf. 86 384152

Rougsø Lokalhistoriske Arkiv
og Samlinger
Bakkegårdsvej 8, Vivild
8961 Allingåbro
Tlf.: 86 486980
Leder: Villy Henriksen, Rougsøvej 70,
8950 Ørsted. Tlf. 86 481136
Sønderhald Egnarkiv
Nørregade 5 B
8963 Auning
Tlf. 86 483784
Kontaktperson: Else Lund, Enighedsvej
58, 8963 Auning. Tlf. 86 484463 eller 86
485303

Rosenholm Egnarkiv
Tinghuset
8543 Hornslet
Tlf.: 86 996156
Leder: Aksel Hjort, Eskerodvej 60 8543
Hornslet. Tlf. 86 994084

Rønede Egnarkiv
Hovedgaden
8410 Rønede
Leder: John Petersen, Bakkevej 16,
Ugelbølle, 8410 Rønede. Tlf. 86 371105

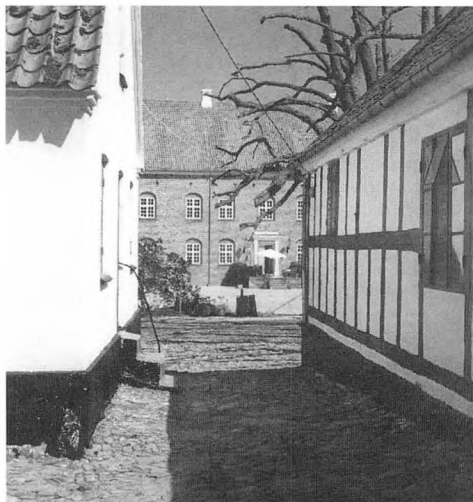
SAMSØ:

Samsø Egnarkiv
Smedegade 30, Tranebjerg
8305 Samsø
Tlf.: 86 591924
Leder: Kirsten Borch Hansen Bisgaard
Forte 13, 8305 Samsø. Tlf. 86 591163
Kontaktperson: Olga Klemensen, Hæder-
lighedsgyden 11, Nordby,
8305 Samsø. Tlf. 86 596010

Fra foreningens udflugter

Hvert år arrangerer Østjysk Hjemstavnforening udflugter til historiske og naturskønne steder. Lørdag den 28. juni 1997 gik turen til herregården Rugård mellem Grenå og Ebeltoft, hvis ejer for 300 år siden, Jørgen Arenfeldt, vakte opsigt ved sine meget nidkære hekseforfølgelser, med vandprøver i Smededammen uden for gården.

Foto: Jørgen Møller Bitsch

Personregister

- Adamsen, Christian, redaktør 104
Alexandersen, P., malermester i Horsens 88
Ammundsen, J., Them menighedsråd 99
Andersen, Anton, forvalter, Ristrup 17
Lise, redaktør 106
Arent, Hanne, bibliotekar 106
Asingh, Paul, arkæolog 108
- Baagø, Christoffer, cand.theol. 89
Bach Nielsen, Hedvig, bibliotekar 106
Bagger, Torben, leder i Dagnæs
Ildrætsforening 53
Balle, P. P., købmand i Holstebro 88
Balle Jensen, Kurt, journalist 106
Barløse, Børge L., pens. skoleinsp.,
Silkeborg 8
Basse, Søren, gårdejer i Blegind 88
Bauditz, Sophus, forfatter 103
Beck, Godtfred, manufakturhandler i Århus 88
Bek, Jens, højskoleforstander 89
Birk, Philip Gustav Vilh., skomagermester i
Århus 89
Bjerregaard, Per, Brøndby IF 58
Bjørn, Hans, historiker 104
Bo, Jørgen Andersen, friskolelærer i Testrup
89
Burchardi, Adolph, mejeriforpagter 89
Busk, Jens, gårdejer i Åes 89
Buttenschön, Ellen, forfatter 105
- Callesen, Karl, gårdejer i Bjertrup 89
Christensen
Peder, forvalter 42
Thyge, forfatter 113
Christiansen
Asger, forfatter 107
Poul Verner, redaktør 8
Crome, Walther, formand for Horsens Boldklub
52
- Dalsgaard Larsen, Keld, museumsinspektør
106
Davidsen, Marie, Them 102
Degn, Ole, arkivar 104
Demant og Nielsen, orgelbygger 99
Drewsen, Michael, papirfabrikant 106
Drostrup, Ole, militærhistoriker 106
- Edinger Jensen, bankdirektør i Herning 32
Egeberg, Edv., lærer 89
Eriksen
Herluf, biskop 113
- J.P., Nølev 90
N.A., lærer i Dørup 90
Esmann, Knud, redaktør 106
- Foss, Grete, forfatter 104
Friborg Hansen, Vagn, lektor, redaktør 108
Futtrup, Chr. N., højskoleforeningsvært i Århus
90
Ole, leder, Dagnæs IF 58
- Gammelgaard, Arne, lokalhistoriker 107
Gotfredsen, Lise, kunsthistoriker 104
Grauenkjær, Carl Erik, driftsleder 59
Gundersen, Søren, lærer 90
- Hald, Hans, gårdejer i Edslev 90
Hanneken, general v. 106
Hansen
Alfred, cykelhandler i Dagnæs 53
Mogens, formand for B1940 59
Nicoline Vilhelmine, Århus 89
Svend, formand for Boller Boldklub 55
Hansen-Årslev, Jens, kunstmaler 90
Henriksen, P.V., godsejer, Ristrup 17
Herlovsdatter, Mette, død 1751 42
Hollesen, Andreas, teglværksbestyrer 90
Holleufer, Niels, museumsleder 113
Hvalsø, Petra, f. Mønsted 21
Hvalsøe
Axel 22
Carl Emil, dommer i Hillerød 26
Lauritz, skovrider Hindsgavl 22
- Høegh
Chr. Fr., guldsmed i Århus 87
Christine, gift m. farver Eriksen 87
Høirup, H., biskop 102
Højmark, Kr., lærer i Stautrup 90
- Jacobsen
J.K., guldsmed i Silkeborg 102
Søren, Ørting 113
Jacobsen Møller, Thøger, bedemand i Ran-
ders, død 1711 42
Jellinge
Christen Jensen 44
Karen Marie Jensdatter, husjomfru 44
Jenisch, friherre v. 106
Jensdatter, Øllegaard Sophia, f. i Jelling 42
Jensen
Elise Alvilda, fra Skjold 89
Søren Rs., gårdejer i Mjesing 90
Vivi, redaktør 104
Jessen
Christian, præst i Grønabæk 31

- Johannes Neergaard, Silkeborg Hovedgaard 31, 39
 Peter Neergaard, Vesterlund (Give) 7
 Peter, Silkeborg Hovedgaard 31
- Johansen**
 Knud V., forfatter 107
 Poul K., boelsmand i Them 102
 Poul, bygherre 61
- Kienitz, Walter**, teolog 106
 Kjær, Henry, lokalhistoriker, Gødvad 110
 Knap, Carl Severin, købmand i Silkeborg 90
 Kok, Peter, købmand i Randers 32
 Kragelund, Poul, forfatter 103
 Kristiansen, Jens, gårdejer i Mjering 91
 Kærgaard, Anders, forfatter 103
- Larsen**
 Filipine, fra Tøstrup ved Grenå 91
 Hans Jakob, formand f. kulturudvalget 59
 Jens Kr., gårdejer i Nr. Onsild v. Hobro 91
- Laursen**
 J., urmager i Århus 91
 Jesper, arkæolog 113
 Kristen, gårdejer i Dørup 91
 N.Joh., kapellan i Århus 91
 Rs., gårdejer i Rustrup 91
- Leschley, M.F.**, gæstgiver i Århus 48
- Leth**
 Hans E., gårdejer i Blegind 91
 Laurs Frandsen, gårdejer i Åbro 92
 P., rentier, Århus 92
 Viggo, gårdejer i Blegind 91
- Lorentzen, Chr.**, Dagnæs 53
- Lovdal**
 Søren Frederiksen, organist 100
 Viggo, Galten 8
- Lund**
 Harald, farver og fabrikant 92
 Reinhold Jul., farver i Tranebjerg 92
- Lyhne Nielsen, Aage**, manufakturhandler 33
 Lykke, Palle, forfatter 105
- Madsen**
 Hans Jørgen, museumsinspektør 104
 Niels Viggo, redaktør 107
- Marcussen og Zachariassen**, orgelbyggeri i Åbenrå 99
- Mortensen, Jørgen**, dragon, fra Veerst 92
 Mulvad, Viggo, præst i Them 102
 Munk, Kaj, digterpræst 106
 Møller, N.R., købmand i Århus 92
- Mønsted**
 Niels, Lyngsbækgård 22
- Otto, margarinefabrikant 22,24
- Nepper-Christensen, Poul**, sognepræst 107
 Nicolaisen, Frits, redaktør 104
 Nielsdatter, Maren, fra Testrup 97
- Nielsen**
 Aage, Illerhuse 37
 Helga Laura, Højbjerg 9
 Kaj Adolf, Højbjerg 9
 Niels Kayser, lektor Odense Universitet 7
 P.Leth, gårdejer i Ingerslev 92
 Peter J., dragon, fra Åbenrå-egnen 92
 Peter, gårdejer i Lisbjerg 92
 Thomas, gårdejer i Testrup 92
 Trine, Skive 7
 Troels Kayser, student Horsens 7
- Nørregaard, Jens**, redaktør 107
 Nørregaard, Jens, højskolelærer Testrup 92
- Olesen**
 Hans, redaktør 107
 Ole, organist, Frederikssund 99
- Olsen, J.**, maler i Århus 93
- Paludan, Helge**, Århus Universitet 104
- Pedersen**
 Jens P., møllejer i Dørup 93
 Johannes, formand for Boller Boldklub 55
 Niels, gårdejer i Ladelund 93
 P., arbejder i Silkeborg, fra Virklund 93
 Poul, fotograf, Århus 104
 Rasmus, ølbrygger i Silkeborg 93
 Troels, ridsemester på Sorø Akademi 71
- Petersen**
 J., lærer i Mygdal i Vendsyssel 93
 Andr.Gottlieb, farver i Ebeltoft 93
 Niels P., gårdejer i Gjessø 93
- Pontoppidan**
 Erik, topograf 65
 Jørgen, Constantinsborg 7
- Poulsen, Hermann**, malermester i Århus 94
 Povlsen, Bent K., lærer i Skåde 94
- Rantzau, Franz**, til Kanne i Hads herred 42
- Rasmussen**
 Th., guldsmed i Århus 95
 Emilie, Århus 94
 Frands, gårdejer og møller i Skovby 94
 Georgia, f. Johansen, Århus 89
 Georgia, f. Rasmussen, Århus 89
 Hans, friskolelærer i Ellede v. Kalundborg 94
 Jens P., møllejer i Ålsø 94
 Jens, gårdejer i Testrup 94

- Kristen, gårdejer i Gunnestrup 95
 Niels, gårdejer i Lisbjerg-Terp 95
 Peder, gårdejer og sognefoged i Jeksen 95
 Peter, gårdejer i Rustrup 95
 Thomas, gårdejer i Testrup 95
- Rauche, Dorthea, f. Zacho 22
 Reppke, Gerda, Solbjerg 7
 Rodsteen, Øllegaard, til Rodsteenseje 42
 Rosenørn, Peder Otto, stiftamtmand 72
 Rosenørn-Lehn, adelsslægt 64
 C., til Rössjöholm og Lunderup 73
 Rosenørn-Teilmann, Theodor, minister 73
- Schouw, Chr., lærer 95
 Schrøder, N.A., barber i Århus 95
 Seidelin, Willy, tegner og maler 109
- Sinding
 Bernhard Chr.Joh., urmager i Ebeltoft 96
 Rasmus Emil, toldkontrollør 96
- Sort, Th.Jensen, medarb. v. Århus Folkeblad 96
- Stampe, P.V., farver og fabrikant i Århus 96
- Staun, Erik, direktør i CN Børma Armatur a/s 59
- Steenberg, adjunkt, Horsens 52
 Stenbøg, Poul, maler 105
 Stoltz, H.D., glarmester i Århus 96
 Svejstrup, Søren, proprietær 96
 Søndergaard, Chr., lærer 96
 Sørensen
 L., snedker 97
 Anders, gårdejer i Jegstrup 96
 Hans Søren, præst i Vindinge 48
 Henrik, gårdejer i Rustrup 96
 Holger, Them menighedsråd 99
- Laura, bælgtræder i Them 101
 Marinus, forfatter 107
 Rasmus, grønlandspræst 112
 S., Them menighedsråd 99
- Tang Pedersen, Stig, redaktør 107
- Teilman
 Margrethe Mette de, gift m. Peder Wormskiold 72
 Andr.P.J., sognepræst i Ormslev 97
 Jørgen, valgmenighedspræst i Bering 97
 Samsø, gårdejer i Ormslev 97
- Thestrup, Henriette, København 26
- Thomasen, Thorvald, Nørhalds egnsarkiv 111
- Thomsen
 Anton Scheel, murermester og fabrikant i Århus 97
 Anton, gårdejer i Gjessø 97
 Rasmus, gårdejer i Testrup 97
- Thøgersen Møller, Jacob, degn i Sdr. Næraa 42
- Urup, Jørgen, husmand i Hørning 97
- Vindberg-Larsen, Jan, student Randers 8
 Vinther, Johannes, fra Ørskov i Ørritslev 98
- Westergaard, Poul Lehmann 7
 Willumsen, Per, redaktør 105
 Wormskiold
 Peder, godsejer, Ristrup 64,71
- Østergaard, Gert, plasticfabrikant, Dagnæs 57

Stedregister

Astrup præstegård 42
Auning sogn 77

Beder-Malling Egnsarkiv 118
Bering valgmenighed 86, 94
Boller Boldklub 52
Boller Slot, v. Horsens 53
Botanisk Have 28
Brabrand-Årslevs lokalhistoriske samling 116
Brædstrupegnens Hjemstavnsforening 119
Burkina Faso 113

Cane, se Rantzaugave 42
Canne, se Rantzaugave 42
Cathrinesminde teglværk ved Flensborg fjord
90
Constantinsborg 24

Dagnæs Idræts Forening (DIF) 57
Dagnæs sogn v. Horsens 52
Den forstbotaniske Have, Marselisborg 113
Den gamle By 28

Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 122
Elsted sogn 77
Emiliedal teglværk i Skåde 90
Erhvervsarkivet 115

Faarupgaard, herregård i Jelling sogn 43
Fausing sogn 77
Feldballe Skole 107
Folby kirke 69
Frederiksgade 44 i Århus 87
Frederiksparken i Højbjerg 16
Frøring-Vitved Sognes lokalhistoriske arkiv
118
Fårup sogn 77

Galten Kommunes Egnsarkiv 121
Gedved Kommunes sognearkiver 119
Gjern Kommunes lokalhistoriske arkiv 121
Grenaa Egnsarkiv 122
Grenaa-Hundested-ruten 107
Grundfør kirke 69
Grønæk præstegård 31, 39
Grønæk v. Silkeborg 31
Gylling 107

Hadsten Kommunes Lokalhistoriske Arkiv og
Samlinger 119
Haldum kirke 69
Hammel 107

Hammel lokalhistoriske samling 122
Hammel-Aarhus Jernbane 107
Handrup Skole 25
Hanghedegården, ved Ristrup 19
Harlev-Framlev Lokalhistoriske Arkiv 121
Hasle Lokalhistoriske Arkiv 116
Hasselager Lokalhistoriske Samling 117
Hedensted sogn 77
Helgenæs sogn 77
Hinnerup Egnsarkiv 119
Hjortshøj-Egå Egnsarkiv 120
Holme Lokalhistoriske Samling 117
Homå sogn 77
Horsens Boldklub 52
Horsensområdets skytteforeninger 51
Hotel Ansgar 113
Hotel Mols 29
Hotel Vægtergården 29
Hvorslev Kommunes lokalhistoriske arkiv 122
Hylke Sognehistoriske Arkiv 118
Højbjerg 9
Højbjerg Lokalhistoriske Samling 116
Hørnings egnsarkiv 117

Kanne, se Rantzaugave 42
KFUMs bygning i Nygade, Silkeborg 35
Klank højskole 87, 94
Knudsminde, Højbjerg 13
Kunstcentret Silkeborg Bad 109

Ladding sogn 77
Landsarkivet for Sjælland m.fl. 73
Langå Lokalhistoriske Arkiv 119
Lisbjerg kirke 70
Lisbjerg-Skejby-Terp Lokalarkiv 120
Lokalhistorisk Arkiv for Borum og Lyngby
Sogne 121
Lunderup ved Varde 73
Lyngsbækgård 21
Lystrup-Elsted-Elev Lokalhistoriske Samling
120

Middtjurs Lokalarkiv 123
Moesgård 113
Molsbibliotekets Lokalhistoriske Arkiv 122
Museet for Besættelsen i Århus 115
Mårslet Egnsarkiv 118
Mårslet sogn 77

Nordmanshuset v. Lyngsbækgård 26
Nørhald 111
Nørre Djurs Egnsarkiv 123

Odder Lokalhistoriske Arkiv 117

Ole Rømersgade, Århus 9
 Oliemøllen i Århus 103
 Oreby-Berritzgård godsarkiv 73

Pederstrup 22
 Peter Jessens manufakturforretning i
 Silkeborg 33

Rantzausgave, adelsgård 42
 Ristrup, herregård 17,64
 Rodsteenseje, adelsgård 42
 Rosenholm Egnarkiv 123
 Rougsø Lokalhistoriske Arkiv og
 Samlinger 123
 Ry Kommunes egnarkiv 118
 Rønde Egnarkiv 123

Sabro kirke 69
 Sabro sogn 77
 Sabro-Fårup Lokalhistoriske Samling 121
 Samsø Egnarkiv 123
 Saralyst i Højbjerg, Århus 13
 Saxild-Nølev Lokalhistoriske Arkiv 118
 Silkeborg 26, 106, 109
 Silkeborg Bad 106
 Silkeborg Hovedgaard 31
 Silkeborg kirke 99
 Silkeborgs lokalhistoriske arkiv 122
 Skanderborg Egnarkiv 118
 Skødstrup Lokalhistoriske Arkiv 120
 Skødstrup sogn 77
 Solbjerg og Omegns Lokalhistoriske Arkiv 117
 Sorø Akademi 71
 Spørring Egnarkiv 120
 Statsbiblioteket 115
 Søften kirke 69
 Sønderhald Egnarkiv 123

Testrup højskole 86
 Th. Langs skole 31

Th.Langs Skole 26
 Them kirke 99
 Them Kommunes egnarkiv 119
 Thorsager Præstegård 107
 Tilst-Kasted Lokalhistoriske Arkiv 121
 Todbjerg-Mejlby Egnarkiv 120
 Tranbjerg Lokalhistoriske Samling 117
 Trige kirke 70
 Trige-Ølsted Lokalhistoriske Arkiv 120
 Tved Sogns Spare- og Laanekasse 107
 Tyrsted Boldklub 52
 Tyrsted-Uth skytteforening 52

Uldum Sogns lokalhistoriske forening 119
 Umanak-distriktet 112
 Uth sogn v. Horsens 52

Valdemarsgades Skole, Århus 13
 Vejlbj Fed 105
 Vejlbj sogn 77
 Vejlbj-Risskov Lokalhistoriske Samling 116
 Vejle Amt 51
 Viby Lokalhistoriske Samling 116
 Virrings egnarkiv 118

Ølsted kirke 70

Åby-Åbyhøj Lokalhistoriske Arkiv 116
 Aalsø-Hoed sogn 77
 Århus 9, 87, 103
 Århus Bymuseum 115
 Århus Domkirke 104
 Aarhus-Hammel-Thorsø Jernbane 107
 Århus Kommunes Biblioteker. Lokalhistorisk
 Samling 115
 Århus Officersforening 105
 Århus stift 74
 Århus Universitet 105
 Århus Vognmandsforretning 103
 Årslev-Hørning sogn 77, 80

Foreningens udflugt til Salling

Lørdag den 16. august 1997 gik turen til Jenle, Grindeslev kirke og Spøttrup slot. Nedenfor to billeder fra turen: det første en situation fra Jeppe Aakjærs dagligstue

på Jenle, det andet fra Spøttrup, en af landets mest interessante og bedst bevarede borge fra senmiddelalderen.

Foto: Jørn Kirkegaard

